TERMİNOLOJİDE TANIM TİPOLOJİSİ

Nilay GİRİŞEN

(Doktora Tezi)

Eskişehir, 2019

TERMİNOLOJİDE TANIM TİPOLOJİSİ

Nilay GİRİŞEN

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

DOKTORA TEZİ

Eskişehir, 2019

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Nilay GİRİŞEN tarafından hazırlanan Terminolojide Tanım Tipolojisi başlıklı bu çalışma …. /.... / 2019 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan …….
Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN

Üye …….
Prof. Dr. Erdoğan BOZ
(Danışman)

Üye …….
Prof. Dr. Can ÖZGÜR

Üye …….
Doç. Dr. Ender ATEŞMAN

Üye …….
Doç. Dr. Dilek ERENOĞLU ATAİZİ

ONAY
…/ …/ 2019

Prof Dr. Mesut ERŞAN
Enstitü Müdürü

…./…./2019

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Nilay GİRİŞEN

ÖZET

TERMİNOLOJİDE TANIM TİPOLOJİSİ

GİRİŞEN, Nilay

Doktora-2019

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Uzmanlık alanlarına ait dilsel kavramlar olan terimler, alanyazında uzun yıllar boyunca birçok araştırmaya konu olmuştur. Bir uzmanlık alanında etkili iletişimin sağlanmasında önemli bir yere sahip olan terminoloji, bilim dilini meydana getiren terimlerle ilgili çalışmaları kapsamaktadır. Terimlerin tanımlanması, terminolojinin ciddiyetle üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir.

Terminolojide tanım, Batı alanyazınında çeşitli kuramsal çalışmalarda ele alınmıştır. Türkiye'de ise daha çok uygulamaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Tanımın biçimsel yapısı, amaçları, özellikleri ve kuralları sistematik bütünlük içinde incelenerek kuramsal çalışmaların yapılması büyük önem taşımaktadır. Kuramsal altyapının oluşturulması, terim sözlüklerinde yer alacak tanımlara dair ölçütlerin bilimsel bir biçimde ortaya konulmasını sağlayacaktır.

Çalışmanın ilk bölümlerinde altyapının oluşturulması için "kavram", "anlam", "terim", "terminoloji" ve "terminografi" konuları ele alınmıştır. "Tanım" başlıklı bölümde, terminolojinin temel kaynaklarından yararlanılarak kuramsal çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda tanımın içerik ve biçim özellikleri belirlenerek tanımları çözümleme ölçütleri oluşturulmuştur. Uygulama aşamasında ise ses bilgisi, sözcük türü bilgisi, sözdizimi-anlam, şekil bilgisi ve parçalarüstü ses bilgisi şeklindeki dilbilgisinin her bir alt bölümüne ait olan ve beş farklı dilbilgisi terim sözlüğünde bulunan ortak maddebaşları seçilerek tanımları incelenmiştir. Bu incelemenin sonunda, dilbilgisi terim sözlüklerindeki tanım tipolojileri ortaya konulmaya çalışılmış ve kuramsal bilgilerin uygulamada değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: *terim, terminoloji, tanım, tipoloji, terim sözlüğü*

ABSTRACT

DEFINITION TYPOLOGY IN TERMINOLOGY

GİRİŞEN, Nilay

Doctorate-2019

Field of Turkish Language and Literature

Advisor: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Terminology, concepts of special field, has been the subject of researches in literature for many years. Terminology, having an important role in providing efficient communication in a special field, comprises of studies on terms related to scientific language. The definition of the terms is one of the leading issue on which the terminology focuses.

The definition in terminology has been discussed in various theoretical studies in literature. However, there are mostly practical studies in Turkish context. It is of great importance to conduct theoretical studies by analysing the formal structure, features and the rules of definition within a systematic integrity. Forming the theoretical background will provide the criteria that will help to determine what definitions will be used in terminological dictionaries.

The current study has discussed these issues "concept", "meaning", "term", "terminology", and "terminography" as different chapters to form the background. In the section titled "Definition", a theoretical framework was aimed to be constructed with the help of the basics of terminology. A set of definition analysis criteria was formed through determining the content and formal properties by using the obtained data. In the implementation phase, the common entries related to each subsection of linguistics -phonetics, word class, syntax-semantics, morphology, and suprasegmental phonetics- were selected from five different linguistics terminological dictionaries and their definitions were analysed. After the analysis, it was aimed to reveal the definition typologies in five terminological dictionaries; theoretical knowledge was used in practice and the findings were discussed.

Keywords: *term, terminology, definition, typology, terminological dictionary*

İÇİNDEKİLER

ÖZET v

ABSTRACT vi

TABLOLAR LİSTESİ xiv

ŞEKİLLER LİSTESİ xx

EKLER LİSTESİ xxi

KISALTMALAR LİSTESİ xxii

İŞARETLER LİSTESİ xxiii

ÖN SÖZ xxiv

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM

KAVRAM

1.1. Kavramın Tanımı 4

1.2. Kavram Alanı 9

1.3. Kavram Türleri 10

1.3.1. Tek Tek Ele Alınışlarına Göre Kavramlar 10

1.3.1.1. Tümel, tekil ve tikel kavramlar 10

1.3.1.2. Somut ve soyut kavramlar 10

1.3.1.3. Kolektif ve distribütif kavramlar 11

1.3.1.4. Olumlu ve olumsuz kavramlar 11

1.3.2. Birbirleri ile İlişkilerine Göre Kavramlar 11

1.4. Kavramlar Arası İlişkiler 11

1.4.1. Eşitlik 12

1.4.2. Ayrıklık 12

1.4.3. Tam-girişimlik 12

1.4.4. Eksik-girişimlik 12

2. BÖLÜM

ANLAM

2.1. Anlamın Tanımları, Anlam Alanı ve Anlam İlişkileri 13
2.1.1. Temel Anlam 15
2.1.2. Yan Anlam 16
2.1.3. Eşanlamlılık 17
2.1.4. Zıtanlamlılık 21
2.1.5. Çokanlamlılık 22
2.1.6. Eşadlılık 25
2.1.6.1. Eşseslilik 26
2.1.6.2. Eşyazımlılık 27
2.1.7. Altanlamlılık ve Üstanlamlılık 28

3. BÖLÜM

TERİM

3.1. Tanımı ve Özellikleri 30
3.2. Terim-Kavram İlişkisi 32
3.3. Terim-Kelime Farkı 36
3.4. Terimler ile İlgili Genel İlkeler 37
3.5. Terimleştirme 38
3.6. Terim Yapımı 39
3.6.1. Biçimsel Yöntemler 40
3.6.2. İşlevsel Yöntemler 41
3.6.3. Anlamsal Yöntemler 42
3.6.4. Diğer Yöntemler 42
3.7. Terim Türleri 45
3.7.1. Biçime Göre Ayrılanlar 45
3.7.1.1. Biçimbirim sayısına göre oluşanlar 45

3.7.1.2. Karmaşık terim oluşmasını sağlayan biçimbirimlerin türlerine göre oluşanlar 46

3.7.1.3 Karmaşık terimler ile sözdizimsel bir yapıyı takip eden kelimelerin birleşmesiyle oluşanlar 46

3.7.1.4. İlk bakışta basit terim gibi görünüp sonradan karmaşık olduğu anlaşılanlar 46

3.7.1.4.1. Başharfleme 46

3.7.1.4.2. Kısaadlar 46

3.7.1.4.3. Kısaltmalar 47

3.7.1.4.4. Kısa biçimler 47

3.7.2. İşleve Göre Ayrılanlar 47

3.7.3. Anlama Göre Ayrılanlar 47

3.7.4. Kökene Göre Ayrılanlar 47

3.8. Terim Sorunu 48

4. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TERİM ÇALIŞMALARI

4.1. Tanzimat Öncesi Dönem 57

4.2. Tanzimat Dönemi 57

4.3. Edebiyat-ı Cedide Dönemi 58

4.4. Meşrutiyet Dönemi 58

4.5. Millî Edebiyat Dönemi 59

4.6. Cumhuriyet Dönemi 60

5. BÖLÜM

TERMİNOLOJİ

5.1. Tanımı ve Özellikleri 63

5.2. Terminolojinin Oluşumu ve Gelişimi 65

5.3. Terminolojinin Diğer Disiplinlerle İlişkisi 66

5.3.1. Terminoloji ve Sözcükbilim 66
5.3.2. Terminoloji ve Sözlükbilim 68
5.3.3. Terminoloji ve Bilgi Bilimi 70
5.4. Terminolojinin Önemi 71
5.5. Terminolojinin Yararları 72

6. BÖLÜM

TERMİNOGRAFİ

6.1. Terminolojik Sözlükbilim 75
6.2. Terminografi 75
6.3. Terminoloji ve Terminografi Karşılaştırması 76
6.4. Terminografi ve Diğer Yakın Alanlar 76
6.5. Terminografi ve Sözlükbilim Karşılaştırması 77
6.5.1. Kapsam 77
6.5.2. Derleyicinin Yönelimi 78
6.5.3. Tanımlama Biçimi 78
6.5.4. Düzenleme 79
6.5.5. Hedef Kitle 79
6.5.6. İşlev 79
6.5.7. Genel Amaç 79
6.5.8. Derlem Verisinin Türü 79

7. BÖLÜM

TANIM

7.1. Sözlük ve Tanım 81
7.2. İçerdikleri Bilgi Bakımından Sözlüklerin Özellikleri ve Tanımın Yeri 81
7.3. *Tanım*ın Tanımı 82
7.4. Bir Denklem Olarak Tanım 85
7.5. Terim ve Tanım 86

7.5.1. Terminolojik tanım 87
7.6. Sözlük Hazırlayıcısı, Sözlük Kullanıcısı ve Tanım 88
7.7. Terminolojide Tanımların Amaçları 88
7.8. Tanımlama Ölçütleri 89
7.9. Tanımın Biçimsel Yapısı 91
7.9.1 Tanımın yapısının ve içeriğinin sunulması 91
7.9.2. Tanımın Karakteristikleri 95
7.10. Tanım Türleri 96
7.10.1. İçlemsel tanım 99
7.10.1.1. İçlemsel tanım ile ilgili kurallar 101
7.10.2. Kaplamsal tanım 103
7.10.3. Diğer Tanım Türleri 104
7.10.3.1. İşari/Gösterimsel Tanım 104
7.10.3.2. Bağlamsal Tanım 105
7.10.3.3. Sözlüksel Tanım 105
7.11. Tanımdaki Yardımcı Unsurlar 106
7.11.1. Eşanlamlılar 106
7.11.2. Örneklendirme 109
7.11.3. Etiketleme 110
7.12. Tanımlarda Görülen Kusurlar 111
7.12.1. Tamamlanmamış tanım 112
7.12.2. Aşırı kısıtlayıcı tanım 112
7.12.3. Aşırı geniş kapsamlı tanım 112
7.12.4 Kısır döngünün bulunduğu tanım 113
7.12.5. Açıklama ile karıştırılan tanım 114
7.12.6. Belirli bir alandaki tüm anlamlarını içermeyen tanım 115
7.13. ISO Temelinde Tanımların Biçimsel Özellikleri 115

8. BÖLÜM

DİLBİLGİSİ TERİMLERİ SÖZLÜKLERİNDEKİ TANIMLAR ÜZERİNDE İNCELEME

8.1. Ünlü 117
8.2. Ünsüz 123
8.3. Ses değişmesi 129
8.4. Benzeşme 134
8.5. Küçük ünlü uyumu 140
8.6. Kelime 146
8.7. Fiil 151
8.8. Sıfat 159
8.9. Zarf 164
8.10. Zamir 170
8.11. Ünlem 176
8.12. Cümle 183
8.13. Ad Tamlaması 189
8.14. Tamlama 195
8.15. Belirtili Nesne 200
8.16. Tümleç 206
8.17. Birleşik cümle 211
8.18. Kök 217
8.19. Ek 222
8.20. Kip 229
8.21. Fiilimsi 234
8.22. Yalın durum 241
8.23. Özne 246
8.24. Vurgu 252

8.25. Durak 257
İNCELEME ÜZERİNE DEĞERLENDİRME 263
SONUÇ 265
KAYNAKÇA 270
EKLER 280

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kavram ile hayal karşılaştırması 4
Tablo 2: İşaretleyiciler ve özellikler 95
Tablo 3: Tanım Türleri 119
Tablo 4: İçlemsel Tanım Ölçütleri 119
Tablo 5: Çapraz Gönderim 121
Tablo 6: Örneklendirme 121
Tablo 7: Etiketleme 121
Tablo 8: Tablo/Görsel Kullanımı 122
Tablo 9: Ek Bilgi 122
Tablo 10: Biçim Çözümlemesi 122
Tablo 11: Tanım Türleri 125
Tablo 12: İçlemsel Tanım Ölçütleri 126
Tablo 13: Çapraz gönderim 127
Tablo 14: Örneklendirme 127
Tablo 15: Etiketleme 128
Tablo 16: Tablo/Görsel Kullanımı 128
Tablo 17: Ek Bilgi 128
Tablo 18: Biçim Çözümlemesi 129
Tablo 19: Tanım Türleri 130
Tablo 20: İçlemsel Tanım Ölçütleri 131
Tablo 21: Çapraz gönderim 132
Tablo 22: Örneklendirme 132
Tablo 23: Etiketleme 133
Tablo 24: Tablo/Görsel Kullanımı 133
Tablo 25: Ek Bilgi 133
Tablo 26: Biçim Çözümlemesi 134
Tablo 27: Tanım Türleri 136
Tablo 28: İçlemsel Tanım Ölçütleri 136
Tablo 29: Çapraz gönderim 138
Tablo 30: Örneklendirme 138
Tablo 31: Etiketleme 138
Tablo 32: Tablo/Görsel Kullanımı 139

Tablo 33: Ek Bilgi 139
Tablo 34: Biçim Çözümlemesi 139
Tablo 35: Tanım Türleri 142
Tablo 36: İçlemsel Tanım Ölçütleri 143
Tablo 37: Çapraz gönderim 144
Tablo 38: Örneklendirme 144
Tablo 39: Etiketleme 144
Tablo 40: Tablo/Görsel Kullanımı 145
Tablo 41: Ek Bilgi 145
Tablo 42: Biçim Çözümlemesi 145
Tablo 43: Tanım Türleri 147
Tablo 44: İçlemsel Tanım Ölçütleri 148
Tablo 45: Çapraz gönderim 149
Tablo 46: Örneklendirme 149
Tablo 47: Etiketleme 150
Tablo 48: Tablo/Görsel Kullanımı 150
Tablo 49: Ek Bilgi 150
Tablo 50: Biçim Çözümlemesi 151
Tablo 51: Tanım Türleri 155
Tablo 52: İçlemsel Tanım Ölçütleri 156
Tablo 53: Çapraz gönderim 157
Tablo 54: Örneklendirme 157
Tablo 55: Etiketleme 157
Tablo 56: Tablo/Görsel Kullanımı 158
Tablo 57: Ek Bilgi 158
Tablo 58: Biçim Çözümlemesi 158
Tablo 59: Tanım Türleri 161
Tablo 60: İçlemsel Tanım Ölçütleri 161
Tablo 61: Çapraz gönderim 162
Tablo 62: Örneklendirme 162
Tablo 63: Etiketleme 163
Tablo 64: Tablo/Görsel Kullanımı 163
Tablo 65: Ek Bilgi 163
Tablo 66: Biçim Çözümlemesi 164

Tablo 67: Tanım Türleri 166
Tablo 68: İçlemsel Tanım Ölçütleri 167
Tablo 69: Çapraz gönderim 168
Tablo 70: Örneklendirme 168
Tablo 71: Etiketleme 169
Tablo 72: Tablo/Görsel Kullanımı 169
Tablo 73: Ek Bilgi 169
Tablo 74: Biçim Çözümlemesi 170
Tablo 75: Tanım Türleri 172
Tablo 76: İçlemsel Tanım Ölçütleri 172
Tablo 77: Çapraz gönderim 173
Tablo 78: Örneklendirme 174
Tablo 79: Etiketleme 174
Tablo 80: Tablo/Görsel Kullanımı 174
Tablo 81: Ek Bilgi 175
Tablo 82: Biçim Çözümlemesi 175
Tablo 83: Tanım Türleri 179
Tablo 84: İçlemsel Tanım Ölçütleri 179
Tablo 85: Çapraz gönderim 180
Tablo 86: Örneklendirme 181
Tablo 87: Etiketleme 181
Tablo 88: Tablo/Görsel Kullanımı 181
Tablo 89: Ek Bilgi 182
Tablo 90: Biçim Çözümlemesi 182
Tablo 91: Tanım Türleri 185
Tablo 92: İçlemsel Tanım Ölçütleri 186
Tablo 93: Çapraz gönderim 187
Tablo 94: Örneklendirme 187
Tablo 95: Etiketleme 188
Tablo 96: Tablo/Görsel Kullanımı 188
Tablo 97: Ek Bilgi 188
Tablo 98: Biçim Çözümlemesi 189
Tablo 99: Tanım Türleri 191
Tablo 100: İçlemsel Tanım Ölçütleri 192

Tablo 101: Çapraz gönderim 193
Tablo 102: Örneklendirme 193
Tablo 103: Etiketleme 193
Tablo 104: Tablo/Görsel Kullanımı 194
Tablo 105: Ek Bilgi 194
Tablo 106: Biçim Çözümlemesi 194
Tablo 107: Tanım Türleri 197
Tablo 108: İçlemsel Tanım Ölçütleri 197
Tablo 109: Çapraz gönderim 198
Tablo 110: Örneklendirme 198
Tablo 111: Etiketleme 199
Tablo 112: Tablo/Görsel Kullanımı 199
Tablo 113: Ek Bilgi 199
Tablo 114: Biçim Çözümlemesi 200
Tablo 115: Tanım Türleri 202
Tablo 116: İçlemsel Tanım Ölçütleri 202
Tablo 117: Çapraz gönderim 203
Tablo 118: Örneklendirme 204
Tablo 119: Etiketleme 204
Tablo 120: Tablo/Görsel Kullanımı 204
Tablo 121: Ek Bilgi 205
Tablo 122: Biçim Çözümlemesi 205
Tablo 123: Tanım Türleri 207
Tablo 124: İçlemsel Tanım Ölçütleri 208
Tablo 125: Çapraz gönderim 209
Tablo 126: Örneklendirme 209
Tablo 127: Etiketleme 210
Tablo 128: Tablo/Görsel Kullanımı 210
Tablo 129: Ek Bilgi 210
Tablo 130: Biçim Çözümlemesi 211
Tablo 131: Tanım Türleri 213
Tablo 132: İçlemsel Tanım Ölçütleri 214
Tablo 133: Çapraz gönderim 215
Tablo 134: Örneklendirme 215

Tablo 135: Etiketleme 216
Tablo 136: Tablo/Görsel Kullanımı 216
Tablo 137: Ek Bilgi 216
Tablo 138: Biçim Çözümlemesi 217
Tablo 139: Tanım Türleri 219
Tablo 140: İçlemsel Tanım Ölçütleri 219
Tablo 141: Çapraz gönderim 220
Tablo 142: Örneklendirme 220
Tablo 143: Etiketleme 221
Tablo 144: Tablo/Görsel Kullanımı 221
Tablo 145: Ek Bilgi 221
Tablo 146: Biçim Çözümlemesi 222
Tablo 147: Tanım Türleri 225
Tablo 148: İçlemsel Tanım Ölçütleri 226
Tablo 149: Çapraz gönderim 227
Tablo 150: Örneklendirme 227
Tablo 151: Etiketleme 227
Tablo 152: Tablo/Görsel Kullanımı 228
Tablo 153: Ek Bilgi 228
Tablo 154: Biçim Çözümlemesi 228
Tablo 155: Tanım Türleri 230
Tablo 156: İçlemsel Tanım Ölçütleri 231
Tablo 157: Çapraz gönderim 232
Tablo 158: Örneklendirme 232
Tablo 159: Etiketleme 233
Tablo 160: Tablo/Görsel Kullanımı 233
Tablo 161: Ek Bilgi 233
Tablo 162: Biçim Çözümlemesi 234
Tablo 163: Tanım Türleri 237
Tablo 164: İçlemsel Tanım Ölçütleri 237
Tablo 165: Çapraz gönderim 238
Tablo 166: Örneklendirme 239
Tablo 167: Etiketleme 239
Tablo 168: Tablo/Görsel Kullanımı 239

Tablo 169: Ek Bilgi 240
Tablo 170: Biçim Çözümlemesi 240
Tablo 171: Tanım Türleri 242
Tablo 172: İçlemsel Tanım Ölçütleri 243
Tablo 173: Çapraz gönderim 244
Tablo 174: Örneklendirme 244
Tablo 175: Etiketleme 244
Tablo 176: Tablo/Görsel Kullanımı 245
Tablo 177: Ek Bilgi 245
Tablo 178: Biçim Çözümlemesi 245
Tablo 179: Tanım Türleri 248
Tablo 180: İçlemsel Tanım Ölçütleri 249
Tablo 181: Çapraz gönderim 250
Tablo 182: Örneklendirme 250
Tablo 183: Etiketleme 250
Tablo 184: Tablo/Görsel Kullanımı 251
Tablo 185: Ek Bilgi 251
Tablo 186: Biçim Çözümlemesi 251
Tablo 187: Tanım Türleri 254
Tablo 188: İçlemsel Tanım Ölçütleri 254
Tablo 189: Çapraz gönderim 255
Tablo 190: Örneklendirme 255
Tablo 191: Etiketleme 256
Tablo 192: Tablo/Görsel Kullanımı 256
Tablo 193: Ek Bilgi 256
Tablo 194: Biçim Çözümlemesi 257
Tablo 195: Tanım Türleri 259
Tablo 196: İçlemsel Tanım Ölçütleri 259
Tablo 197: Çapraz gönderim 260
Tablo 198: Örneklendirme 261
Tablo 199: Etiketleme 261
Tablo 200: Tablo/Görsel Kullanımı 261
Tablo 201: Ek Bilgi 262
Tablo 202: Biçim Çözümlemesi 262

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Tanım (definition) kelimesinin kavram alanı 9
Şekil 2: Tek tek ele alınışlarına göre kavramlar 10
Şekil 3: Kavramlar arası ilişkiler 12
Şekil 4: Ogden ve Richards'ın (1923) Anlam Üçgeni 33
Şekil 5: Sözlükbilim (lexicography) 69
Şekil 6: Neyi, Niçin, Nasıl Tanımlarız? 85
Şekil 7: Teminolojide tanımın ifade ettiği kavramlar 87
Şekil 8: Tanımın biçimsel yapısı 91
Şekil 9: Tanım Ögeleri 92
Şekil 10: "Kaplan" teriminin tanım ögeleri 92
Şekil 11: "Aslan" teriminin tanım ögeleri 93
Şekil 12: "Leopar" teriminin tanım ögeleri 94
Şekil 13: Robinson'un amacına göre tanım türleri 97
Şekil 14: Viyana Okulu'na göre tanım türleri 98
Şekil 15: ISO R/1087'de yer alıp Pitch ve Draskau tarafından değinilen tanım türleri..... 98
Şekil 16: İçlemsel tanım formülü 100
Şekil 17: Eşanlamlıları ile çevrili bir kelime 114
Şekil 18: (Kendi) konu alanında bir terim 114
Şekil 19: ISO'nun Standartlar Nasıl Yazılır adlı kılavuzundaki tanım örneği 115

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Terim Sorunlarıyla İlgili Bazı Çalışmalar 280
Ek 2: Eşdizimlilikle İlgili Bazı Çalışmalar 281
Ek 3: Türkçe-İngilizce Terim Listesi 282
Ek 4: İngilizce-Türkçe Terim Listesi 286

KISALTMALAR LİSTESİ

akt. : aktaran

Alm. : Almanca

AT : Ahmet Topaloğlu - *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*

BAP : Bilimsel Araştırma Projeleri

bk. : bakınız

BSTS : Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü

C. : Cilt

Çev. : çeviren

Ed. : Editör

Fr. : Fransızca

GTS : Güncel Türkçe Sözlük

ISO : International Organization for Standardization

İETS : İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü

İng. : İngilizce

KTS : Kimya Terimleri Sözlüğü

Lat. : Latince

MH : Mehmet Hengirmen - *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*

MÖ : Milattan önce

NK : Nurettin Koç - *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*

Osm. : Osmanlıca

ÖAD : özel amaçlı dil

S. : Sayı

s. : sayfa

SÜTS : Su Ürünleri Terimleri Sözlüğü

TDK **:** Türk Dil Kurumu

TS **:** Türk Standardı

TSE **:** Türk Standardları Enstitüsü

TÜBA **:** Türkiye Bilimler Akademisi

TÜBİTAK **:** Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

vb. **:** ve benzeri

vd. **:** ve diğerleri

VH **:** Vecihe Hatiboğlu - *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*

Yay. **:** Yayınları

ZK **:** Zeynep Korkmaz - *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*

İŞARETLER LİSTESİ

+ **:** ilgili özelliğe sahip olduğunu gösterir

- **:** ilgili özelliğe sahip olmadığını gösterir

ÖN SÖZ

Bir zihin aktivitesi olan merak, ilerlemenin kaynağıdır. Bu merak sayesinde insan, evrendeki bilinmezleri açıklamaya çabalar. Bilim de işte tam bu noktada başlar. Bilimin varlığını sürdürmesini ise terimler mümkün kılar. Terimler, bilim dilini oluşturan yapı taşlarıdır. İnsanın öğrenme ihtiyacının sonucunda edindiği bilgilerin aktarımı terimlerle gerçekleşir. Bilgi aktarımının sağlanmasında terimlerin yanı sıra terimlerin tanımları da etkin rol alır. Dolayısıyla terim ve tanım ile ilgili yapılacak her çalışma, bilim dünyasına önemli yarar sağlayacaktır. Biz de bu çalışmamızla terimlerin tanımlarına dair zihnimizi meşgul eden sorulara cevap ararken alanyazına katkıda bulunmak istedik.

Doktora eğitimim süresince bilgi birikimini, tecrübelerini ve değerli zamanını esirgemeyen, her daim yardımcı olan değerli danışman hocam Prof. Dr. Erdoğan BOZ'a üzerimdeki emekleri için sonsuz teşekkür ederim.

Tez izleme komitemde bulunarak değerli görüşleri ve önerileri ile tezime yön veren değerli hocalarım Prof. Dr. Paşa YAVUZARSLAN'a ve Doç. Dr. Ender ATEŞMAN'a içten teşekkürlerimi sunarım. Doktora yolculuğunu paylaştığım değerli arkadaşlarım Songül İLBAŞ'a, Göksel SERT'e, Duygu KAMACI GENCER'e ve Ezgi ASLAN'a teşekkür ederim. Manevi desteğini her zaman yanımda hissettiren aileme çok teşekkür ederim.

Nilay GİRİŞEN

Mayıs 2019-Eskişehir

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusunu terminolojide tanım tipolojisi oluşturmaktadır. Kuramsal zemini hazırlamak için öncelikle kavram, anlam, terim, terminoloji ve terminografi konuları anlatılmıştır. Çalışmanın odak noktası olan tanım; sözlük, sözlük hazırlayıcısı, sözlük kullanıcısı ve terim ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Terminolojide tanımın amaçları, tanımlama ölçütleri, tanım türleri ve tanımdaki yardımcı unsurlar araştırılarak Türkçe dilbilgisi terim sözlükleri bu doğrultuda incelenmiştir.

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE AMACI

Terminolojide tanım üzerine Batı alanyazınında yıllardır çeşitli kuramsal çalışmalar yapılmıştır. Türkçe alanyazında ise konuya yalnızca sınırlı bir çerçevede değinilmiş, kuramsal bir altyapı oluşturulmamıştır. Bu durum Türkiye'de terim sözlüklerindeki tanım ölçütlerinin tam olarak ortaya konulmamasına sebep olmaktadır.

Kuramsal altyapının oluşması için tanımın biçimsel yapısı, amaçları, ölçütleri ve kuralları sistematik bütünlük içinde çalışılmalıdır. Aksi durum, sözlüklerde yer alan tanımlarda birtakım kusurların, eksikliklerin ve/veya tutum farklılıklarının görülmesine mahal vermektedir. Bu farklılıklar, standartlaşmanın sağlanmasına engel olmaktadır. Ancak standartlaşma, her türlü bilimsel çalışmanın kilit noktasıdır. Sözlüklerde tutarlılığı ve standartlaştırmayı sağlamak için araştırmacılar tarafından uyulması ve uygulanması gereken ilkeler hakkında araştırmalar yapmak gerekmektedir.

Yakın zamana dek Türkçe alanyazında terminolojide tanım tipolojisi oluşturan, standartlaşmayı sağlayacak ölçütleri ve tanımlarda dikkat edilmesi gereken kuralları belirten kapsamlı çalışmaların yapılmamış olması araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Terminoloji alanındaki bu eksikliğin giderilmesine ve sözlüğün en önemli bilgi ulamı olan *tanım* konusunun kuramsal altyapısının oluşmasına katkıda bulunmak ise araştırmanın amacıdır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Sekiz bölümden oluşan çalışmada; terminolojide tanımle ilgili kuramsal bilgiler ele alınmadan önce bazı temel konular, alanyazın taraması yapılarak incelenmiştir. *Kavram* başlıklı birinci bölümde önce kavramın tanımı, ardından da kavram alanı, kavram türleri ve kavramlar arası ilişkiler hakkında bilgi verilmiştir. *Anlam* başlıklı ikinci bölümde anlamın tanımı, anlam alanı ve anlam ilişkileri ele alınmıştır. *Terim* başlıklı üçüncü bölümde terimin tanımı, terim ve kavram arasındaki ilişki, terimle kelime arasındaki fark izah edildikten sonra terimlerle ilgili genel ilkeler incelenmiştir. Dördüncü bölümde Türkiye'de çeşitli dönemlerde yapılan terim çalışmaları genel hatlarıyla anlatılmıştır. *Terminoloji* başlıklı beşinci bölümde öncelikle terminolojinin tanımı ve özellikleri, ardından da oluşumu ve gelişimi ele alınmıştır. Terminolojinin diğer disiplinler (sözcükbilim, sözlükbilim ve bilgi bilimi) ile ilişkisi, terminolojinin önemi ve yararları hakkında bilgiler verilmiştir. Altıncı bölümde ise terminolojik sözlükbilim anlamına gelen *terminografi* konusu incelenmiştir. *Tanım* başlıklı yedinci bölümde özellikle Felber (1984), Pitch ve Draskau (1985), Sager (1990), De Besse (1997), Cabre (1999), Pavel ve Nolet (2001), COTSOES (2002)'in olmak üzere terminolojinin temel kaynaklarından yararlanılarak kuramsal çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Svensen (1993) ve Landau (2001) gibi önemli sözlükbilimcilerin eserlerine de başvurulmuştur. İlgili kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda tanım türleri, tanımlama ölçütleri, tanımlarda uyulması gereken kurallar ve tanımda yardımcı unsurlar ortaya konulmuştur. Standartlaşma ve sistemleşmeyle ilgili her türlü çalışmada başvurulması gereken ISO ölçütleri ise tanımın biçimsel özelliklerinin belirtilmesinde kullanılmıştır.

Dilbilgisi Terimleri Sözlüklerindeki Tanımlar Üzerinde İnceleme başlıklı sekizinci bölümde; ses bilgisi, sözcük türü bilgisi, sözdizimi-anlam, şekil bilgisi ve parçalarüstü ses bilgisi şeklindeki dilbilgisinin her bir alt bölümüne ait olup farklı dilbilgisi terim sözlüklerinde bulunan ortak maddebaşları seçilerek tanımları bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Yedinci bölümde yer alan kuramsal bilgiler esas alınarak içerik ve biçim çözümleme ölçütleri meydana getirilmiştir. Bu ölçütler tablolaştırılarak terim sözlüklerinden seçilen maddebaşlarının tanımlarını incelemek üzere uygulamada kullanılmıştır. İncelemeden elde edilen verilerle ilgili sonuçlar *İnceleme Üzerine Değerlendirme* başlığı altında belirtilmiş, *Sonuç* başlığı altında ise kuramsal araştırma ve incelemeyle ilgili değerlendirmeler özetlenmiştir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Çalışmada; beş farklı dilbilgisi terim sözlüğünde ortak olarak yer alan yirmi beş maddebaşının tanımı üzerinde bir inceleme modeli oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın evreni, aşağıda künyeleri verilen sözlüklerden oluşmaktadır:

Hatiboğlu, V. (1982). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (4. Baskı). Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi. (İlk baskı 1969). (VH)

Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (3. Baskı). Ankara: Engin Yayınevi. (İlk baskı 1999). (MH)

Koç, N. (1992). *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi. (NK)

Korkmaz, Z. (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (İlk baskı 1992). (ZK)

Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: Ötüken Neşriyat. (AT)

Çalışmanın örneklemi *ünlü*, *ünsüz, ses değişmesi, benzeşme, küçük ünlü uyumu, kelime, fiil, sıfat, zarf, zamir, ünlem, cümle, tamlama, ad tamlaması, belirtili nesne, tümleç, özne, birleşik cümle, kök, ek, kip, fiilimsi, yalın durum, vurgu* ve *durak* maddebaşlarının tanımları ile sınırlandırılmıştır. Söz konusu yirmi beş maddebaşının -toplamda yüz yirmi beş maddebaşının- tanımı *içerik çözümlemesi* başlığı altında *tanım türü, tanım türü ölçütleri, çapraz gönderim, örneklendirme, etiketleme, tablo/görsel kullanımı* ve *ek bilgi* açısından değerlendirmeye alınmıştır. *Biçim çözümlemesi* başlığı altında ise ISO'da yer alan *maddebaşının koyu, küçük harflerle ve düz yazılması, maddebaşının ardından herhangi bir noktalama işareti kullanılmaması, tanımın cümle olmaması, tanımın büyük harfle başlamaması ve tanımın sonunda nokta işareti kullanılmaması* gerektiği şeklindeki ölçütler doğrultusunda inceleme yapılmıştır.

Tanımları "doğru" veya "yanlış" olarak değerlendirmek, yeni bir tanım önerisinde bulunmak çalışmanın kapsamında yer almamaktadır. Çalışmada, dilbilgisi terim sözlüklerindeki tanımların tipolojisi belirlenerek mevcut durumun profili ortaya konulmuştur.

1. BÖLÜM

KAVRAM

1.1. Kavramın Tanımı

Kavram konusu; felsefe, mantık, dilbilim ve terminolojiyle ilgili çalışmaların büyük önem taşıyan bölümlerinden birini oluşturmaktadır. Yapılan çalışmaların çoğunun hareket noktasının "kavram" olduğunu da söylemek mümkündür (Aksan, 2009; Antia 2000; Özlem 2004; Öner 1982; Üçok 1947; TSE Türk Standardı 2003).

Sokrates'ten (MÖ 469 - MÖ 399) itibaren felsefedeki meselelerden biri olan kavram, Platon (MÖ 427 - MÖ 347) tarafından idea olarak adlandırılmış ve kavramın gerçek olduğu iddia edilmiştir. Pek çok filozofa göre değişik görüşler bulunsa da temelde kavramın herhangi bir gerçeklik özelliği taşımadığı ve zihinde yer alan bir tasarım olduğu bilinmektedir (Özlem, 2004: 65-66). Batı dillerindeki "concept" ve "notion" kelimeleriyle Arapçadaki "mefhum, müdrike, fikir, mana, mazmun, hüküm ve kıymet" kelimelerinin taşıdığı anlamlara Türkçede karşılık olarak kullanılan kavram, "zihni çalıştıran anahtar kelimeler" olarak değerlendirilmiştir (Tural, 2002: 62).

Kavramdan söz edilirken kavramın ne olduğu ile birlikte ne olmadığına dair bilgilere de yer verilmesi daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Kavramın, bir nesnenin imgesini göstermediği ve hayal ile aynı olmadığı ifade edilmektedir (Özlem, 2004: 66; Öner, 1982: 18).

Kavram	Hayal
Geneldir.	Özeldir.
Nesnenin herhangi bir niteliğini taşımaz.	Nesnenin niteliğini/niteliklerini taşır.
Zihinsel bir etkinlikle oluşur, kurulan bir şeydir.	Duyusal bir izlenimdir.

Tablo 1.[1] *Kavram* ile *hayal* karşılaştırması

Kavram ile hayal arasındaki farkların daha açık bir biçimde görülmesi için "köpek" kelimesi örnek olarak verilebilir. "Köpek" bir kavram olarak ele alındığında zihinde genel bir fikir oluşmaktadır, bütün köpekler buraya dâhil olmaktadır. Başka

[1] Öner (1982: 18) ve Özlem'den (2004: 66) tarafımızca tablolaştırılmıştır.

bir deyişle köpek kavramıyla belirli bir köpek zihinde canlanmamaktadır. Kavramın bir "köpek sınıfı"nı gösterdiği görülmektedir. Oysa bir hayal olarak ele alındığında köpek; rengi, iri ya da ufak oluşu, cinsi gibi belirli niteliklerle canlanmaktadır.

Kavramların bireysel ve evrensel değerlerinin olduğu bilinmektedir (Boz, 2015a: 31). **Burkhanov** (1998: 44) ve **Göktolga** (2004: 106) kavramın genel ve evrensel olduğu üzerinde durmaktadır. **Saussure**'ün (1857-1913) gösterge kuramında dil ile dünya gerçekliği arasında yer alan ve göstergelerin "gösterilen" kısmını oluşturduğu ifade edilen kavram; insanın yetiştiği topluma, psikolojisine ve edindiği bilgilere göre bazı farklılıklar gösterebilse de genel itibarıyla belli bir özellik taşımaktadır (Aksan, 2009: 41). Anadili aracılığıyla insanların dünyayı tanıdığı ve anladığı düşünüldüğünde bazı kavramların anadili aynı olan insanlar arasında eksiksiz ve net olarak anlaşılmasının doğal olduğu çıkarımını yapmak mümkündür (Aksan, 2009: 43; Daşkıran, 2010: 84; Çelik, 2015: 13).

İnsanın dünya bilgisi ile doğru orantılı olan kavram ve dolayısıyla kavram alanı, bilgi çoğaldıkça değişiklik göstermektedir. Bu değişim bazen kavramın anlamının genişlemesi olabileceği gibi anlamın farklılaşması, hatta bilgi yanlış ise düzelmesi ile de olabilecektir. Yıllar önce bazı insanların dünyayı düz zannetmesi onların dünya kavramını uzun yıllar farklı tasarlayıp kavrama başka anlamlar yüklemelerine neden olmuştur (Özlem, 2004: 68).

Kavram, soyutlama (abstraction) ile oluşmaktadır. İbni Sina'ya göre "Nedir?" sorusu, kavramın elde edilmesini sağlamaktadır (Peker, 2001: 174). "Çiçek nedir?", "Kitap nedir?", "Saat nedir?" sorularını cevaplayabilmek için bu isimlerin neye işaret ettiği bilinmelidir.

Kavram; insanın düşünebilmesini, herhangi bir şeyi anlayabilmesini ve yorumlayabilmesini mümkün kılmaktadır. **Özer** (2015: 153) kavramın genel olarak ele alındığında "anlamın zihinde yakalanması ve bu işin sonucunu gösteren her türlü zihinsel çıktı, ürün" olduğunu dile getirmektedir. Dilbilimsel olarak ele alındığında ise "anlama ait özelliklerin semboller, kelimeler gibi çeşitli araçlarla dile getirilmesi" olduğunu belirtmektedir.

Ogden ve Richards, kelimenin önce bir kavramı çağrıştırdığını, sonra onu dile getirdiğini ifade etmektedir (Huber, 2008: 147). Genel olarak önce kavramlaştırma, ardından adlandırma olsa da bazen bu sıralama tersi biçimde de görülebilir (Boz, 2015a: 31). Bununla birlikte bir kelime her zaman bir kavramı çağrıştırmamaktadır. Bazı durumlarda kelime öğrenilmiş olsa bile bu öğrenme durumu kavram için söz

konusu olmaz yani yalnızca kelime öğrenilmiş olabilir. Örneğin yabancı bir dile ait bir kelime okunabilir, tekrar söylenebilir. Ona dair herhangi bir bilgi edinilmemiş ya da yaşanmışlık bulunmuyor ise zihinde kavram olarak bir şey tasarlanması mümkün olmayabilir (Özyürek, 2008: 147).

Toklu (2007: 92) her anlamın bir kavram olduğunu ancak her kavramın bir anlam olmadığını dile getirmektedir. Kavramları dil dışı nesneler olarak değerlendiren **Grünberg** (2006: 59) dilsel ifadelerin bir anlamı olduğu görüşündedir. Dolayısıyla "anlam" kelimesinin dil dışı nesneler ile değil, dilsel ifadeler ile birlikte kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle "anlam kavramının anlamı" ifadesinin kullanılmaması gerektiğine işaret etmektedir.

İnsanın hayata başladığı andan itibaren edinmeye başladığı kavramların dille ifade edilmesi terimleri oluşturmaktadır yani terim, kavramın dilsel işaretidir. Bu nedenle de her terminolojik çalışmanın temeli kavrama dayandırılmaktadır (Wüster 1974'ten akt. Antia, 2002: 84).

Türk Standardları Enstitüsü, hazırlamış olduğu ISO 1087 sayılı çalışmada "kavram"ı şu şekilde tanımlamaktadır[2]: "Karakteristiklerin tek türlü bir birleşimi tarafından oluşturulan bilgi birimi." Karakteristik terimi ise şu şekilde tanımlanmaktadır: "Bir nesnenin veya bir nesne kümesinin soyut bir özelliğidir. Karakteristikler kavramların tanımında kullanılırlar." Çalışmada kavramların "değişik sınıflandırmaya yol açan sosyal veya kültürel birikimden etkilenebilecek" olmaları bilgisine de yer verilmiştir.

Kavramlar, gerçek dünyadaki nesneleri yapılandırmaya çalışan zihnî yapılar olarak ele alınmaktadır (Pavel ve Nolet, 2001: 21). Kavramın sözlükte yer alan maddebaşı olarak da ifade edildiği görülmektedir (Aksan, 2009: 41). Sözlükte nasıl gösterileceği incelendiğinde kavramın tanım veya illüstrasyon (illustration) yolu ile sözlük kullanıcısına sunulabileceği bilinmektedir. Tanımların illüstrasyon gibi "kavramı tarif etmeyi amaçlayan dilsel formüller" olduğu dile getirilmektedir. Bir düşünce unsuru olarak ifade edilen kavram, düşüncenin yapılandırılmasını sağlayıp insanların birbiriyle iletişim kurmasına imkân sunmaktadır (Cabré, 1999: 42).

İnsanın terimin ana unsuru olan kavramla düşündüğü bilinmektedir. Zihinsel beceriler ile öğrenilen kavramlar birbirine bağlıdır. Anlayabilmek ve sorgulayıp yorumlayabilmek, bilinen kavramlar ve kelimeler ölçüsünde gerçekleşmektedir

[2] bk. TSE Türk Standardı, TS 1198-1 ISO 1087/1, 2003, m. 3.2

(Keklik, 2015: 314). Aynı durum iletişim söz konusu olduğunda da geçerlidir. Sıkı sıkıya bir ilişki içinde bulunan kavram ve terimden birinde veya her ikisinde sorun yaşanması, iletişim problemini de beraberinde getirecektir. Belirsizliğe yer vermeyen yani açık ve anlaşılır bir iletişimde kavramların iletişim sürecine katılanlar için aynı anlamı taşıması önem arz etmektedir (Felber 1984'ten akt. Cabré, 1999: 194). Bu durumun farklı bir boyutunu da aynı kavram için birbirinden farklı terimlerin kullanılması oluşturmaktadır. Çeviri metinlerde hatta çeviri olmayan metinlerde de tanık olunan bu durum, farklı nedenler neticesinde oluşsa da araştırmacıların öteden beri yakındıkları bir meseledir.

TSE ISO 1087 sayılı "Terminoloji Çalışması - Terimler ve Tarifler Bölüm 1: Teori ve Uygulama" adlı çalışmanın "Kavramların Sistematize Edilmesi ve Belirtimlerin Atanması" adlı bölümünde[3] bir kavramın birden çok terim ile temsil edilebileceği ifadesi dikkat çekmektedir. Bu terimler aynı dilden olması durumunda eşanlamlı, farklı dillerden olması durumunda ise eş değerli olarak adlandırılmaktadır. Terimlerin aynı kavramı gösterip göstermedikleri incelenmekte, bu amaçla da kavram özelliklerinin karşılaştırmasının yapılmaktadır.

Kavram, zihinsel işlem yapılarak oluşmaktadır yani akıl yürütme ile meydana gelmektedir. Üç çeşit akıl yürütme yolu olduğu belirtilmektedir. Bunlar; tümdengelim, tümevarım ve analoji şeklindedir (Öner, 1982: 104; Çüçen, 1999: 92). Tümdengelim, klasik mantıkta en çok tercih edilen akıl yürütmedir. Zihnin tümel bir önermeden tikele gidiş yolu olarak ifade edilmektedir (Öner, 1982: 172). "Bütün çiçekler bitkidir. Papatya çiçektir. O hâlde papatya bitkidir." şeklindeki akıl yürütme, bir tümdengelim örneğidir.

Tümevarım ise zihnin tikel bir önermeden tümele gidiş yoludur. Tam tümevarımda bir bütünü oluşturan tüm parçalar incelenerek bütün hakkında hüküm verilmektedir (Öner, 1982: 174) : Pazartesi, salı, çarşamba, perşembe ve cuma okulda ders vardır. Pazartesi, salı, çarşamba, perşembe ve cuma hafta içi günlerdir. O hâlde hafta içi günler okulda ders vardır.

Eksik tümevarımda ise bir bütünü oluşturan tüm parçalar değil, bir bölümü üzerinden bütün hakkında hüküm verilmektedir (Öner, 1982: 175). "İnsan nefes alır. Hayvan nefes alır. Bitki nefes alır. O hâlde tüm canlılar nefes alır." örneğinde bu durum görülmektedir. Analojide[4] aralarında benzerlik bulunan iki şeyden biri

[3] bk. TSE Türk Standardı, TS 1198-1 ISO 1087/1, 2003, m. 5.4
[4] Analoji için günümüzde "örnekseme" terimi de kullanılmaktadır.

hakkında verilen hüküm diğeri hakkında da verilmektedir. Analoji tümevarıma dayanan varsayımsal bir tümdengelim olarak değerlendirilmektedir. Bu bilgiler ışığında önce kavramların oluştuğu, kavramların ise önermeyi[5] meydana getirdiği, önermelerin de akıl yürütmeyi oluşturduğu görülmektedir.

Terminolojideki sözvarlığı ile genel dildeki sözvarlığı karşılaştırıldığında terminolojinin uzmanlık alanlarındaki disiplinlere ait kavramları atamaya alışkın olduğu göze çarpmaktadır (Cabré, 1999: 81). Terminolojide düşünce ve bilgi ile ilgili olarak *bilgi edinme*, *kavramların oluşması* ve *kavramların organizasyonu* şeklinde üç temel konunun bulunduğu belirtilmektedir. Terminoloji uzmanlarının en çok ilgisini çeken ve çalıştığı alanın, kavramların organizasyonu olduğu ifade edilmektedir (Cabré, 1999: 44).

Kavramlar, -sayıca- ne kadar özellik paylaştıklarına göre (eşanlamlık, altanlamlılık, zıtanlamlılık vb.) eş, benzer veya farklı olabilmektedir. Terminoloji, kavramları sınırlandırmayı ve tanımlamayı amaçlamaktadır. Böylece belirsizlik ortadan kaldırılıp kavramlar açık bir şekilde kendilerine tahsis edilebilecektir (Hartmann ve James, 1998: 27). Aynı özellikleri taşımadığı için kavramlar birbirlerinden farklıdır. İyi bir kavramsal açıklamanın, kavramları birbirinden ayırt eden özelliklerin karşıtlığını içermesi gerekmektedir (Cabré, 1999: 96).

Terminoloji uzmanı önce bir alan oluşturan kavramların listesini oluşturmaktadır. Konu alanı doğrultusunda bu kavramların listesinin daha çok ya da daha az sınırlandırılmış bir şekilde olması mümkündür. Bu yapıdaki kavramların birbirleriyle mantıksal ve ontolojik olarak ilişkili olduğu dile getirilmektedir (Cabré, 1999: 38).

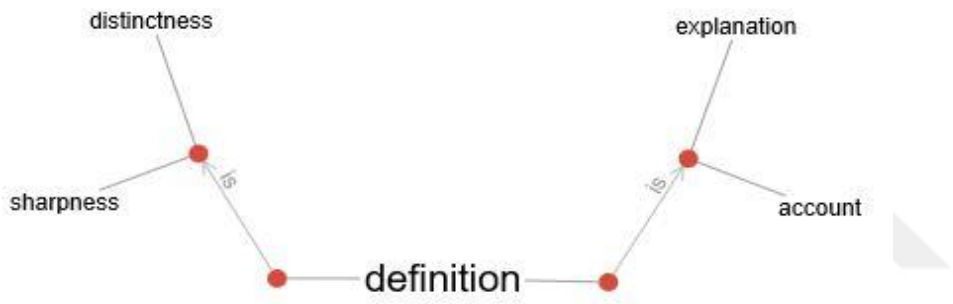
Saussure, her kavramın başka kavramlar tarafından sınırlandırıldığını ifade etmiştir. **Üçok** (1947: 12-13), kavramların birbirleri üzerinde etkili olduklarını kabul ederken kavram sınırlarının kesin olmadığını da vurgulamaktadır. *Kavrambilimi* (conceptology); mantık dâhilinde kavramların yapısıyla, özellikleriyle, kavramların nasıl temsil edildiğiyle yani adlandırılmasıyla ve kavramlar arasındaki ilişkiler ile ilgilenen, bu konulara temas eden bir çalışma alanıdır (Cabré, 1999: 42).

Kavramlar arasındaki ilgi ve ilişkilerin bilinmesinin, anlam belirsizliğinin oluşmasını engelleme noktasında önemli katkı sağlayacağı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle açık ve anlaşılır bir iletişimde kavram alanının etkisi büyüktür.

[5] Öner (1982:45) "önerme"nin doğru ya da yanlış olabilen söz olduğunu belirtmiştir. Anlamlı olduğu hâlde doğru ya da yanlış olmayan sözlerin önerme olmadığını anlatmıştır.

1.2. Kavram Alanı

Herhangi bir konuda aralarında bir ilişki bulunan, anlamca aynı veya birbirine yakın kelimelerin bir arada bulunup oluşturduğu küme, *kavram alanı* (concept field) olarak adlandırılmaktadır (Hartmann ve James, 1998: 27). Kavram alanı, kavramların alt anlamlı kelimeleriyle kümeler oluşturup diğer kavramlardan farklı yönleriyle ayrılarak dikey ve yatay bir dilsel alan meydana getirmesidir. **Saussure**'ün *Genel Dilbilim Dersleri* kitabındaki değer anlayışından yola çıkan **Trier** (1894-1970) tarafından kavram alanı kuramı geliştirilmiş; **Weisgerber, Guiraud** ve **Matoré** gibi uzmanlar tarafından kavram alanı ile ilgili önemli araştırmalar yapılmıştır. Kavram alanı bulunan bazı kelimeler diğerlerinden daha önemli sayılmaktadır. **Matoré** bu önemli kelimeler için *tanık kelime* (evidentiary word) ve *anahtar kelime* (key word) ifadesini kullanmaktadır (Waldman, 1989: 56, Karçığa, 2015: 2516-16).

Şekil 1.[6] *Tanım* (definition) kelimesinin kavram alanı

Şekil 1'de *tanım* (definition) kelimesinin kavram alanı bulunmaktadır. Bu kavram alanına "açıklama" (explanation), "anlatma" (account) , "ayırt edilebilirlik" (distinctness), "keskinlik" (sharpness) gibi kavramların dâhil olduğu görülmektedir.

Kavram alanı sözlükleri, dile bütünsel bir bakış açısı sunma imkânı yaratarak kavram ile ilgili yapılan çalışmalar içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. **Burkhanov** (1998: 45) kavram alanı sözlüklerinin ideografik (kavramsal) sözlükler (ideographic dictionary) ile aynı olduğunu belirterek **Sarcevic** gibi bazı sözlükbilimcilere göre bir uzmanlık alanına ait ayrıntılı açıklama sunan bir terminoloji sözlüğünü adlandırmak için kullanılabileceğini aktarmaktadır.

[6] http://wordvis.com adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 17.10.2017)

Kavram alanı sözlükleri için **Hartmann ve James** (1998: 27) sözlük kullanıcısını çapraz gönderim ile *adbilimsel sözlük* (onomasiological dictionary) maddebaşına yönlendirmektedir.

1.3. Kavram Türleri

Kavramlar; tek tek ele alınışlarına ve birbirleri ile ilişkilerine göre çeşitlilik göstermektedir. Kavram çeşitleri dolayısıyla terimlerin de çeşitlerini belirtmesi bakımından önem taşımaktadır.

Şekil 2.[7] Tek tek ele alınışlarına göre kavramlar

1.3.1. Tek Tek Ele Alınışlarına Göre Kavramlar

1.3.1.1. Tümel, tekil ve tikel kavramlar

Bir kavram, bir sınıfın tamamını gösteriyor ise tümel olur. Başka bir deyişle aynı özellikleri taşıyan ve aynı sınıfa giren varlıkların hepsi burada yer alır. Bir kavram, bir sınıfın bir üyesini gösteriyor ve yalın olarak ele alınıyor ise tekil olur. Eğer kavram bir önermede bir türün bazı üyelerini gösteriyor ise tikel olur (Öner, 1982: 18). Örneğin "çiçek" tümel, "papatya" tekil, "bazı çiçekler" ise tikeldir.

1.3.1.2. Somut ve soyut kavramlar

Bir kavram, bir nesneye veya bir varlığa karşılık geliyorsa somuttur. Eğer bir kavram, bir nesneye veya bir varlığa karşılık gelmiyor ve bir oluş tarzını ifade ediyorsa soyuttur (Öner, 1982: 18). Örneğin "anne" somut, "annelik" kavramı ise soyuttur.

[7] Öner'den (1982: 18) tarafımızca görselleştirilmiştir.

1.3.1.3. Kolektif ve distribütif kavramlar

Bir kavram, bireyler grubunu ifade ediyorsa kolektiftir. Distribütif kavram ise bireyde gerçekleşen kavramdır (Öner, 1982: 19). Örneğin "okul" kolektif, "müdür" ise distribütif kavramdır.

1.3.1.4. Olumlu ve olumsuz kavramlar[8]

De Morgan, her kavramın bir olumlu, bir de olumsuz anlam taşıdığını ifade etmiştir. Örneğin çiçek; papatya için olumlu olarak uygun olsa da araba için uygun değildir. "Çiçek - çiçek olmayan" şeklindeki kavram çiftleri birbirinin çelişiği olarak ele alınmaktadır (Öner, 1982: 19-20). Başka bir deyişle "Papatya, çiçektir." önermesi olumludur. "Araba, çiçek değildir." ise (*çiçek olmayan* şeklinde olduğu için) olumsuzdur.

1.3.2. Birbirleri ile İlişkilerine Göre Kavramlar

Bir kavram, başka bir kavram yüklendiğinde yüklenen kavram yüklenilene bağlı ise yüklenen kavrama özsel kavram denilmektedir. Örneğin "düşünebilen hayvan" kavramı insan kavramına yüklendiğinde insanın insan olması için onun düşünebilen hayvan olması gerekmektedir. Böylece "düşünebilen hayvan" kavramı, insan kavramına göre özsel olmaktadır. Eğer yüklenen kavram bulunmadığında yüklenilen yine de bulunabiliyorsa bu durumda yüklenen kavram yalnızca yüklenilene özgü değildir, çeşitli türlerin de özelliğidir ve ilintisel olmaktadır. Bu durumda "İnsan, düşünebilen bir hayvandır." ifadesinde kavram özseldir. "İnsan, su içendir." ifadesinde ise kavram ilintiseldir (Öner, 1982: 20).

1.4. Kavramlar Arası İlişkiler

Kavramlar arası ilişkiler dört türlüdür.

[8] Öner (1982: 19) *müsbet (pozitif)* ve *menfi (negatif)* terimlerini kullanmıştır.

Şekil 3.[9] Kavramlar arası ilişkiler

1.4.1. Eşitlik

İki kavram da birinin üyelerini kapsıyorsa aralarında eşitlik bulunmaktadır. Örneğin "Her canlı nefes alandır." ve "Her nefes alan canlıdır."

1.4.2. Ayrıklık

İki kavram da diğerinin hiçbir üyesini kapsamıyorsa aralarında ayrıklık bulunmaktadır: "Hiçbir köpek, masa değildir." ve "Hiçbir masa, köpek değildir."

1.4.3. Tam-girişimlik

İki kavramdan biri, diğerinin bütün üyelerini kapsıyorsa aralarında tam girişimlik bulunmaktadır: "Bütün köpekler hayvandır." ve "Bazı hayvanlar köpektir."

1.4.4. Eksik-girişimlik

İki kavramdan her biri, diğerinin bazı üyelerini kapsıyorsa aralarında eksik-girişimlik bulunmaktadır: "Bazı memeliler balıktır." ve "Bazı balıklar memelidir."

[9] Öner'den (1982: 22) tarafımızca görselleştirilmiştir.

2. BÖLÜM

ANLAM

2.1. Anlamın Tanımları, Anlam Alanı ve Anlam İlişkileri

Anlam (meaning), alanın tartışmalı konularından birini teşkil eden ve araştırmacılar tarafından farklı bakış açılarıyla çalışılan meselelerden biridir. Dilbilim, mantık, psikoloji, felsefe gibi farklı disiplinlerin çeşitli yaklaşımlarla ele aldığı anlam, *anlambilim* (semantics) ve dil felsefesinin temelini oluşturmaktadır. Anlamın dilbilimde ve felsefede farklı evrenleri temsil ettiği ifade edilmektedir. Anlamsız olanı anlamlı olandan ayırmak, felsefe ile dilbilimin ortak noktası olarak belirtilmektedir. Dilbilim bunu kelimeler ve cümlelerle ele alırken felsefe ise önermeler yoluyla yapmaya çalışmaktadır (Özer, 2015: 151-152). Disiplinlerin yaklaşımlarının çeşitlilik göstermesine ve verilen cevapların farklılaşmasına rağmen ortak paydada buluştukları hususlardan biri çalışmalarının çıkış noktası olan anlamın ne olduğu sorusudur.

Sözlüklerde anlam teriminin farklı pek çok tanımının yer aldığı görülmektedir. Kavram ile aralarındaki bağın anlam tanımlamalarında kullanıldığı başka bir deyişle kavramdan yola çıkılarak tanım yapıldığı fark edilmektedir. **Topaloğlu** (1989: 24) anlamı "Bir kelime, bir söz, bir hareket ve olgudan anlaşılan şey; bunların işaret ettiği, hatırlattığı kavram veya nesne" şeklinde, **Korkmaz** (1992: 8) anlamı "Kelimenin tek başına veya söz içindeki öteki öğeler ile bağlantılı olarak zihinde yarattığı kavramlardan her biri" şeklinde tanımlamaktadır. **Vardar** (2002: 18) "Bir dil biriminin ilettiği kavram, tasarım, düşünce" olduğunu söylerken **İmer vd.** (2011: 25) de "Bir dil biriminin ilettiği kavram, tasarım, düşünce" olduğunu belirtmektedir. **Toklu** (2007: 92) "Dilselleştirilmiş, bir sözcük biçimiyle kaplanmış kavram, anlam demektir." ifadesiyle anlam-kavram arasındaki ilişkiye değinmektedir. **Palmer** (2001: 40) ne zaman ve nerede olursa olsun bir kelime varsa aynı şekilde kavramın da bulunacağını belirtirken bu kavramın o kelimenin anlamı olacağını da açıklamalarına eklemektedir. **Wittgenstein** kelimelerin dil içinde kullanımlarının onların anlamı olduğunu savunurken **Guiraud** kelimelerin anlamının olmadığını, kullanımlarının olduğunu ileri sürmüştür (Aksan, 2015: 160).

Grünberg (2006: 59) kavramları dil dışı nesneler olarak değerlendirirken "kavramların anlamları" ifadesinin kullanılmaması gerektiğini açıklamaktadır. Dil dışı

bir nesnenin anlamından bahsetmenin uygun olmayacağını bu duruma gerekçe olarak göstermektedir. Görüşlerinin ilerleyen kısımlarında "anlamın anlamı problemi"ne değinirken problemlerin "anlam kavramının anlamı" biçiminde değil, "anlam teriminin anlamı" olarak yorumlanması gerektiğini vurgulamaktadır (2006: 60).

Ogden ve Richards'ın (1923) "düşünce ya da kavram – simge – gönderge"den oluşan üçgeni, gösterge ile nesne ilişkisini gösteren meşhur anlam tanımıdır (Aksan, 2009: 37). Ogden ve Richards'ın anlam için 20'den fazla tanımı bulunmaktadır (Ullmann, 1970: 54). Bir adın referansının onun işaret ettiği nesne olduğunu belirten **Frege**, adın zihinde uyandırdığı kavramın öznel olduğunu dile getirmektedir. Anlamın ise bu noktada farklılaşarak öznel olmadığını belirtirken objenin sunuluş tarzı olduğunu ileri sürmektedir. "Venüs gezegeni" şeklinde aynı referansa sahip olan fakat aynı anlamda olmayan "sabah yıldızı", "akşam yıldızı", "çoban yıldızı" ve "zühre" ile anlam-referans farkını örneklemektedir (Altınörs, 2012: 167; Toklu, 2013: 95).

Anlambilime bakıldığında *dilbilgisel anlam* (grammatical meaning) ve *sözlüksel anlam* (lexical meaning) ayrımı görülmektedir. Kelimelerin anlamları ile ilgili olan sözlüksel anlam, anlam (sense) ile gönderge arasındaki ilişkiyi temel almaktadır (Uçar, 2009: 23). **Özer** (2015: 153) anlamı genel ve dilbilimsel olarak ikiye ayırarak tanımlamaktadır. "Zihinde olmayanın zihne ilk kez gelmesi, zihinde var etme, ilk bilgi." şeklindeki tanımı (genel) anlam için yaparken dilbilimsel anlam için "Göndergeye ait özelliklerin gerçeğini temsil edecek şekilde doğru sembollerle düşüncede oluşması ve başka kanıtlarla yeterliğin desteklenerek göndergenin zihinde oluşturulan benzeri." ifadelerini kullanmaktadır.

Alanda görülen bir diğer ayrım ise *içerik kelimeleri* (content word, lexical word) ve *işlevsel kelime* (function word) ile ilgilidir. İçerikli kelimeler bağlaç, edat gibi dilbilgisel değeri olan kelimelerden ziyade isim, sıfat, fiil ve zarf gibi sözlüksel anlamı olan kelimelere karşılık gelmektedir (Cruse, 2000: 90; Hartmann ve James, 1998: 29). İşlevsel kelime ise tanımlık (article), bağlaç veya edat gibi bir cümlede dilbilgisel görev üstlenen ve anlam değeri (semantic value) olan içerikli kelimenin tersi kabul edilen kelimedir (Hartmann ve James, 1998: 60).

Anlamlama (signification) ve *anlam alanı* (semantic field) olmak üzere anlamın iki aşama ile gerçekleştiği belirtilmektedir. Anlamlama "vericinin bildirisini oluşturma aşamasında yaptığı etkinliklerin tümü" şeklinde bir süreç işi olarak ifade edilirken anlam alanının bir kavramın ortak özelliklerini belirten alan olduğu dile getirilmektedir. Aynı konuyla ilişkili kelimelerden meydana gelen küme olan anlam

alanı, kelimenin anlambirimcik sayısını belirtmektedir (Aitcheson, 2003: 85; Günay, 2007: 58). **Korkmaz** (1992: 8) anlam alanını "zihinde aynı veya birbirine yakın kavramlar oluşturan" kelimelerin, **İmer vd.** (2011: 229) de "anlam açısından birbiriyle bağlantılı" kelimelerin oluşturdukları ortak alan şeklinde tanımlarken **Toklu** (2003: 100) "anlamca akraba" kelimelerden oluştuğunu ifade etmektedir. Anlam alanının anlamsal ilişki içerisindeki kelimelerden oluşan küme olduğu görülmektedir. Bir kelimenin anlam alanı açısından incelenmesinde anlam alanı ve kaplam değerleri ters orantılıdır. Kaplam ne kadar büyükse anlam alanı o kadar küçüktür (Günay, 2007: 59). "Ağaç" ve "çınar" kelimeleri ele alındığında ağaç, çınara göre daha büyük bir kaplama sahiptir. Dolayısıyla çınar da ağaca göre daha büyük bir anlam alanına sahiptir.

Bir anlam alanı içinde yer alan kelimelerin arasındaki anlam ilişkileri farklılık göstermektedir. Bu anlam ilişkilerinden eşanlamlılık, zıtanlamlılık, altanlamlılık ve parça-bütün ilişkisinin alanyazında en çok çalışılan ilişkiler olarak görüldüğü belirtilmektedir. Anlam ilişkileri bir söylem içerisinde tekrar yapmaktan kaçınmak, ifadeler arasında paralellik kurmak ve zıtlıkları vurgulamak şeklindeki amaçlarla sıkça kullanılmaktadır (Uçar, 2009: 28-31). Sözvarlığının bu anlam ilişkilerine göre düzenlendiği bilinmektedir. Bununla birlikte bir kelimenin eşanlamlılık, zıtanlamlılık, altanlamlılık türünden anlam ilişkileri yoluyla açıklandığını görmek mümkündür.

2.1.1. Temel Anlam

Bir kelime duyulduğu zaman zihinde ilk olarak *temel anlam* (denotation) belirmektedir. Temel anlamın farklı yazarlar tarafından değişik şekillerde tanımlandığına rastlamak mümkündür. Alanyazına bakıldığında bu farklılığın sadece temel anlamın tanımı için değil, terimin adlandırması için de geçerli olduğu dikkati çekmektedir. Temel anlam için *asıl anlam, göndergesel anlam, sözlük anlamı*, *nesnel anlam, düz anlam*, *başat anlam*, *konuluş anlamı*, *ilk anlam* gibi terimlerin kullanıldığını görmek mümkündür (Doğru, 2013: 1188).

Korkmaz (1992: 14) "asıl anlam" terimini tercih ederken bir kelime tarafından karşılanan ilk ve ana kavramın temel anlam olduğunu aktarıp "ayak", "yol" ve "kalp" kelimelerinin temel anlamlarıyla kullanılışlarına örnekler vermektedir. **Aksan** (2009: 50) "göndergesel anlam" terimini kullanırken herhangi bir konu veya bağlamdan bağımsız olarak yani yalnızca kelimeden yola çıkarak göstergelerin duyulduğunda ya da bir yerden okunduğunda zihinde meydana getirdikleri tasarımların temel anlam olduğunu ifade etmektedir.

Vardar (2002: 85) "düzanlam" terimini tercih ederken temel anlamın "Bir gösterenin gösterilenini oluşturan kavramın kaplamı, gösterenin belirttiği nesneler sınıfı." olduğunu belirtmektedir. **Vardar** (2002: 85) devamında temel anlamı yan anlam ile karşılaştırarak "yan anlama karşıt olarak, bir birimin mantıksal, bilişsel, nesnel anlamı. Bilimsel söylemde düzanlam, yazınsal söylemde yananlam egemendir." şeklindeki ifadesiyle temel anlamın nesnelliğine dikkat çekmektedir. **Günay** (2007: 69) da "düzanlam" terimini kullanırken birinci anlamın, sözlükteki tanımın o kelimenin temel anlamı olduğunu izah etmektedir.

Karaağaç'ın (2012: 542-543) "Dil birimlerinin nedensiz kullanımları, onların düz anlamlarını verir. Göstereni ile gösterileni arasında, toplumsal uzlaşılardan doğan nedensiz ve saymaca bir ilişkinin olduğu göstergeler olan dil birimleri, düz anlamlı göstergelerdir." şeklindeki temel anlam tanımında "düz anlam" terimini tercih ettiği, "nedensiz"liği vurguladığı görülmektedir. **Karaağaç** (2013: 268) temel anlamın nedensiz, yan anlamın ise nedenli olduğunu ifade etmektedir. **Huber** (2008: 175) de "düz anlam" terimini kullanıp temel anlamı "Sözcükler bir yandan bir kavramı dile getirirken bir yandan da belli bazı duyguları ve beğenileri canlandırabilir. Bu durumda dile getirilen kavrama *düz anlam* denir." şeklinde tanımlamaktadır.

Her kelimenin temel anlamı ve bağlamsal anlamı bulunmaktadır. Bağlam, anlamı belirginleştirmekte ve değiştirebilmektedir. Bağlama göre anlam farklılıklarının doğması doğal bir durumdur. Teknik sözlüklerde bağlam sınırlı olduğu için temel anlam ile bağlamsal anlamın kaynaşabildiği görülmektedir (Guiraud, 1975: 35-36).

2.1.2. Yan Anlam

Zaman içerisinde bir kelime temel anlamının ötesinde yeni anlamlar kazanabilir, kelimenin kullanımında birtakım değişiklikler görülebilir. Bunlardan birini *yan anlam* (connotation) oluşturmaktadır. **Korkmaz** (1992: 169)'a göre temel anlamın karşıtı olan yan anlam "kelimenin temel anlamı yanında kullanıma bağlı olarak kazandığı yeni anlam(lar)"dır. Bir kelimenin birden çok yan anlamı olabileceği belirtilirken organ adları buna örnek gösterilerek Türkçenin bu yönüyle zengin bir dil olduğunu vurgulanmaktadır.

Günay (2007: 69) yan anlamı şu şekilde tanımlamaktadır: "Bir sözcüğün sürekli anlamsal öğelerine ya da düzanlamına, kullanım sırasında katılan ve alıcıların tümünce algılanmayan (ya da aynı biçimde algılanmayan), ikincil kavramlara,

imgelere, öznel izlenimlere vb. ilişkin olan duygusal, coşkusal ikincil anlamlardır." Temel anlamdan farkı ortaya konulmaya çalışılarak yapılan tanımda yan anlamın her koşulda aynı anlaşılmayacağı, ortam, kişi gibi etkenlere göre farklılaşacağı göze çarpmaktadır. Bir kelimenin düz anlamı her durumda aynı olabilirken yan anlamı bağlam bağımlı olmakta yani farklı bağlama göre anlamı değişip gelişebilmektedir (Günay, 2007: 69).

Yan anlamın çağrışımsal anlam olduğu ifade edilmektedir (Huber, 2008: 175; (Hartmann ve James, 1998: 28). Kelimelerin yan anlam kazanması kendileriyle bağlantılı başka kavramları, nitelikleri çağrıştırması ile mümkün olmaktadır. İhtiyaç nedeniyle yan anlamların oluştuğu anlaşılmaktadır (Bilgin, 2013: 31-32). **Arslan Erol** (2008: 30) yan anlamın, temel anlamın yanında kullanıma bağlı olarak kazandığı yeni anlamlar olduğunu ifade ederken temel anlamın dışında olmadığını da belirtmektedir.

Kelimelerin temel anlamda tanımlanması genel ve -yan anlamla karşılaştırıldığında- kolay bir durumdur. Daha öznel veya duygusal görünüşlerde olan yan anlam üzerinde ise fikir birliğine varmak, onu sözlükte ele almak zordur (Hartmann ve James, 1998: 36). Nesnel anlam olarak da ifade edilen düz anlamın aksine yan anlam öznellik taşımaktadır. Bu nedenle düz anlam daha bilimsel, yan anlam ise daha sanatsaldır. Bilimsel bir ifadede düz anlam, edebî bir ifadede ise yan anlam daha baskın durumdadır (Günay, 2007: 70).

Aksan (2009: 60)'a göre yan anlamlar çoğunlukla "somuta yeni somut anlamlar eklenmesi, somuta yeni soyut anlamlar eklenmesi, soyuta yeni soyut anlamlar eklenmesi, soyuta yeni somut anlamlar eklenmesi" şeklinde dört doğrultuda gerçekleşmektedir.

2.1.3. Eşanlamlılık

Eşanlamlık (synonymy) genel olarak aynı veya benzer anlamdaki kelimeler olarak tanımlanmaktadır. Alanyazında bazen *anlamdaşlık* olarak da ifade edildiği görülen eşanlamlılığı **Murphy** (2003: 133), benzer anlamlı kelimelerin arasında bulunan ilişki olarak dile getirmektedir.

Bazı tanımlarda eşanlamlılık için –"benzer anlamda olmak" anılmaksızın- anlamın aynılığı ifadesinin yer aldığı görülse de terimin, farklı iki kelimenin aynı ya da yakın anlamlar taşıması olarak izah edildiğini söylemek mümkündür (Cruse, 1986: 267; Jackson, 1988: 65; Lyons, 1977: 202; Palmer, 2001: 88; Riemer, 2010: 150). **Bussmann** ise biraz daha ayrıntılı bir açıklama ile eşanlamlılığın iki veya daha fazla

dilbilimsel ifadenin anlamında güçlü bir benzerlik ya da aynılık ifade eden bir ilişki olduğunu belirtmektedir (1998: 1165).

Dillerde yaygın olarak bulunduğu kabul edilen eşanlamlılığın birden çok *biçim*in (form) tek bir anlama karşılık gelmesi olduğu ifade edilmektedir (Schmitt, 2010: 52). Denklik ilişkisi çerçevesinde eşanlamlılık, söylemde farklı biçimler sunan ama özdeş ya da benzer anlamı taşıyan ve aynı biçimbilimsel-sözdizimsel konumu paylaşan kelimelerdir (Günay, 2007: 165).

Eşanlamlılığın bağlam üzerinden tanımlanması gerektiği, iki kelime her cümle bağlamında da birbirlerinin yerine kullanılabilirse o zaman eşanlamlılık özelliği gösterdiği dile getirilmektedir (Jackson, 1988: 65). İki veya daha fazla göstergenin aynı anlamı taşıması, farklı gösterenlerin aynı gösterileni belirtme özelliği olarak ifade edilen eşanlamlılıkta özdeşlikten çok, anlamca yakınlık belirtilmektedir. Çünkü aynı bağlamda hiçbir anlam farkı göstermeksizin birbirinin yerini alabilecek yani tamamen aynı anlama karşılık gelebilecek göstergelerin sayısı oldukça azdır (Vardar, 2002: 94). Bu nedenle "eşanlamlılık" teriminin aslında pek de uygun görülmediği bazı uzmanlar tarafından dile getirilmektedir (Aksan, 2015: 190). Eşanlamlı kelimeler, genellikle bazı kelimelerdeki kavram inceliklerinin çeşitli sosyal kesimlerinde zamanla gölgelenmeye uğrayarak anlamca birbirlerine yaklaşmalarından oluşmaktadır (Korkmaz, 1992: 55-56). Bir kelimenin doğru anlaşılabilmesi için *sözlüksel alan*ın (lexical field) bütünüyle bilinmesi gerektiği belirtilmektedir. Bir kelimenin tek başına bir şey söylemediği, içinde bulunduğu sözlüksel alanın yapısının önemli olduğu vurgulanmaktadır çünkü kelimeler eşanlamlı görünseler dahi anlamsal olarak bütünüyle örtüşemez ve her bağlamda birbirlerinin yerine kullanılmaları mümkün olmaz (Trier, 1973'ten akt. Özbent, 56).

Eşanlamlılığın üç derecesi olduğu belirtilmektedir. Bunlardan ilki, *tam eşanlamlılık* ya da *bütünsel eşanlamlılık* (absolute synonymy) yani anlamların tam benzerliğidir (Cruse, 2000: 156; Lyons, 1995: 61). Lyons'a göre iki veya daha fazla unsurun şu üç koşulu sağlaması durumunda bütünsel eşanlamlılık gerçekleşmiş olmaktadır: Anlamlarının tümü aynı olmalıdır. Onlar bütün bağlamlarda eşanlamlıdır. Onlar anlambilimsel olarak bilişsel ya da bilişsel olmayan tüm anlam boyutlarında eşdeğerlidir (Lyons 1995'ten akt. Doğan, 2011: 82).

Bir dilde tam eşanlamlı kelimeler nadir olarak bulunmaktadır. Türkçede tam eşanlamlılık yabancı dillerden alınan aynı anlamdaki kelimelerin dile yerleşmesi ve Dil Devrimiyle türetilen pek çok kelime ile gerçekleşebilmektedir (Aksan, 2009: 79-

80). Türkçe; Arapça, Farsça ve Batı dillerinden yaptığı alıntılar dolayısıyla bu duruma uygun örnekler taşımaktadır (Korkmaz, 1992: 55-56). **Aksan** (1999: 127), Türkiye Türkçesindeki eşanlamlıları**,** her ögesi Türkçe olanlar ve Türkçesiyle birlikte yabancı ögeleri de yaşayanlar olarak iki gruba ayırmaktadır. **Günay** ise dillerin özelliklerine bağlı olmakla beraber "yabancı kelime, kalıtsal kelime, yeni katılmış kelimeler arasındaki eşanlamlılık; farklı lehçelerden gelen kelimelerle birlikte ölçünlü dilde bulunan kelimeler arasındaki eşanlamlılık; farklı dil düzeylerinden kaynaklanan ya da farklı toplumsal kullanımlardan kaynaklanan eşanlamlılık; dilsel ekonomi nedeniyle ortaya çıkan eşanlamlılık*;* argo kullanımlar ile ölçünlü dil arasındaki eşanlamlılık ve matematik, mantık, cebir gibi bilimlerde kullanılan şifrelenmiş ya da simgesel her türlü yazı ile asıl yazı arasındaki eşanlamlılık" şeklinde altı durumda eşanlamlılıktan söz edilebileceğini ifade etmektedir (2007:169-171).

Ahanov (2008: 127-128)'a göre kelimenin anlam yönünden gelişmesi, yan anlamlara sahip olması, yeni sözler türetilmesiyle dilin söz varlığının gelişmesi ve zenginleşmesi, ağızlardan yazı diline söz alınması, örtmeceler ve alıntılar şeklinde eşanlamlılığın oluşmasının çeşitli yolları bulunmaktadır. Yabancı dillerden aktarılan kelimelerin eşanlamlılıkta yer aldığına dilcilerin sıklıkla değindiği görülmektedir. Bu noktada **Ersoylu** (2001), yabancı dillerden giren karşılıkların Türkçe kelimelerin eşanlamlısı sayılamayacağını savunmaktadır.

TSE ISO 1087'de bazen bir kavramın birden çok terim[10] ile temsil edilebileceği, bu terimlerin aynı dilden olması durumunda eşanlamlı, farklı dillerden olması durumunda ise eşdeğerli olarak adlandırıldıkları belirtilmektedir. Aynı ve farklı dillerden oluşan kelime çiftlerinin adlandırılması için yapılan bu yaklaşımın dikkate değer olduğu düşünülmektedir. TSE ISO 1087'de aktarılan bilgiler arasında[11] dil dışı ögelerin etkili olması nedeniyle eşanlamlılık ve/veya eşdeğerliğin hiçbir zaman tamı tamına aynı olmayacağı da yer almaktadır. Farklı dillerden olan karşılıklarda genellikle bir kelimenin diğerine göre daha ayrıntılı olduğunun gözlemlendiği dile getirilmektedir.

Eşanlamlılığın ikinci derecesi *önermesel eşanlamlılık* (propositional synonymy) olarak belirtilirken üçüncü derecesi ise *yarı eşanlamlılık* veya *yakın eşanlamlılık* (near-synonymy) olarak ifade edilmektedir (Cruse, 2000: 158). Örneğin *korkusundan, -den çekindiğinden, -mek korkusuyla* ve *–mekten çekindiğinden*

[10] TSE ISO 1087'de *terim* karşılığında *belirtim* ifadesi kullanılmaktadır.
[11] bk. TSE Türk Standardı, TS 1198-1 ISO 1087/1, 2003, m. 2.10

şeklindeki yapılar tam eşanlamlılık göstermemektedir, aralarında biçimce ve anlamca yakınlık bulunmaktadır (Günay, 2007:173). Yakın eşanlamlılık ile eşanlamlı olmama durumunun iki şekilde belirlenebileceği aktarılmaktadır. Dil konuşucularının kelime çiftleri arasında hangilerinin eşanlamlı olduğu ile ilgili sezgilerinin olması bunlardan ilkini oluşturmaktadır. İkincisi ise kelimeler arasında bir anlam uzaklığı derecesi olduğunu söylemenin doğru olmayacağı yani anlambilimsel yakınlık ile eşanlamlılık derecesi arasında bir bağıntı olmamasıdır (Cruse, 2000:159).

Palmer (2001: 76-79), eşanlamlı kelimelere bakıldığında çiftlerden birinin farklı olduğunun görülebileceği en az beş yol bulunduğuna açıklamalı örnekler vererek dikkat çekmektedir. Bunlardan ilkini bazı eşanlamlı kelime gruplarının dilin farklı lehçelerine ait olması oluşturmaktadır. İkincisinde farklı "stiller/deyişler" ile kullanılan kelimelerle ilgili -örneğin birincisi modaya daha uygun, ikincisi ise gündelik dile ait bir ifade- bir durumdan söz edilmektedir. Üçüncüsünde bazı kelimelerin bilişsel anlamları aynı kalıp sadece duygusal veya değerlendirici anlamları yönünden farklılık gösterdiği söylenmektedir. Dördüncüsünde bazı kelimelerin birlikte kullanımlarının sınırlı olduğu yani bazı kelimelerin kullanımının sadece belirli kelimelerle birlikte olabildiği belirtilmektedir. Eşanlamlılığın test edilmesi söz konusu olduğunda akla gelen yöntemin çiftlerden birinin yerine diğerinin konulması olduğu düşünüldüğünde dördüncü maddenin öneminin daha iyi anlaşılacağı muhtemeldir. Beşincisi pek çok kelimenin anlamlarının birbirine yakın olduğu yani eşanlamlılığın zayıf olduğu bir durumdan oluşmaktadır. Sözlük yazarlarının büyük ölçüde başvurduklarının bu türden bir eşanlamlılık ilişkisi olduğu bilgisi dikkati çekmektedir.

Aksan (2015: 191)'a göre dilin eldeki en eski metinlerinde anlamca birbirine çok yakın eşanlamlılar bakımından zenginlik görülmesi dilin ne denli eski olduğunu da göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Eşanlamlı kelimeler, sözlükte *mikro yapı*da (microstructure) -yer alıyorsa- genellikle virgül ile tanımdan ayrılmış durumda bulunmaktadır. **Palmer** (2001: 79), hacimli olanların dışındaki sözlüklerin kullanıcılara kelimeler ve onların tanımlandığı eşanlamlılar arasındaki veya eşanlamlıların kendileri arasındaki ilişki ve bağlantılar hakkında çok az bilgi vermesi sorununun altını çizmektedir. Sözlüklerin kullanıcı odaklı olması bakımından değerlendirildiğinde bu durumun yaşanmasının önüne geçilmesi, bu yönde çalışmalar yapılarak önemli bir eksikliğin giderilmesinin önemi büyüktür.

Bazı araştırmacılar tarafından -sadece sözlüklerin içeriği ile ilgili değil- genel itibarıyla eşanlamlılık hususunda Türkiye Türkçesi üzerinde yeterince durulmadığı vurgulanmaktadır (Doğan, 2011: 79).

2.1.4. Zıtanlamlılık

Zıtanlamlılık (antonomy) genel olarak eşanlamlılığın tersi olarak ifade edilmektedir (İmer vd., 2011: 170). *Ters anlamlılık* veya *karşıt anlamlılık* olarak da adlandırıldığı görülmektedir.

Zıtanlamlılığın, iki kelime arasındaki "A olursa B olmaz." olduğu ifade edilmektedir (Huber, 2008: 173). Zıtanlamlı kelimelerin, birbirlerinin ses, yapı ve kullanım alanlarını doğrudan etkilediği görülmektedir (Karaağaç, 2013: 363). Zıtanlamlı çiftlerde bir üyenin kabulü diğer üyenin reddi anlamına gelmektedir (Hartmann ve James, 1998: 7). Zıtanlambirimcik demetinin daima ortak anlambirimcikleri içerdiği ifade edilmektedir (Günay, 2007: 178). "Bir şey acıysa tatlı değildir." ifadesinde acı ve tatlı kelimeleri zıtanlamlıdır.

Huber (2008; 174), zıtanlamlılığı "bütünleyici karşıtlıklar ve görece karşıtlıklar" olarak iki grupta toplamaktadır. **Aksan** (2009: 81) "tersanlamlılık" terimini kullanmayı tercih etmekte olup zıtanlamlılığın "ikili, biçimsel ilişkili, ilişkisel, dereceli, yön gösteren" şeklindeki türlerinden bahsetmektedir. **Toklu** (2013: 100) ise yalnızca "derecelendirilebilir karşıtlık, kutupsal karşıtlık, ilişkisel karşıtlık" şeklinde bölümlere ayırmaktadır.

Leech (1981: 99), **Huber** (2008) tarafından da bir zıtanlamlılık türü olarak kabul edilen *bütünleyici zıtlığın* (complementary opposite) iki kavram arasındaki zıtlığın, bir sınır gibi, tam olduğu durumda görüldüğünü dile getirmektedir. Bütünleyici zıtlıkta örneğin A nesnesinin (canlı) doğrulanması, B nesnesinin (ölü) olumsuzluğunu barındırmaktadır. Biri yaşıyor (sağ) ise ölü olamaz. Canlının (insan ya da hayvan) hem yaşıyor hem de ölü olması mümkün değildir (Günay, 2007: 179).

Aksan (2009: 131) ve **Toklu** (2013: 100) tarafından bahsedilen ve bütünleyici zıtlığa yakın bir tür olan *derecelendirilebilir zıtlıklar* (gradable opposites) çerçevesinde **Leech** (1981:100-101) zıtlığın dereceli sayılabilmesi için iki uç arasında sürekli bir derece ölçeği olması gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin "kısa/uzun" ikilisi "kısa/orta/uzun" şeklinde genişlemektedir (Aksan, 2009: 141). Bu durumda "daha çok" veya "daha az" olarak düşünülen özelliklerin derecelendirilebilir zıtlık dâhilinde yer aldığı açıktır.

Lyons (1977:281) tarafından önemli bir zıtanlamlılık türü kabul edilen *yön gösteren zıtlıkla*r**a** (directional opposites) **Aksan** (2009: 141) da değinerek "sağ/sol", "alt/üst", "ileri/geri", "doğu/batı" şeklinde örnekler vermektedir. **Lyons** (1977) ve **Cruse** (1986) *tersine dönen zıtlık* (reversive opposites) özelliği taşıyan fiillerin yön bildiren fiillerin bir alt türü olduğunu savunmaktadır. Zıtlığın ters olması bazen zıtanlamlı çiftlerden biri bir yöne hareket ederken diğerinin ters yöne hareketi bazen de bir hareketin yapılması ve yok edilmesi şeklinde görülmektedir (Murphy, 2006: 315).

Aksan (2009: 131) ve **Toklu** (2013: 100) tarafından da ele alınan *ilişkisel zıtlık* (relational opposites) aynı konu alanında tersanlamlı kabul edilen kelimeleri içermektedir. **Lyons** (1977: 280) bu türdeki zıtlıkların çoğunun sosyal rol veya akrabalık ilişkilerini kapsadığını ifade etmektedir. Sosyal rol kapsamında bu zıtlıklara **Aksan** (2009: 131) 'ın "öğretmen/öğrenci", "amir/memur" örneklerini, akrabalık ilişkilerine ise **Toklu** (2013: 100) 'nun "ana baba/çocuk" örneğini vermek mümkündür. **Cruse** (2000:171) ilişkisel zıtlığı yön gösteren zıtlıkların bir alt türü olarak görmektedir.

Palmer (2001: 79) zıtanlamlılığa başvurmayı, eşanlamlılığı test etmenin yollarından biri olarak değerlendirmektedir. İki kelimenin aynı kelimelerin tersi olarak görünmeleri bu kelimelerin eşanlamlı değerlendirilip değerlendirilmemesi hususunda bir fikir sağlayacaktır.

Sözlükte parçacıl yapıda tanım içerisinde ve isim veya sıfat türündeki bir kelimeden sonra yer alan "olmayan" ifadesi, zıtanlamlılığa işaret edebilmektedir. Tanımda "karşıtı" ifadesi bulunuyorsa maddebaşı ile "karşıtı" kelimesinden önceki kelime arasında zıtanlamlılık ilişkisi olduğu açık bir şekilde anlaşılır.

2.1.5. Çokanlamlılık

Bir kelimenin birden fazla anlam taşıması o kelimenin *çokanlamlılığa* (polysemy) sahip olmasıyla ilgilidir. Her dilde bazı kelimeler çokanlamlılık özelliğine sahip olabilir yani değişik anlamlara karşılık gelebilir. Demokritos (MÖ 5. yy) tarafından değinilen çokanlamlılığın ilk kez 1887 yılında anlambilimin kurucularından **Bréal** tarafından dilbilime sunulan bir terim olduğu ifade edilmektedir (Lyons, 1977; Nerlich, 2003; Aksan 2009).

Tek bir sözlüksel birimin iki veya daha fazla anlama sahip olması olan çokanlamlılığı **Palmer** (2001: 82): "Aynı kelimenin farklı farklı anlamlara sahip olma durumu" şeklinde kısaca tanımlamaktadır. Bir dildeki tek bir gösterenin birden çok gösterileni işaret etmesi durumunda çokanlamlılık gerçekleşmektedir (Vardar, 2002: 62; Günay, 2007: 188). Çokanlamlılıkta temel anlamın yanı sıra yeni kavramların da karşılanması yani temel anlamı koruyarak yan anlamlar kazanma söz konusudur (Aksan, 2009: 70-71).

Korkmaz (1992: 38) çokanlamlılık için "Bir kelimede temel anlamla bağlantılı birden çok anlamın bulunması; bir kelimenin, anlam gelişmesi yoluyla, asıl anlamı ile olan ilişkisini kaybetmeden yeni anlamlar kazanması." şeklinde bir tanım yapmaktadır. Bu tanım biraz daha kapsamlı bir bilgi verirken çokanlamlı kelimelerin aralarında bağlantı bulunduğuna dikkat çekmektedir. **Hartmann ve James** (1998: 110) çokanlamlılığın "bir kelime veya söz öbeğinin farklı anlamları arasındaki ilişki" olduğunu dile getirmektedir.

Aksan (2000, 2003, 2009) çokanlamlılık özelliğinin en eski dönemlerden günümüze geldiğini Köktürk Yazıtlarındaki çokanlamlı kelimeler ile örneklendirerek göz önüne sermektedir. Bir dile ait en eski metinlerde çokanlamlı kelimelerin yer almasının o dildeki çokanlamlılığın bu metinlerden çok daha eski zamanlara uzandığının göstergesi olduğuna işaret etmektedir.

Çokanlamlılıkta bir kelime, iki veya daha fazla kavramı karşılarken bu kavramlar arasında yakın ya da uzak bazı ilişkiler bulunması çokanlamlılığı eşadlılıktan ayırmaktadır. Eşadlı kelimelerin anlamları ve yansıttıkları kavramlar arasında uzak veya yakın herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Çokanlamlılıkta kelimenin birden fazla anlamı olması söz konusu iken eşadlılıkta iki ya da daha fazla kelimenin aynı biçimde olması söz konusudur. **Lyons** (1977) bazı etimolojik içerik ve bağlantılı olma/olmama ölçütlerini öne sürerek çokanlamlı ve eşadlı ayrımını yapmaktadır.

Bir sözlüğe bakıldığında içindeki kelimelerin çoğunun birden fazla anlama sahip olduğuna ve bu anlamların numaralar ile sıralanarak açıklandığına tanık olunmaktadır. Bu durum çokanlamlılığa karşılık gelmekte olup bazı dilcilere göre dilin temel özelliğini yansıtmaktadır (Aksan, 2009: 58).

Çokanlamlılık değişik yollarla oluşabilir yani bu durumun gerçekleşmesinin birden çok nedeni bulunabilir. **Ullmann** (1970: 159-165) bu nedenleri "uygulamadaki değişiklikler, sosyal çevredeki özelleştirmeler, mecazi dil, eş sesli yorumlamalar,

yabancı etkiler" olarak izah etmektedir. Dilin işlenmesine bağlı olarak farklı teknik, bilim ve sanat dallarındaki ürünlerin sayılarında artış görüldükçe sözvarlığı gelişecektir. Bu durum paralelinde çokanlamlıklıkta da bir artış görülmesi doğal olacaktır (Aksan, 2009: 124). Çokanlamlılığa neden olan olaylardan bazıları metafor, metonimi, örtmeceler ve dolaylı anlatım olarak görülmektedir (Erdem, 2009: 51). Teknoloji ilerleyip hayat standardı değiştikçe yeni kavramlar çıkmakta, dolayısıyla da bu kavramlara isim bulma ihtiyacı doğmaktadır. Yeni kavramlar için isim bulmaya çalışılırken çoğunlukla işlev bakımından yakın olan ve özellikleri birbirine benzeyen nesneler arasında bağ kurulması yöntemi sıklıkla tercih edilmektedir. Bu durumun sonucunda bir kelime ilk yansıttığı kavramın yanında başka kavramları da yansıtmaya başlamaktadır. Bu süreç de daha kolay bir anlatıma yönelmek suretiyle çokanlamlılığın meydana gelmesine ortam oluşturmaktadır (Aksan, 2006: 65).

Kelimelerin en az iki anlamı bulunduğunda bu durum *sözlüksel belirsizlik* (lexical ambiguity) çerçevesinde ele alınmaktadır. Bir sözlükbirimin birden çok anlam taşıması sözlüksel belirsizlik olarak dile getirilmektedir (Naess ve Ingemund, 2006). Bu doğrultuda bazı araştırmacılar çokanlamlılığı sözlüksel belirsizliğin bir türü olarak ifade etmektedir. **Lyons** gibi bazı dilciler, çokanlamlılığı *anlam bulanıklığı* (ambiguity) kapsamında değerlendirmektedir (Aksan, 2009: 72). **Üçok** (1947) çokanlamlılık için "türlüanlamlılık" terimini kullanmaktadır. Bir kelime çokanlamlı ise dinleyicinin, okuyucunun dikkatli olması, kelimeyi bağlama göre değerlendirmesi gerekmektedir. Kelimenin sadece esas anlamı akla getirilirse düşünmenin akışı bozulur, yanlış anlaşılmalara yol açılır. Bir dilin içerisinde çokanlamlı kelimelerin bulunmadığını yani başka bir deyişle kelimelerin çokanlamlı olmadığı bir dili düşünmek mümkün değildir, kelimelerin metne göre anlam edinmeleri doğaldır. Bir dildeki kelimeler arasında ancak terimlerin tek anlamı bulunabilmektedir (Üçok, 1947: 69-70). Bazen terimlerin bile çokanlamlı olduğuna tanık olunmaktadır. Çokanlamlı kelimelerin anlam bulanıklığı olarak değerlendirilmesi her dilci için kabul gören bir tutum değildir. Bu durumun nedeni *bağlam* (context) ve metin göz önünde bulundurularak bir gösterge ile hangi kavramın kastedildiğinin zorluk çekmeden anlaşılabileceğinin savunulmasıdır (Aksan, 2009: 72, 74). Çokanlamlılığın günlük dilde ve edebî metinlerde sıklıkla kullanıldığı, lisans ve lisansüstü çalışmalarda[12] temas edilen meseleler arasında yer aldığı görülmektedir.

[12] Bu çalışmalardan bazıları şu şekildedir:

2.1.6. Eşadlılık

Birbirinden anlam bakımından tamamen farklı en az iki kavramın ses veya yazım bakımından aynı şekilde dile getirilmesine *eşadlılık* (homonymy) denilmektedir. Gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan kelimelerin özelliği eşadlılık olarak değerlendirilmektedir (Vardar, 2002: 93). Çokanlamlılık ile karıştırılmaması gereken eşadlılılığın alanyazında çokanlamlılık ile birlikte ele alındığı da görülmektedir (Uçar, 2009: 37). Aynı gösterge ile birden fazla kavramın karşılanması eşadlılığı doğurmaktadır. Türkçedeki 1. teklik kişi zamiri ile tendeki lekeyi gösteren "ben", yağış türü ile "boş" kelimesinin tersi "dolu" kelimeleri eşadlılığa örnektir (Aksan, 2009: 72; Aksan, 2015: 192).

Eşadlılık aynı kelimenin farklı kavramlar için kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Lakoff ve Johnson, 2010: 140). Bir başka ifadeyle birden çok anlamın bir isim için olabilmesi demektir (Ricoeur, 2003: 131). Üçok (1947: 73) *addaş* terimini kullanarak benzer sesletime sahip, farklı anlamdaki kelimelerin bulunduğunu örnekler ile açıklamaktadır. **Korkmaz** (1992: 58) ise "homonymy" karşılığında eşseslilikten söz etmekte, maddebaşı olarak eşadlılığa yer vermemektedir.

Eşadlılığın anlam olarak aynı olmayıp biçimce aynı olan iki veya daha fazla kelime arasındaki ilişki olduğu belirtilirken iki kelimenin eşadlı mı yoksa çokanlamlı mı olduğuna dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Hartmann ve James, 1998: 69). Çokanlamlılıkta aynı kelime birçok anlama gelmektedir. Oysaki eşadlılıkta başlangıçta farklı olsa da ses değişimi sonucu yani sonradan aynı biçime dönüşen kelimeler yer almaktadır (Günay, 2007: 200).

Çokanlamlılık ve eşadlılık arasındaki ayrım, sözlükte kelimeleri listelemenin en iyi yoluna karar vermek zorunda oldukları için sözlük yazarları açısından büyük önem taşıyan bir meseledir (Schmitt, 2010: 52). Bu doğrultuda sözlük yazarının eşadlılık-çokanlanlılık ayrımına dikkat etmesi gerekmektedir. Çokanlamlı olarak ele alınacak kelime tek bir maddebaşı ile sözlükte yer alacaktır ancak kelime, eşadlılık ile ele alınacaksa bu durum değişecektir. Eşadlı bir kelime için yeni bir maddebaşı yapmak gerekmektedir. Bir kelimenin eşadlılık ile mi yoksa çokanlamlılık ile mi

---

Bakır, Y. (1996). *Türkçedeki Çokanlamlı Sözcükler Üzerine Anlambilimsel Bir Değerlendirme*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Muradov, N. (2003). *Türkiye ve Azebaycan Türkçelerinde Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.

Saparov, M. (1997). *Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Arasında Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık İlişkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.

sözlük kullanıcısına sunulacağı yazarın vereceği karara bağlıdır. Bu noktada verilen kararların sözlük yazarının isteği doğrultusunda yani kişisel tercihleri ile gerçekleştiği görülmektedir. Başka bir deyişle sözlük kullanıcısının yalnızca sözlüğe bakarak bir kelimenin eşadlı mı, çokanlamlı mı olduğuna dair kesin bir bilgi edinmesi pek doğru bir tutum olarak kabul edilemeyecektir (Palmer, 2001: 85). Bu durum karşısında sorun yaşanmaması çokanlamlı sözlükbirimlerin anlamlarının gerçekten çokanlamlılığa mı yoksa eşadlılığa mı bağlı olarak ortaya çıktığını, yeni anlamlar kazanarak mı yoksa tesadüfen mi farklı kavramların aynı göstergeyle karşılandığını anlamaya bağlı görünmektedir. Bu etkenler göz önünde bulundurularak yapılacak tanımlar ile sorunu engellemek mümkün olabilecektir (Doğru, 2013: 1190). Aksi durumda sözlük kullanıcısının hatalı bir bilgi edinmesi muhtemeldir.

Ullmann (1962)'a göre eşadlılığın dilde üç kaynağı bulunmaktadır: sesbilgisel benzeşme, anlamsal farklılık ve yabancı etki (Burkhanov, 1998: 99). Aksan, bu durumu iki maddede ifade etmektedir. Birincisini farklı anlamlardaki iki veya daha fazla kelimenin, zamanla geçirdiği değişiklik ile ses veya biçim düzeyinde birbirine yaklaşması oluşturmaktadır. İkincisini ise yabancı dilden gelen bir kelimenin yerli dildeki bir başkasıyla sesteş[13] olarak birlikte yaşaması oluşturmaktadır (Aksan 2009: 73). Ses düzeyindeki yakınlaşma, eşadlılığın en yaygın nedeni olarak kabul edilmektedir (Burkhanov, 1998: 99).

Bazı çalışmalarda eşadlılığı anlam bulanıklığı kapsamında değerlendiren araştırmacılar olsa da bu hususta fikir farklılıkları bulunmaktadır. Eşadlılıkta tamamen farklı kavramlardan söz edildiği için çoğunlukla iletişimde herhangi bir belirsizlik yaşanmamakta, anlam bulanıklığı veya yanlış anlaşılma şeklinde bir durum görülmemektedir (Aksan, 2009: 74).

2.1.6.1. Eşseslilik

Eşseslilik (homophony) kavramının alanyazında farklı tanımları bulunmaktadır. **Vardar** (2002: 95) eşsesliliği bazı dillerde görülen yazılışı farklı, söylenişi aynı olan kelimelerin özelliği olarak tanımlamaktadır. **Korkmaz** (1992: 57) ise ek ve kelime düzeyinde değerlendirirken söyleniş ve yazılışları aynı olduğu hâlde anlamları veya görevleri ve gösterdikleri kavramlar açısından birbirleriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan kelimelerin eşsesli olduğunu dile getirmektedir. **Günay** (2007:

[13] Aksan (2015: 193) *sesteş* (homophone) kelimelerin bazı dillerde bulunan yazılışları farklı, söylenişleri aynı ögeler olduğuna değinerek İngilizcedeki "peace" ve "piece" örneklerini vermektedir.

201) ve **Karaağaç** (2012: 637) eşsesliliğin anlamca farklı, sesletimleri aynı olan kelimeler için kullanıldığını ifade etmektedir. **Günay** (2007) 'ın eşseslilik kavramını eşadlılık başlığı altında incelemesi dikkate değer görülmektedir. **Ullmann** (1978: 358) eşadlılığın bir türü olarak değerlendirdiği eşyazımlılığın yazılış bakımından benzer olup farklı biçimde söylenen kelimeler olduğunu, **Crystal** (1991: 167) eşsesli kelimeleri, okunuşları aynı ancak yazılışları farklı kelimeler olarak açıklamaktadır. **Günay** (2007: 204), Türkçenin sesçil bir alfabesi olması nedeniyle eşseslilik kavramının Türkçede bulunmadığını söyleyerek eşsesli, eşyazımlı ve eşadlı kelimelerin aynı durumu belirttiğini ifade etmektedir.

Ullmann (1978: 358) eşadlılığın "eşsesliler, eşyazımlılar ve kesin anlamda eşadlılar" olmak üzere üç türü bulunduğunu ifade ederken eşseslilerin benzer söylenişe sahip, farklı biçimde yazılan kelimeler olduğunu belirtmektedir. **Karaağaç** (2012: 640-642), eşsesliliğin "çok anlamlılık, ses değişmeleri ve alıntı biçimleri" olmak üzere üç kaynağının bulunduğunu dile getirmektedir. Köken meselesi ile ilgili olarak **Palmer** (2001: 86) yazım farklılığının her zaman köken farklılığını göstermediğini belirterek günümüzde eşseslilerin aynı kökten de türemiş olabileceğine işaret etmektedir.

Yapılan tanımlara bakıldığında sesletimin aynı olması açısından sağlanan fikir birliğinin yazım söz konusu olunca değişiklik gösterdiği dikkat çekmektedir. Bazı dilciler anlam farkına değinirken bazılarının eşsesliliği yalnızca ses ve yazım düzeyinde değerlendirdiği görülmektedir.

2.1.6.2. Eşyazımlılık

Eşyazımlılık (homography) kavramı genel ifadeyle yazımları açısından kelimelerin benzerliği demektir. **Vardar** (2002: 96), eşyazımlılığın bazı dillerde görüldüğünü belirterek yazılışı aynı olup söylenişi farklı göstergelerin özelliği olduğunu dile getirmektedir. **Hengirmen** (2009: 163) ve **Huber** (2008: 171) de eşyazımlılık için benzer tanımları yapmaktadır. **Palmer** (2001: 85), eşyazımlı kelimelerin aynı şekilde yazılıp hecelenen ancak farklı söyleniş şekline sahip olduğunu belirtmektedir.

Eşsesliler ile eşyazımlılar, eşadlı olarak kabul edilirken yazım ve sesletim göz önünde bulundurulmaktadır. Söylenişi aynı, yazılışı farklı sözler eşsesli olarak değerlendirilirken yazımı aynı olup vurgusunun farklılığından değişik söylenişe sahip

sözler eşyazımlılar diye adlandırılır (Ahanov, 2008: 120). Eşyazımlılığın bu tanımında vurgunun rolü dikkati çekmektedir.

Eşyazımlı kelimeler aynı şekilde yazılsa da anlam, köken ve bazen sesletim açısından birbirinden farklılaşmaktadır. Eşyazımlı kelimeler daha çok yazısı eski olan dillerde görülmektedir (Hengirmen, 1999: 163). Eşyazımlılık, sözlükler söz konusu olunca sıkıntı oluşturabilmektedir. **Yavuzarslan** (2010: 66), eşyazımlılığın Latin harfli Türkçe sözlüklerde hemen hemen sorun olmaktan çıktığını belirtirken Arap harfleriyle düzenlenmiş Çağatay ve Osmanlı Türkçesi sözlüklerinde bir sorun oluşturduğunu dile getirmektedir.

2.1.7. Altanlamlılık ve Üstanlamlılık

Altanlamlılık (hyponymy) ve *üstanlamlılık* (hyperonymy) ilk kez 1996'da Greimas'ın eserinde kullandığı ve kısa süre içerisinde kabul gören terimlerdir (Tamba-Mecz, 1998: 101). Altanlamlılık ve üstanlamlılık ilişkileri, tıpkı eşanlamlılık ve zıtanlamlılık gibi kelimelerin anlam bakımından benzerlikler ve farklılıkları açısından tanımlanmaktadır (Murphy, 2003: 86).

Vardar (2002: 17) altanlamlılığı sözlük birimlerin arasında bulunan "anlamsal içerilme bağıntısı" olarak değerlendirmektedir. **Karaağaç** (2013: 124) daha genel bilgilere ad olan anlamların altında yer almanın ve daha dar bilgilere ad olmanın, altanlamlılık olduğunu dile getirmektedir.

Kavramlar arasındaki altanlamlılık ve üstanlamlılık ilişkisinin kısaca "içerme" belirttiği söylenebilir. Aralarında belirli yönlerden ortaklık görülen daha genel anlamlı bir kavram olan üstanlamlılığın, daha dar anlamlı bir kavram olan altanlamlılığı içermesi durumunda oluşan ilişkidir. Burada dikkat edilmesi gerek husus, içermenin tek taraflı olmasıdır. **Toklu** (2003: 96) bu durumu aralarında anlamsal yakınlık bulunan veya aynı kavram alanına giren göstergelerin bir üst kavramın altında toplanması olarak izah etmektedir. Bu tek taraflı içerme ilişkisini, **Hartmann ve James** (1998: 70), kelimelerin veya öbeklerin ve onların üstanlamlarının üyeleri arasında anlam edinme ilişkisi olarak tanımlamaktadır. Altanlamlılık, üstanlamlılığa göre daha belirgin olduğu için daha tanımlayıcı özellik olarak nitelendirilmektedir.

Altanlamlılık ve üstanlamlılık kavramlarının "dâhil olma" (inclusion) kavramına götüren ve bir sınıfa atıfta bulunan kelimeler olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda "lale" ve "gül", "çiçek" kavramı içine dâhil edilmekte, böylece "sınıf üyeliği" meydana gelmektedir (Palmer, 2001: 94).

Altanlamlılık ve üstanlamlılık ilişkisinden teknik terimlerin kavramsal hiyerarşiler içinde yer alabileceği tanımlarda ve terminolojide yararlanılmaktadır (Hartmann ve James, 1998: 70).

Bir sözlükbirimin parçacıl yapısı incelendiğinde tanım "tümü" kelimesi ile bittiği takdirde "tümü" kelimesinden önce yer alan kelimenin üstanlamlı olduğunu düşünmek mümkündür. Tanımda "bir çeşit" veya "bir tür" ifadesi bulunuyorsa bu ifadelerden sonra gelen kelimenin üstanlamlı olduğu anlaşılabilir.

3. BÖLÜM

TERİM

Yıllar boyu bilimle ilgilenen araştırmacıların değindiği, üzerine sayısız çalışma yaptığı ve tartışmada bulunduğu *terim*ler (term) güncelliğini koruyan başlıca meselelerden biridir. Terimler, bir dildeki kelimelerin bütünü olan *sözvarlığı*nı[14] (vocabulary) meydana getiren deyimler, atasözleri, ikilemeler, kalıp sözler vb. katmanlar arasında önemli bir yer teşkil etmektedir.

Genel sözvarlığının çoğunlukla terimler için temel kaynak olduğu diğer bir deyişle terimlerin gelişimlerini genel sözvarlığı doğrultusunda gerçekleştirdiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte özel dile ait iken yani önce terim olup ardından genel dile ait olan kelimelerin var olduğundan da söz etmek mümkündür (Şahin, 2006: 126).

Bilimin başlangıcı, başkaları için sıradan kabul edilebilecek herhangi bir şeye biri(leri)nin şaşırması ve uğraşacak kadar çok ilgi göstermesiyle ilişkilendirilmektedir (Porzig, 2011: 7). Bilimin yapı taşını ise terimlerin meydana getirdiğini söylemek yerinde olacaktır. Terimler, bilimle ilgili olan her türlü çalışmayı yani en genel ifadeyle bilgiyi iletme vasfına sahiptir. Terimler; herhangi bir alanda bilgi aktarımının sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesiyle birlikte bir dilin bilim dili olarak kullanılabilirliğinin ve anlaşılabilirliğinin artırılmasına büyük katkı sağlamaktadır.

3.1. Tanımı ve Özellikleri

Eskiden *ıstılah* kelimesiyle karşılanan, çokluk biçimi ise *ıstılahat* olan "terim"in kökeni üzerine bazı görüşler yer almaktadır. "Terim" kelimesi "sınır, son" anlamındaki Latincede bulunan *terminus* kelimesine benzetilip "derle-" fiilinin eski biçimi olan "ter-" fiiline *-im* biçimbirimi eklenerek oluşmaktadır (Zülfikar, 1991: 20).

"Terim nedir?" sorusunu yanıtlamaya çalışan araştırmacıların çoğu -biçimce birtakım farklılıklar gösterse de- genel itibarıyla içerik bakımından birbirine yakın ifadeler kullanmışlardır. **Dilâçar** (1957: 207) terimi tarif etmenin zor olmadığını söylerken "terim"in sözlüklerde genellikle basmakalıp şekilde tanımlandığının görülme olasılığının yüksek olduğuna işaret etmektedir.

[14] Alanyazında *kelime hazinesi, sözcük hazinesi ve söz dağarcığı* terimleri ile de ifade edilmektedir.

Özdemir (1973: 11) bilim ve sanat ile ilgili özel kavramların karşılığı olan terimlerin sınırlı ve kesin bir anlam taşıdığını yani kişiden kişiye değişiklik göstermediğini belirtmektedir.

Korkmaz (1992: 149) terimi çeşitli uzmanlık alanlarındaki –örneğin bilim, teknik, sanat, spor, zanaat vb.- kavramlara verilen sınırlı ve özel anlamdaki isim olarak tanımlamaktadır. **Vardar** (2002: 192) özel bir bilgi alanına, bir bilim veya uzmanlık dalına ait kelime olarak açıkladığı terimin alan uzmanları arasında etkili iletişim için temel öge olduğunu belirtmektedir. **Kültüral** (2009: 384) da terimlerin ait olduğu alanın özel kavramlarını karşılayan kelimeler olmasına değinip çeşitli alanların uzmanları arasında anlaşmayı sağlayan kelimeler olması ile ilgili yönüne dikkat çekmektedir.

TSE ISO 1087 sayılı çalışmada[15] terim "özel bir konu alanında bir genel kavramın sözlü belirtimi[16]" olarak tanımlanmaktadır.

COTSOES (2002: 13-14)'e göre terimler, daha genel anlamdaki somut veya soyut nesneleri açık bir şekilde gösteren özel atamalar olarak tarif edilmektedir. Ayrıca uzmanlık alanlarındaki kavramların (specialised concepts) ifade edilmesini mümkün kılan dilsel semboller olduğu da belirtilmektedir. Oxford İngilizce Sözlüğü (Oxford English Dictionary "OED") "bir şeyi ifade etmek veya bir kavramı belirtmek için, özellikle belirli bir dil veya çalışma dalında kullanılan bir kelime veya ifade"[17] şeklinde tanımladığı terimin bir kelimeden oluşabileceği gibi bir kelime grubundan da oluşabileceğini izah etmektedir. OED'deki bu bilginin hemen hemen aynısı COTSOES (2002: 14)'te de yer almaktadır.

Hartmann ve James (1998: 138) de terimin bir kavramı temsil eden özel bir bilim dalında kullanılan bir kelime ve ifade olmasına ek olarak *abecesayısal sembol* (alphanumeric symbol) de olabileceğini dile getirmektedir.

Felber (1984: 1) terimi herhangi bir *konu alanı*nda (subject field) tanımlanan bir kavramı temsil eden sembol olarak değerlendirmektedir. TSE ISO 1087 sayılı çalışmada[18] terimlerin sembolleri içerebileceği ve değişik heceleme biçimlerine sahip olabileceği ifade edilmektedir.

---

[15] bk. TSE Türk Standardı, TS 1198-1 ISO 1087/1, 2003, m. 3.4.3
[16] TSE ISO 1087 sayılı çalışmada belirtimin "sembol, isim ve terim" olmak üzere üç tip olduğundan söz edilmektedir.
[17] https://en.oxforddictionaries.com/definition/term adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 20.03.2018)
[18] bk. TSE Türk Standardı, TS 1198-1 ISO 1087/1, 2003, m. 3.4.3

Tariktaroğlu (1998: 74) terimlerin dilde "iskelet görevi" gördüğünü, terim dışındaki birimlerin ise "dolgu" vazifesi gördüğünü söylemektedir. Bu noktada terimlerin dilde üstün bir rol oynadığını görmek mümkündür.

Terimlerin, taşıdıkları anlamı belirgin bir şekilde gösterip şeffaf olması gerekmektedir. Ayrıca anlam, terimlerde sabit olmakla birlikte yoğunlaştırılmış biçimde yer almaktadır.

Zülfikar (1991: 20-21)'ın dile getirdiği terimlerin genel özelliklerini şu şekilde maddelemek mümkündür:

i. Terimlerin bir bilimsel kavrama tek karşılığı bulunmaktadır.

ii. Anlamları sabittir ve cümle içinde dahi değişik anlamlarda kullanılamamaktadır.

iii. Anlamları çok sınırlı ve özeldir. Ayrıca taşıdığı anlam yoruma açık değildir ve kavramı net, açık ve kesin bir biçimde karşılamaktadır.

iv. Terimler halkın sözvarlığında yer almasa da önce halk ağzında kullanılıp sonradan terim özelliği kazanmış kelimeler bulunmaktadır.

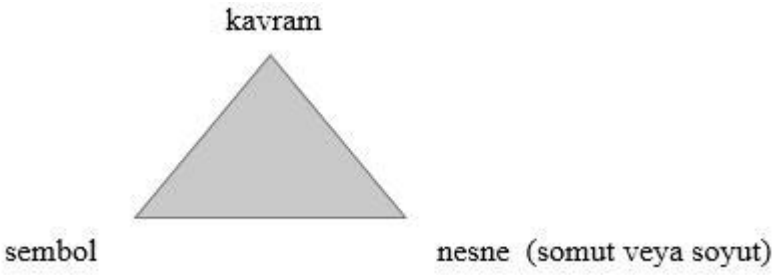
Bir dilin sözvarlığına önemli ölçüde katkı sağlayan terimler o dili güçlendiren, onun zenginleşmesine altyapı oluşturan birimlerdir. Terimler; bir ulusun bilim, sanat ve kültür düzeyini göstermesi bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır. Ulusun sahip olduğu bilgi birikiminin, kültürel ve sanatsal ögelerin kuşaktan kuşağa aktarılmasına ve eğitim-öğretim düzeyinin yükselmesine araçtır.

3.2. Terim-Kavram İlişkisi

Kavram, terimin temel ögesini oluşturmaktadır. Terim, alanyazında genel olarak bir özel dil veya üst dil kavramı olarak ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle terim[19], kavramın dilsel temsili olarak da nitelendirilmektedir. Böylece nesnelerin insan zihnindeki tasarımı olan kavramların dil ile ifade edilmesini terimler mümkün kılmakta ve bireyler arası iletişim kurulmasını sağlamaktadır. Bu durumda kavramın soyut ve geneli ifade ettiği, terimin ise özel anlamı ifade ettiği söylenebilir. Kavram herhangi bir nesneyi değil, nesne sınıfını temsil etmektedir. Ayrıca kavramın karakteristik özelliklerinden biri belli bir dile bağımlı olmamasıdır (Antia, 2000: 82). Bir başka deyişle dilden dile değişebilen bir terim ile karşılaştırıldığında kavramı terime göre daha evrensel olarak değerlendirilebilmek mümkündür.

[19] Ateşman (2015) "belirtim" terimini kullanmaktadır.

Wüster, 1974'teki çalışmasında terminoloji ile ilgili tüm çalışmaların başlangıç noktasının kavram olduğunu belirtmektedir (Antia, 2000: 84). **Felber** (1984: 102) de bu konuda Wüster ile aynı görüşü paylaşmakta ve kavramın terim üzerindeki önemini vurgulamaktadır. **Ogden ve Richards**'ın (1923) kavram, sembol ve nesneden oluşan anlam üçgeni ile **Saussure**'ün kuramını temel alarak Wüster, dört alandan oluşan bir terim modeli oluşturmuştur: nesne-kavram (individual object-concept) ve sembol-anlam (symbol-meaning) (Felber, 1984: 100).

Şekil 4. Ogden ve Richards'ın (1923) Anlam Üçgeni

Felber (1984: 183-186) terim-kavram ilişkisinden söz ederken sırasıyla *tekanlamlılık* (monosemy), *tekadlılık* (mononymy), tekanlamlılık ile aynı anda tekadlılık, *çokdeğerlilik* (plurivalence) ve eşanlamlılık bölümleri ile konuyu aktarmaktadır. Çokdeğerlilik; eşadlılık ve çokanlamlılık alt başlıkları ile değerlendirilirken eşanlamlılık, *yarı eşanlamlılar* (quasisynonyms) ve yan anlamlı eşanlamlılar ile ele alınmaktadır.

Pitch ve Draskau (1985: 98); terim ile kavram arasındaki ilişkilerin tekanlamlılık, çokanlamlılık, eşanlamlılık, *eşdeğerlilik* (equivalance) ve eşadlılık olarak türlere ayrıldığını açıklamaktadır. Alanyazında, herhangi bir terminoloji çalışmasında merkezî bir rol üstlenen kavramın tek bir terim ile karşılanması yani "bir kavram için bir terim" olması -nadir görülmese de- *ideal* olarak değerlendirilmektedir.

Bilimsel alan fark etmeksizin bir konu üzerinde araştırma yapıldığında bazı kavramların birden çok terim ile temsil edildiği rastlanılabilen bir durumdur. En çok istenilen durum olarak kabul gören "bir kavram için bir terim" fikrine aykırı düşen durumlarda bazı hususlar dikkati çekmektedir. Aynı kavramı karşılayan birden çok terim olduğunda bu terimler aynı dile ait ise eşanlamlılık, farklı dillere ait ise eşdeğerlilik söz konusu olmaktadır[20]. Bir terimin disiplinlerarası (interdisciplinary)

[20] bk. TS 1198-1 ISO 1087/1, 2003, m. 2.10

alanlarda hatta bazen tek bir bilim dalı içinde bile farklı kavramlara karşılık gelebilmekte dolayısıyla da çokanlamlılık görülebilmektedir. **Felber** (1984: 183-186) terminolojik çalışmaların çıkış noktası olarak uygun görülenin tekanlamlılık olduğunu ifade etmektedir. Bir kavram için görülen isimlendirme çeşitliliğinin sebepleri incelendiğinde ise ağız ve/veya lehçe (dialectal) farkına dayanan nedenler, işlevsel nedenler, söylemsel (discursive) nedenler, dillerarası (interlinguistic) ilişkilere dayanan nedenler ve bilişsel nedenler olmak üzere beş farklı neden izah edilmektedir (Frexia'dan aktaran Akşehirli, 2008: 80-81).

Cabré (1999: 109) teoride bir kavramın tek bir atama ile ifade edilmesi gerektiğine rağmen gerçekte tek bir kavram için alternatif atamalar yani terimler olduğunun görülebildiğine hatta aynı uzmanlık alanında bile bu duruma denk gelinebildiğine işaret etmektedir. Eşanlamlılığın çeşitleri beş madde ile ele alınmaktadır. Bunlardan birincisini terim ve tanımı arasında yer alan eşanlamlılık oluşturmaktadır. Devamında ise aynı kavramın illüstrasyonu ve terim arasındaki, onun ardından da farklı dillerdeki eşdeğerli terimler arasındaki eşanlamlılık gelmektedir. Sonrasında farklı işlevsel dillerdeki (functional languages) terimler arasındaki ve son olarak aynı tarihî geçmişe sahip alternatif terimler arasındaki ile tamamlanmaktadır. Eşdeğerlilik söz konusu olduğunda ise yalnızca diller arasındaki fark değil, bu dil farkının beraberinde getirdiği kültürel farklılıkların da önemli etkiye sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir (Ateşman, 2015: 61).

Bir kavram ile ilgili olarak görülebilecek eşanlamlılıkların her zaman tam eşanlamlılık (= mutlak eşanlamlılık) olması, aynı şekilde eşdeğerliliklerin de tam yani yüzde yüz olması mümkün olmamaktadır (Cabré, 1999: 110; Ateşman, 2015: 61). **Cabré** (1999: 110) görülebilecek durumları ikiye ayırarak izah etmektedir. Bunlardan ilki[21] ifadenin başharfleri ile oluşturulan kısaltmaları ve onların tam biçimleri yani açılımları arasındakidir. TSE ISO 1087 sayılı çalışmada[22] başharfler ile oluşturulan kısaltma ile ilgili verilen bilgide terimin "tam şekline ait bileşenlerinin ilk harflerinden veya tam şeklinin hecelerinden oluşan ve harf harf telaffuz edilen kısaltma" olduğu aktarılmaktadır[23].

[21] Cabré (1999: 110) bu tür için "laser" örneğini vermektedir: light amplification by stimulated emission of radiation
[22] bk. TS 1198-1 ISO 1087/1, 2003, m.3.4.11
[23] TSE ISO 1087'de "PTT", "TRT" ve "TSE" örnekleri yer almaktadır.

Cabré (1999: 110) tarafından verilen ikinci tür[24] ise *kırpmalar* (clipping) ve *kısaltmalar* (abbreviation) ile onların tam biçimleri arasındakidir. TSE ISO 1087 sayılı çalışmada[25] *kırpılmış terim*in "bir *basit terim*in[26] bir parçasının kesilmesi ile oluşan kısaltma" olduğu belirtilmektedir[27]. İki farklı türe daha değinen **Cabré**, ilk olarak bir bilim dalında kullanılan terim karşılığı ile onun yaygın kullanımındaki ismi arasındaki eşanlamlılığa değinmektedir. Ardından da standart biçim ile bir ağızda veya lehçede kullanılan biçimi arasındaki eşanlamlılığı ele almaktadır.

Terimler hakkında yapılan çalışmaların birçoğunda değinilen konulardan biri, aynı terimin farklı yazılışlarının görülmesi meselesidir. Kimi terimlerin -örneğin *eş anlamlı* ve *eşanlamlı*- bazı yerlerde bitişik bazı yerlerde ise ayrı yazıldığı görülmektedir. Kimi terimlerin ise ekli-eksiz şekilleri -*dilbilim* veya *dilbilimi*- veya herhangi bir harf düzeyindeki farklılıkları söz konusudur. **Cabré** (1999: 110) bu durumu da eşanlamlılık olarak değerlendirmektedir. Kavram özellikleri analiz edilip karşılaştırılarak isimlendirme çeşitliliği olan bir kavramda terimlerin aynı kavramı gösterip göstermediğinin öğrenilmesi mümkündür (Ateşman, 2015: 61).

İletişimde anlam bulanıklığının, belirsizliğin önlenmesi, tekanlamlılıkla birlikte tekadlılığı yani "bir kavram için bir terim" atamasını gerekli kılmaktadır. Zira teoride terimlerin belirsizliğe yer vermeden, kesin ve açık olması yani *tekgöndergesel* (mono-referential) olması gerekmektedir (Cabré, 1999: 108). Kavram ile terim arasındaki ilişkinin açık olmamasının eşanlamlılık, eşyazımlılık ve çokanlamlılığa sebep olacağı muhtemeldir. Bu durum da belirtildiği gibi devamında anlam belirsizliği meselesini getirecektir (Ateşman, 2015: 93).

İlerleyen teknoloji, bilim, değişen yaşam koşulları ve gereksinimler sonucunda dilde hareketlenmeler oluşmakta, yeni kavramlara isimlendirme arayışı gündeme gelmektedir. Ancak bir dildeki kelime kökleri ve biçimbirimler ile kavramların sayısı karşılaştırılacak olursa kavramların zenginliği karşısında yeni türetimler zaman zaman yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple de tekanlamlılıkla birlikte tekadlılığın görülme olasılığı bir hayli azalmaktadır (Felber, 1984: 183).

[24] Cabré (1999: 110) "metro" örneğini vermektedir: metropolitan railway
[25] bk. TS 1198-1 ISO 1087/1, 2003, m.3.4.12
[26] TSE ISO 1087'de basit terimin "sadece bir kök içeren terim" olduğu ifade edilmektedir.
[27] TSE ISO 1087'de kırpılmış terim için "tel (telefon)" ve "basket (basketbol)" örnekleri yer almaktadır.

3.3. Terim-Kelime Farkı

Alanyazında yapılan çalışmalar incelendiğinde terim hakkında bilgi verilirken "genel dile ait kelimelerden farklı olarak" şeklinde ifadelerin kullanıldığına rastlamak mümkündür. Genel dildeki bir kelime ile bir kavramın özel dildeki karşılığı olan terim arasındaki farklara bakıldığında birtakım durumlar dikkati çekmektedir.

Bir dilin sözvarlığındaki ögelerin "kullanılış özellikleri doğrultusunda" terim veya kelime biçiminde ikiye ayrılması gerektiğini dile getiren **Başkan** (1974: 174-175) genel dildeki kelimelerin aslında bir anlamda *örtük terim* kabul edilebileceği savını ileri sürmektedir. Bağlama, kullanıldığı ortama veya duruma göre genel dildeki bir kelime kimi zaman özel dile ait bir terim görünümü sergileyebilmektedir.

Genel dildeki kelimelerin temel anlamı ile birlikte yananlamının da bulunduğu bilinmektedir. Ancak özel dilde yer alan terim bu noktada genel dildeki kelimeden ayrılmaktadır çünkü açık ve kesin bir anlama sahip olabilmesi için terimin yananlam taşımaması gerektiği belirtilmektedir (Dilâçar, 1957: 209-210). Genel dildeki kelimelerin mecaz anlamı da bulunabilmektedir. Ancak tıpkı yananlam gibi mecaz anlam da terimler için söz konusu değildir.

Terimler; bilim, sanat, kültür gibi belli bir dala özgü kavramların karşılığı olmaları bakımından günlük dildeki kelimelerden sapma göstermektedir. Genel dile ait kelimeler, cümle içinde birlikte kullanıldığı diğer kelimelere bağlı olarak görev ve/veya anlam bakımından bazı farklılıklar gösterebilir. Bu şekilde herhangi bir kelime birbirinden farklı nüanslar edinebilir. Ancak bu durum, sınırlı ve sabit anlamı olan terimler için aynı değildir.

Genel dilde yer alan kelimelerin birçoğunun çokanlamlı olduğu bilinmektedir. Bu durum ise çokanlamlı olan herhangi bir kelimenin sözlükte birden fazla tanıma sahip olmasına sebebiyet vermektedir. Eşanlamlılık söz konusu olduğunda, çokanlamlılıktan farklı olarak, tek bir sözlük maddesinin incelenmesinin yeterli olmayabileceğinden dem vurulmaktadır. Birkaç maddenin incelenmesi ile birlikte çapraz referanslara da bakılmasının durumun belirginleşmesine büyük katkı sağlayacağı aktarılmaktadır (Cabre, 1999: 108).

Genel dildeki kelimeler geniş halk kitlesi tarafından bilinip kullanılırken aynı durum terimler için söz konusu değildir. Terimler belirli bir bilim dalı ile ilgilenenler, araştırmacılar, uzmanlar veya uzmanlaşmak isteyenler tarafından kullanılır yani

terimler genel dildeki kelimelere oranla daha sınırlı bir *kullanıcı profili*ne (user profile) sahiptir. Diğer bir deyişle terim ile kelime arasında hedef kitle farkı da bulunmaktadır.

Genel dilde bulunan kelimeler, halk ağzında yer alıp kullanılan kelimelerdir. Terimler ise önce bir süre halk ağzında kullanıldıktan sonra bilim diline yansıyıp terim olarak kullanılmaya başlanabilir (Zülfikar, 1991: 21).

Genel dildeki herhangi bir kelimenin anlamını kimi zaman sözlüğe başvurmadan tahmin edebilmek veya yorumlayabilmek olası bir durumdur. Ancak terimler belli bir alana özgü ve çok daha dar bir anlama sahip olmaları sebebiyle genel dildeki bir kelime gibi yorumlanmaya pek uygun değildir. Terimleri en iyi şekilde anlayabilmek, alan bilgisi gereksinimini de beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte alan bilgisini tam olarak kavrayıp anlayabilmek de terimleri anlamak ve bilmek ile mümkündür. **Zülfikar** (1991: 23) terimlerin anlamlarının herkes tarafından bilinmesinin beklenmesinin yanlış bir tutum olacağını dile getirmektedir.

Yalnızca dilsel biçim (linguistic form) açısından herhangi bir terime bakılması durumunda genel dildeki bir kelime ile aralarında fark görebilmek biraz güçtür. Zira özel dile ait olan terimlerin biçimsel özellikleri genel dilde bulunan kelimelerde de görülebilmektedir. Bununla birlikte bir terimin içeriğine bakıldığında kesinlik derecesinin genel dildeki bir kelimeden daha fazla olduğu bilinmektedir. Bir başka deyişle terimi kelimeden ayıran en tipik özellikleri kesinliğe sahip olması ve *terimler sistemi*ne (system of terms) ait olmasıdır. Bu noktada terimler sisteminin kavramlar sisteminin dilsel temsili olması, terimlerin oluşumu üzerinde önemli bir etki yaratabilmektedir (Pitch ve Draskau, 1985: 97). Biçimsel açıdan pek fark görülmese de işlevsel açıdan terim ile kelime arasında fark bulunmaktadır. Zira bilim, sanat, kültür, ekonomi, spor vb. alanlarda bilginin aktarılmasını sağlayan ifadeler olması bakımından terimlerin öğretici işleve sahip olduklarını söylemek yerinde olacaktır.

Terimlerin barındırdıkları ve onları sözvarlığındaki bir birim yapan ancak genel dildeki kelimelerden ayıran tüm bu özellikler aynı zamanda terimleşmenin ölçütlerini oluşturmaktadır. Terim olabilmenin yolu bu özellikleri taşımaktan geçmektedir.

3.4. Terimler ile İlgili Genel İlkeler

Terimler; her türlü bilimsel çalışmada bilgi ediniminin sağlanabilmesi, eldeki verilerin amaçlanan niteliklere uygun biçimdeki karşılıklarla alıcılara aktarılabilmesi

nedeniyle ciddiyetle ve titizlikle üzerinde durulması gereken bir mevzudur. Bu sıralanan durumların sağlıklı bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için birtakım ilke ve yöntemler üzerinden hareket etmek önem taşımaktadır.

COTSOES (2002: 25)'e göre terimler kendi *kök biçim*lerinde (base form) görünmelidir, örneğin fiiller "yakıtı boşaltmak" örneğindeki gibi mastar durumunda bırakılmalıdır. Kelime tekil[28] kullanılmalıdır, örneğin "su pompası"[29] veya "biçimlendirme"[30] (Ateşman, 2015: 62).

COTSOES (2002: 25)'e göre terim eğer birden fazla kelime veya teknik ifadeden oluşuyorsa bu durumda doğal kelime düzeni yani sırası korunmalıdır. Örneğin "anlık oluşum", "maddebaşı listesi".

Terimlerin yazımında büyük/küçük harf kullanımına dikkat edilmelidir. Ayrıca terminoloji kayıtları hazırlanırken terimler ile birlikte parantez kullanılmamalıdır (Ateşman, 2015: 61-62).

Zülfikar (1991: 155) dil uzman(lar)ı ile ilgili alanın uzman(lar)ının işbirliği içinde olmasının "ideal" denilebilecek çalışmaların elde edilmesinde önem taşıdığını ifade etmektedir. Bu doğrultuda yapılacak çalışmaların alana ciddi katkılar sağlayacağı açıktır.

Temas edilen bu ilkeler hem terim oluştururken hem de bir terim sözlüğü ve/veya kılavuzu hazırlanırken yarar sağlayacaktır.

3.5. Terimleştirme

Terimleştirme (terminologisation) yani *terminoloji oluşturma* TSE ISO 1087 sayılı çalışmada[31] genel dile ait bir kelime veya ifadenin terime dönüştürülme işlemi olarak izah edilmektedir. Terimler; *birleştirme* (compounding), *dönüştürme* (conversion) ve *kesme* (truncation) şeklindeki oluşum süreçlerinin sonucunda meydana gelebilmektedir. Terim oluşturmanın birtakım kuralları ve yöntemleri bulunmaktadır.

Burkhanov (1998: 239) terimlerin *tek kelimeli* (one-word) veya *çok kelimeli* (multiple-word) *sözlüksel birim* (lexical item) olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada

[28] Ateşman (2015: 62) istisna örnek olarak şunları vermektedir: "insan kaynakları" ve "ayarlar"
[29] Ateşman (2015: 62) yanlış yani olmaması gereken örnek olarak şunu vermektedir: "su pompaları"
[30] Ateşman (2015: 62) yanlış yani olmaması gereken örnek olarak şunu vermektedir: "biçimlendirilmiş"
[31] bk. TSE Türk Standardı, TS 1198-1 ISO 1087/1, 2003, m. 3.4

iki farklı biçimde yani tek bir kelime kullanarak veya kelime grupları ile terim elde edilebileceği anlaşılmaktadır.

Hartmann ve James (1998: 139) "terim" maddebaşında *basit terim* (simple term), *birleşik terim*[32] (compound term) ve *karmaşık terim*[33] (complex term) maddelerine çapraz gönderim yapmaktadır. Bu durumda Hartmann ve James'in nazarında terimlerin üç farklı biçimde oluşturulabildiği görülmektedir. TSE ISO 1087 sayılı çalışmada[34] basit terim "sadece bir kök içeren terim" olarak tanımlanırken karmaşık terim[35] "iki veya daha fazla tabandan oluşan terim" olarak tanımlanmaktadır. **Burkhanov** (1998)'un çalışmasında basit terim, birleşik terim ve karmaşık terim şeklinde maddebaşına ve çapraz gönderime yer vermemiş olması dikkat çekicidir. Elde edilen bu bilgilerden hareketle terimleştirmenin terim yapımına olanak sağladığını söylemek mümkündür.

3.6. Terim Yapımı

Her bilim dili kendi bünyesinde bilgi akışını sağlamak ve bunu hedef kitleye ulaştırmak için terimlere bağımlı bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Teknolojinin ilerlemesi, bilginin artması, yaşam standartlarının değişmesi, buluşların gerçekleşmesi sonucu *terim yapımı*nda (term formation) terimlere uygulanabilecek çeşitli yöntemler bulunmaktadır.

Terim yapım yöntemleri, alanyazında uzmanlar tarafından değişebilen biçimlerde incelenen bir konudur (Özdemir 1973; Rey, 1979; Picht ve Draskau, 1985; Sager 1990; Zülfikar 1991; Cabré 1999; COTSOES, 2002). **Rey** (1979) terimlerin oluşturulması için kullanılan yöntemleri altı türe ayırarak ele almaktadır: terimleştirme, türetme, ödünç alma, birleştirme, kısaltma ve çeviri (Rey'den aktaran Demirkan; Zeytinkaya, ve Başkan, Naci 2016: 566). **Sager** (1990: 71) terim yapım yöntemlerinin temelde üç türe ayrıldığını ifade etmektedir: elde bulunan kaynakların kullanımı (the use of existing resources), elde bulunan kaynakların değişimi (the modification of existing resources) ve yeni kaynakların oluşturulması (the creation of new linguistic entities). **Cabré** (1999: 92) terim yapımı için *biçimsel* (formal), *işlevsel*

[32] Hartmann ve James (1998: 26) birleşik terim için "sözlük yapımı" (dictionary-making) örneğini vermektedir.
[33] Hartmann ve James (1998: 25) karmaşık terim için "sözlük referans becerileri" (dictionary reference skills) örneğini vermektedir.
[34] bk. TSE Türk Standardı, TS 1198-1 ISO 1087/1, 2003, m. 3.4
[35] TSE ISO 1087 sayılı çalışmada "kütüphane" ve "arıza tespit devresi" örnekleri yer almaktadır.

(functional) veya *anlamsal* (semantic) yöntemlerin kullanılabileceğini dile getirmektedir.

3.6.1. Biçimsel Yöntemler

Cabré (1999: 92) biçimsel yöntemlerin iki şekilde gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedir. Bunlardan ilk bölümde türetme (derivation), birleştirme (compounding) ve kelime öbekleri oluşturma ile birlikte kelimelere biçimbirimlerin eklenmesi yer almaktadır. **Sager** (1990: 72) ise -biçimsel veya işlevsel ayrımına girmeden- elde bulunan kaynakların değişimi kısmında "türetme, birleştirme, dönüştürme (conversion) ve sıkıştırma (compression)" şeklinde dört türe ayırarak incelemektedir.

Türkçe gerek eklemeli bir dil olması, gerek birleştirmelere ve öbek oluşturmaya uygun yapısı ile terim yapımına oldukça elverişli bir özellik taşımaktadır. Türetme ve birleştirmenin Türkçede terim elde etmek için en sık başvurulan yöntemler arasında yer aldığını söylemek mümkündür. Bu noktada **Zülfikar** (1991: 154-157)'ın türetmede dikkat edilmesi gerekenler için belirttiği bazı noktalar şu şekilde sıralanabilir:

i. Türetimin işlek bir biçimbirim ile gerçekleştirilmesi
ii. Kullanılacak biçimbirimle daha önceden yapılmış benzer türetimlerin örnek olarak bulunması
iii. Türetimin uydurma bir biçimbirim ile yapılmaması
iv. Biçimbirimlerin arasındaki anlam incelikleri göz önünde bulundurularak ilgili kavram için terim oluşturmaya en uygun olan biçimbirimin tercih edilmesi
v. Terimin uydurma bir görünüme sahip olmaması için ses ve anlam açısından kabul edilebilir olması
vi. Terimin mümkün olduğunca kısa olması
vii. İki veya daha fazla biçimbirim üst üste kullanılacaksa oluşturulacak terimde ses uyumsuzluğunun bulunmaması
viii. Türetimin kolay söylenilebilir olması
ix. Türetimin sevimsiz ve/veya gülünç olmaması

Biçimsel yöntem uygulayarak terim elde etmede türetme dışında çok sık tercih edilen bir diğer yöntem olan birleştirme, Türkçenin yapısal açıdan uygun oluşu sayesinde dile yeni terim olanakları sunmaktadır. Bu hususta **Zülfikar** (1991: 165-169) kelimelerin birleşik mi yoksa ayrı mı yazılacağına dikkat edilmesi gerektiğine değinmektedir. Verilmekte olan bilgileri şu şekilde maddelemek mümkündür:

i. Benzetme yoluyla nesnelerin ismi olanlar bitişik yazılmalıdır.
ii. Ses düşmesi sonucu oluşanlar bitişik yazılmalıdır.
iii. Biçimsel açıdan birleşik kelime olma özelliğindekiler bitişik yazılmalıdır: *yelkovan*
iv. *Ev, ocak, yurt* kelimeleri ile kurulan birleşikler ayrı yazılmalıdır: *maden ocağı*
v. Farsça *hane* kelimesiyle kurulan birleşikler bitişik yazılmalıdır: *ameliyathane*
vi. Temel anlam korunduğu zaman ayrı yazılmalıdır: *ünsüz uyumu*
vii. *Ölçer, sever, çizer, savar* kelimeleriyle kurulanlar bitişik yazılmalıdır: *ısıölçer*
viii.–*DI* biçimbirimiyle kurulanlar bitişik yazılmalıdır: *albastı*
ix. –*An* biçimbirimiyle kurulanlar bitişik yazılmalıdır: *cankurtaran*
x. Emir 3. teklik kipi ile kurulanlar bitişik yazılmalıdır: *gelgit*

Yazım meselesi, terim ile ilgili çalışmaların birçoğunda temas edilen konulardan biri olup hâlen güncelliğini korumaktadır. Dilin terim bakımından zenginleşmesine büyük katkı sağlayan birleştirme yönteminin yazım farklılıklarının doğurduğu birtakım olumsuzluklar sebebiyle sıkıntı yarattığı da anlaşılmaktadır.

Cabré (1999: 92) biçimsel yöntemlerin ikincisinde ise *başharfleme* (initialisms), *kısaadlar* (acronyms), kırpma şeklindeki kesme işlemlerini (truncation processes) ele almaktadır. Bu şekilde belirtilen türleri, **Sager** (1990: 72) elde bulunan kaynakların değişimi kısmında *sıkıştırma* (compression) temelinde izah etmektedir.

3.6.2. İşlevsel Yöntemler

Cabré (1999: 93) işlevsel yöntemlerin iki şekilde gerçekleştirilebileceğini aktarmaktadır. Bu yöntemlerden birincisi dönüştürme veya *sıfır türetim* (zero derivation) biçimindedir. Burada terim biçimsel bir değişikliğe uğramaz yani aynı kalır ancak terimin türü değişir, örneğin isim iken fiil olur. Dönüştürmenin –tıpkı kısaltmalar gibi– **Sager** (1990: 72) tarafından elde bulunan kaynakların değişimi kısmında ele alındığı bilinmektedir. **Cabré** (1999: 93) biçimsel yöntemlerin ikincisinde ise *sözlükselleşme* (lexicalization) işleminden bahsetmektedir. Burada sözlükselleşme terimi ile farklı dilbilgisel ulama sahip yeni bir kelimeye dönüştürme işlemi kastedilmektedir.

Zülfikar (1991: 171-172) Türkçede kelime türü değiştirilerek terim türetilmesine dair bilgiler verirken ismin başka bir isimden önce kullanılmasıyla veya +{CIl}, +{sI}, +{lI}, +{sIz} gibi biçimbirimler aracılığıyla sıfatlaştırılabileceğini açıklamaktadır. Türkçede –*otçul* örneğinde olduğu gibi– bu yöntemle elde edilen pek

çok terim yer almaktadır. Birçok fiil de biçimbirimler sayesinde isme veya sıfata dönüştürülebilir: *yanıcı gaz*. Yabancı terimlere Türkçe karşılık bulmak için de isimlerin ve fiillerin sıfatlaştırılması sıkça başvurulan yöntemlerden biridir: *yatay düzlem.*

3.6.3. Anlamsal Yöntemler

Cabré (1999: 93) anlamsal yöntemler ile terimin anlamını değiştirmeyi kastettiğine işaret etmektedir. Burada taban biçimin anlamının genişletilmesi (extending), daraltılması (narrowing) veya değiştirilmesi gibi yöntemler uygulanmaktadır.

Dilbilimsel yöntemlerle terim oluşturmaya bakıldığında anlam ile ilgili işlemlerin elde bulunan kaynakların kullanılması kısmında yer aldığı fark edilmektedir. Burada yapılan işlem *tekrar anlamlandırma* veya kelimeye tekrar anlam katma (re-semanticisation) biçiminde ele alınmaktadır. İlk basamak olarak çokanlamlılık işlemine yer verilmektedir. Çokanlamlılık ile kastedilen ise *genel amaçlı dil*deki (GAD) kelimelere uygulanacak olan terimleştirme işlemidir (terminologisation of LGP words). Çokanlamlılık kısmında *benzetme* (simile), *eğretileme* (metaphor) ve *düzdeğişmece* (metonymy) alt türler olarak belirtilmektedir. Dilbilimsel yöntemlerle terim oluşturulmada anlam ile ilgili işlemlerde çokanlamlılıktan sonraki ikinci ve son basamağı ise eşadlılık oluşturmaktadır. Birbirinden farklı *alan*ların (domain) *özel amaçlı dil*inde (ÖAD) bulunan terimlerin tekrar anlamlandırılarak (re-semanticisation of LSP terms) başka bir alanda kullanılması da anlamsal bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Karaman, 2017: 113).

3.6.4. Diğer Yöntemler

Dillerin terim elde etmek için kullandığı yöntemler yalnızca biçimsel, işlevsel ve anlamsal yöntemler ile sınırlı değildir. Diğer bir deyişle farklı yöntemler uygulayarak da yeni terimler elde etmek mümkündür. Bu yöntemlerden biri, farklı bir dile ve dolayısıyla o dilde kullanılan terimlere yönelme eğilimidir.

Ödünçleme (borrowing), *ödünçleme çeviri* (loan translation) veya *ödünçleme alıntı*[36] (calque) herhangi bir dile ait birimin diğer bir dile dâhil edilmesini sağlamaktadır (Cabré, 1999: 94).

Dilde yeni bir kavram için karşılık gereksinimi olduğunda başvurulan yöntemlerden biri olan ödünçleme, herhangi bir kelimenin veya öbeğin bir dilden diğer dile (ya da bir konu alanından diğerine) aktarılması ile gerçekleşen *kelime yapım* (word formation) işlemidir (Hartmann ve James, 1998: 16). Yani *kaynak dil*den (source language) *hedef dil*e (target language) terim aktarılması ödünçleme işlemi olarak bilinmektedir. Burada dikkati çeken husus, ödünçleme sırasında yazım özelliklerinin korunarak terimin alınmasıdır (Cabré, 1999: 94). Ödünçleme, *iki dillilik* (bilingualism), *çeviri* (translation) ve diğer dil iletişimi biçimlerinin doğal sonucu olarak değerlendirilmektedir (Hartmann ve James, 1998: 16).

Diğer yöntem olan ödünçleme çeviri ise farklı bir dilde bulunan kelimenin bileşenlerinin hedef dile çeviri yolu ile aktarılmasıyla terim elde edilmesidir (Cabré, 1999: 94). Burada yabancı bir dildeki yani kaynak dildeki kelime veya öbeğin yine ödünçlendiği ve bu sırada anlamında herhangi bir değişiklik olmadığı belirtilmektedir. Ancak bileşenler, yerli biçimbilimsel ögeler (native morphological element) ile yer değiştirmektedir. Bu işlemin ödünçleme alıntı ile sonuçlandığı dile getirilmektedir (Hartmann ve James, 1998: 89). Bu nedenle **Hartmann ve James** (1998: 16) sözlükte "calque" yani ödünçleme alıntı ile ilgili maddebaşında herhangi bir izahta bulunmamakta, sözlük kullanıcısını çapraz gönderim ile "loan translation" yani ödünçleme çeviri ile ilgili maddebaşına yönlendirmektedir.

Sager (1990: 85-86) ödünçlemenin *doğrudan ödünçleme* (direct borrowing) ile *uyarlamalı ödünçleme* (adapted borrowing) olmak üzere iki türden oluştuğunu ifade ederek konuyu farklı terimlerle izah etmektedir. Doğrudan ödünçlemede terim anlam bakımından aynı kalırken yazım, biçim ve/veya sesbilgisi açısından değişerek hedef dile uyumlu biçime gelmektedir. Batı kaynaklı "acreditation" ve "terminography" terimlerinin Türkçede "akreditasyon" ve "terminografi" şeklinde kullanılması bu duruma örnek olarak verilebilir. **Sager** (1990: 86) uyarlamalı ödünçleme için ise

[36] Uysal (2013) çalışmasında "calque" teriminin Türkçe karşılığı için *öyküntü* terimini kullanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Uysal, Hülya (2013) "İlk Dönem Türkçeleştirme Çalışmalarında (1932-1950) Öyküntü Yöntemi (Calque) ve Örnekleri" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi 20,* 2 s.111-134.

terimin genel dilden özel dile aktarılabileceğini ve terimde anlam açısından bazı değişiklikler olabileceğini ifade etmektedir.

Cabré (1999: 92-94) tarafından "terim yapımı" başlığı altında değinilmeyen ancak alanyazında bir kavrama karşılık gelecek terim gereksinimi duyulduğu takdirde yararlanılan yöntemlerden biri *yeni öge* (neologism)dir. **Hartmann ve James** (1998: 99) yeni ögenin ödünçleme, uydurma veya anlamsal değişim yoluyla dile girebileceğini ifade etmektedir. **Sager** (1990: 79) yeni ögenin hedef dilin kaynaklarından yararlanılarak dil içi gerçekleşenler ve başka dillerden yani kaynak dilden ödünç alınanlar olmak üzere iki türden oluştuğunu belirtmektedir. **Cabré** (1999: 205) bir birimin yeni öge olup olmamasının belirlenebilmesi için dört ölçüt bulunduğunu şu şekilde açıklamaktadır:

i. *Artzamanlılık* (diachrony): Eğer bir birim yakın bir zamanda ortaya çıktıysa yeni ögedir.

ii. *Sözlükbilim*: Eğer bir birim sözlüklerde yer almıyorsa yeni ögedir.

iii. *Sistematik istikrarsızlık* (systematic instability): Eğer bir birim biçimbilgisel (morphological), yazımsal (graphic), sesbilgisel vb. biçimsel istikrarsızlıklar veya anlamsal istikrarsızlık gösteriyorsa yeni ögedir.

iv. *Psikoloji* (psychology): Eğer bir birim kullanıcı tarafından yeni olarak algılanıyorsa yeni ögedir.

Cabré (1999: 205) bu dört ölçütün aynı bağlamda farklı sonuçlar verebileceğini ekleyerek *yeni öge uzmanları*nın (neologist) bir birimin yeni öge olup olmaması hususunda en tutarlı görülen ölçütün sözlükbilimsel ölçüt olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak bu tutumun yani sözlükbilimsel derlemde bulunmayan birimlerin yeni öge olarak kabul edilmesinin bir sorun olduğuna işaret etmektedir. Bu eleştirisinde haksız olmadığını belirtmek mümkündür.

Türkçedeki terimler ile ilgili meselelerden biri bazı terimlerin yazılışlarında görülen farklılıklardır. Örneğin "lexicography" teriminin Türkçe karşılığı için *sözlükbilim*, *sözlük bilim*, *sözlükbilimi* ve *sözlük bilimi* biçiminde dört farklı yazımla karşılaşmak mümkündür. Hatta alanyazında "lexicography" terimini karşılamak üzere bazen *leksikografi* veya *sözlükçülük* teriminin kullanıldığı da bilinmektedir (Boz, 2001: 12). Bu ve benzeri durumlar göz önünde bulundurulduğunda sistematik istikrarsızlık da eleştirilmeye açık bir ölçüt olarak değerlendirilebilir.

Bir birimin kullanıcı tarafından "yeni" olarak algılanması kullanıcı profiline bağlı olarak değişebilecek bir durumdur. Zira kullanıcının eğitim durumu, alanı, statüsü, sahip olduğu sözvarlığı, kültür düzeyi vb. pek çok değişken bir kelimenin veya terimin kendisi için "yeni" olup olmamasında önemli etkiye sahiptir. Psikoloji ölçütünde kullanıcının profili hakkında herhangi bir ölçüt belirtilmemesi, ilgili terimin çok genel bir tutumla değerlendirilmesine yol açacaktır. Bu bağlamda **Bozkurt** (2017: 44) psikoloji ölçütünün "yeni öge"yi değerlendirme açısından tek başına yeterli olmayacağını ifade etmektedir.

Dilde terim elde etme yöntemlerinden bir diğerini ise *örnekseme* (analogy) oluşturmaktadır. **Zülfikar** (1991: 159) dilde bulunan bir kelimenin ses ve yapı özelliklerinin örnek alınarak yeni birimlerin türetilmesi olarak açıkladığı örneksemenin Türkçede özellikle Cumhuriyet döneminde sıkça uygulanan bir yöntem olduğunu belirtmektedir: *güney* kelimesine benzetilerek oluşturulan *kuzey*. **Eker** (2013: 315-316) de aynı tanımı yaparak türetilme için tercih edilen bir yöntem olduğunu söylemektedir: *okul* (Fr. école). **Zülfikar** (1991: 160) örnekseme yapılacağı zaman, dildeki örnek alınacak kelimenin kapsamlı olması ile birlikte doğru bir yapıda kurulmuş olması gerektiğini vurgulamaktadır.

3.7. Terim Türleri

Belirli uzmanlık alanları ile uğraşanların daha kısa sürede ve daha net bir biçimde anlaşabilmelerini sağlayan terimler birtakım ölçütlere göre türlere ayrılmaktadır. **Cabré** (1999: 85-88) bu ölçütlerin biçimbilimsel, *işlev* (function), anlam ve *kökene* (origin) göre oluştuğunu açıklamaktadır.

3.7.1. Biçime Göre Ayrılanlar

Biçim özellikleri göz önünde bulundurularak terimleri farklı türlere ayırarak incelemek mümkündür. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

3.7.1.1. Biçimbirim sayısına göre oluşanlar

Terimler basit terim ya da karmaşık terim olabilir. Burada dikkat edilecek husus terimi oluşturan *biçimbirim* (morpheme) sayısıdır. Örneğin çene, dil; ötümlüleşme, ettirgenlik vb.

3.7.1.2. Karmaşık terim oluşmasını sağlayan biçimbirimlerin türlerine göre oluşanlar

Terimler, türemiş olabileceği gibi birleşik de olabilir. Örneğin *teklik, işlevsel, gözlemevi* vb. Ayrıca hem türemiş hem de karmaşık terimi bir araya getirerek yeni bir *terminolojik birim* (terminological unit) de oluşturmak mümkündür: *biçimsözdizimsel, sözlükbilimsel* vb.

3.7.1.3 Karmaşık terimler ile sözdizimsel bir yapıyı takip eden kelimelerin birleşmesiyle oluşanlar

Bu *terminolojik kelime öbekleri* (terminological phrases) olarak kabul edilen birimler genel dilin sözvarlığına oranla terminolojide daha sık görülen yapılardır. Örneğin *uygulamalı sözlükbilim, özel amaçlı dil*.

3.7.1.4. İlk bakışta basit terim gibi görünüp sonradan karmaşık olduğu anlaşılanlar

başharfleme, kısaadlar, kısaltmalar ve *kısa biçimler* (short forms).

3.7.1.4.1. Başharfleme: Uzun bir ifadenin başharfleri ile oluşturulan kısaltma türüdür. PTT, TDK örneklerindeki gibi harf harf telaffuz edilir. OED'de benzer şekilde "BBC" örneği verilmiştir[37]. **Hartmann ve James** (1998: 1) de aynı bilgiler dâhilinde "VIP" örneğini vermektedir.

Cabré (1999: 86) bir kelime gibi telaffuz edilen türleri –örneğin NATO- bu gruba dâhil etmektedir. TSE ISO 1087 sayılı çalışmada[38] "baş harfler ile oluşturulan kısaltmalar" ile "telaffuza uyumlu kısaltmalar" ayrı maddeler ile belirtilmektedir.

3.7.1.4.2. Kısaadlar: Bir kelime gibi telaffuz edilebilen kısaltma türüdür. OED'de bu bilgilere istinaden "NASA" örneği verilmiştir[39]. Hartmann ve James (1998: 1) de "EURALEX" örneğini vermektedir. Türkçeden ise şu örnekleri vermek uygun olacaktır: TÜBA, TÜBİTAK.

Cabré (1999: 87) ise bu türün iki birimli yapıların her biriminden bazı kısımların alınıp birleşmesiyle oluştuğunu ifade ederek şu örneklere yer vermektedir:

---

[37] https://en.oxforddictionaries.com/definition/initialism adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 14.04.2018)

[38] bk. TSE Türk Standardı, TS 1198-1 ISO 1087/1, 2003, m. 3.4.10, m.3.4.11

[39] https://en.oxforddictionaries.com/definition/acronym adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 14.04.2018)

“hazmat” (hazardous material), “COMSAT” (communications satellite); bit (binary digit).

3.7.1.4.3. Kısaltmalar: Kelimenin bir bölümünden oluşup sembol gibi kullanılan türdür: Dr. (doktor), l (litre). **Cabré** (1999: 87) bu türde kullanılan kısaltmaların “fikir birliğine varılan kısaltmalar” olduğunu belirtmektedir. Böylece bu türün kullanımının oldukça yaygın olduğunu düşünmek doğal bir tutum olacaktır.

Hartmann ve James (1998: 1) ise sözlükte “kısaltmalar” terimini maddebaşı yaparak açıkladıktan sonra kırpmalar, *büzülmeler* (contractions), kısaadlar, başharfleme (initialisms, aerophones veya alphabetisms) ve *karışımlar* (blends) şeklindeki türlerin kısaltmaların alt türleri olduğunu ifade etmektedir.

3.7.1.4.4. Kısa biçimler: Kelimenin bir kısmı kullanılarak yapılan “dilde en az çaba yasası” anlayışına benzer yaklaşımla oluşturulan türdür: *tel* (telefon), *motor* (motosiklet).

3.7.2. İşleve Göre Ayrılanlar

İsim, sıfat, zarf ve fiil gibi işlevsel gruplara ayrılabilseler de terminolojide isimler diğer türlere göre sayıca daha fazladır.

3.7.3. Anlama Göre Ayrılanlar

Terimlerin temsil ettiği *kavramsal sınıflar* (conceptual classes) esas alınmaktadır.

3.7.4. Kökene Göre Ayrılanlar

Türetme veya dönüştürme gibi yollarla dilin kendi içinde oluşturulanlar ile başka dillerden alınanlar yani ödünçlemeler bu grupta yer almaktadır.

Yerli alanyazında terim türleri araştırıldığında ise daha farklı yaklaşımlarla da sınıflandırmaların yapıldığı göze çarpmaktadır.

Safa (1999: 45-46), terimler ile ilgili olarak şu türlere değinmektedir:

i. Yalnızca bilim diline özgü olan terimler

ii. Hem konuşma dilinde bulunan hem de bilim dilinde kullanılanlar

iii. Konuşma dili ile bilim dilinde birbirinden farklı olanlar

Aksoy (1973: 79) iki farklı terim türünden söz etmektedir:

i. Genel konuşma dilinde yer alanlar

ii. Genel konuşma dilinde bulunmasa da uzmanların sözvarlığında bulunanlar

3.8. Terim Sorunu

Dil; bir toplumda insanlar arasında etkileşimi ve iletişimi sağlarken toplumun kültürünü, geleneklerini, tarihini, yaşam biçimini, bilgi birikimini kuşaktan kuşağa aktarma aracıdır. İnsanın ürettiğini isimlendirebilmesini ve bunu başkalarıyla paylaşabilmesini mümkün kılan dildir. Bir toplumun kimliği olan ve insanı diğer canlılardan ayıran dil, eğitim-öğretimin hayat damarıdır.

Toplumun yaşam standartlarını yükseltecek, ilerlemesini ve refaha ulaşmasını mümkün kılacak olan eğitim-öğretim, dolayısıyla da bilim, terimler vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Tür fark etmeksizin her uzmanlık alanı dili, terim temelli bir yapıda meydana gelerek bilgi aktarımını sağlamaktadır. Ancak terimlerin sistem ve düzen odaklı ilerlemesi istenilse de kimi zaman birtakım dalgalanmaların olduğu görülmektedir. Çeşitli sebeplerden kaynaklanan bu dalgalanmalar bazı sorunlar yaratarak dilde kargaşaya neden olmaktadır.

Terimlerde birliğin sağlanması, dilde birliğin sağlanabilmesi için önemli bir zemin oluşturacaktır. Bu nedenle yıllardır yapılmakta olan araştırmaların, bildirilerin, makalelerin ve hatta tezlerin üzerinde önemle durduğu meselelerden birini terimlerde gözlemlenen sorunlar oluşturmaktadır.

Terim sorunu, -dilde kelime alışverişinin kaçınılmaz bir durum olması da göz önünde bulundurulduğunda- siyasi, dinî, ekonomik, sanatsal, bilimsel, teknolojik, kişisel vb. nedenlerle dillerin zaman zaman yüzleştiği veya yüzleşebileceği bir durumdur. **Zülfikar** (1991: 153) terimlerle ilgili yalnızca Türkçede değil, tüm gelişmiş ülkelerin dillerinde sorunlar yaşandığını dile getirmektedir. Batı uygarlığındaki milletlerin bilim dilinin yıllarca Yunanca ve Latincenin etkisi hatta hâkimiyeti altında olması terim sorununda yaratmaya çalıştıkları çözüm arayışının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Alanyazında üzerinde sıkça durulan, tartışılagelen bir mesele olarak sayısız çalışmaya[40] konu olan terim sorununun hâlâ tam olarak çözüme kavuşmamış bir mevzu olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

[40] bk. Ek 1

Terim konusu Edebiyat-ı Cedide ve Millî Edebiyat dönemlerinin gündeminde olup tartışılmış, Cumhuriyet döneminde ise bilinçli bir biçimde ele alınmaya başlanmıştır (Zülfikar, 1990: 82). Cumhuriyet döneminden önceki Tanzimat döneminde ise belirgin biçimde kendini göstermiştir. Osmanlı Devleti, Batı karşısında geride kaldığını fark ederek aydınlarını eğitim almaları için Avrupa'ya göndermiştir. Bu durum ise öncesinde Türkçeye Batı dillerinden sayısız ekleme yapılmasına sebep olmuştur. Zira bilim alanında Batı daha ileri düzeyde olduğu için yeni kavram girdikçe beraberinde terimler de dile girmiştir. O sıralarda hâlihazırda dilde kullanılmakta olan Arapça ve Farsça terimlerin de yer aldığı Türkçe oldukça karmaşık bir duruma gelmiştir. Bununla birlikte bu süreçte çeviri sorunu da yaşanmıştır. **Zülfikar** (1991: 3-4) hem bazı kurumlarda eğitim-öğretimin Fransızca yapılması, dolayısıyla ders kitaplarının Türkçe olmaması hem de Batı dillerinden yapılan çevirilerin terim sorununa yol açtığından dem vurmaktadır.

Çeviri yoluyla terim elde etmek yalnızca o dönemle sınırlı kalmamıştır, günümüzde hâlâ bir kavramı karşılayacak terim gereksinimi olduğunda başvurulan yollardan biridir. **Boz** (2018) terimsel boşluğun (gap) telafi edilmesi için çeviri yapılacaksa bu görevi gerçekleştirecek uzmanlarda *alan bilgisi, yabancı dil bilgisi, ana dili bilgisi* ve *terminoloji bilgisi* bulunması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu özelliklerin bir arada bulunmadığı uzmanlar tarafından özenli olmayan çalışmalar sonucu türetilen terimlerin sorun yaratmasının kaçınılmaz olduğu belirtilmektedir. Dikkati çeken bir diğer durum ise boşluğun yarattığı etkidir. Bu noktada terimsel boşluğun da dolaylı yoldan terim sorunu yaşanmasında etkisi olabilmektedir.

Tanzimat ve sonrasındaki dönemde bazı aydınlar Batı'dan alınan terimlerin dilde karşılıklarının aranmadan kullanılmasını savunurken bazı aydınlar Arapça, Farsça karşılıklar kullanılmasından yana görüş bildirmiştir. Ödünçleme fikrini savunanlar da eklenince yalnızca bir sorun için bile üç farklı görüşe maruz kalınmıştır. Bu tavır da beraberinde çokterimlilik meselesini getirmiştir. Yüzyıla yakın zaman dilimi boyunca yayımlanmış dilbilgisi kitapları ve terim sözlükleri incelendiğinde[41] çok terimliliğin bir ivme kazanarak arttığının görülmesi üzüntü vericidir. Zira tek bir kavram için birden çok terim kullanılmasının kargaşaya sebep olacağı bilinmektedir.

[41] Dilbilgisi kitaplarını ve terim sözlüklerini inceleyerek yapılan bazı lisansüstü çalışmalar şunlardır:
Tarikdaroğlu, A. (1994). *1928 Sonrası Türk Dil Bilgisi Kitaplarında Terimler Sorunu ve Çözüm Yolları* (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi: Erzurum.
Kazazoğlu, G. (2009). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüklerinin Karşılaştırılması* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Elazığ.

Örneğin **Riggs** (1984: 405) birden çok kelimeden oluşan sözlükselbirimin İngilizcedeki karşılığı olan "multiword lexical unit" için 18 farklı terim[42] kullanıldığına işaret etmektedir. Tek bir kavram karşılığında kullanılan bu terim sayısı oldukça dikkat çekicidir.

Boz (2001: 856) uzmanlar arasında bir terim birliği olmamasını eleştirirken bazen benzer gibi görünen olaylar için aynı terimlerin kullanıldığının bazen de aynı olaylar için farklı terimlerin kullanıldığının altını çizmektedir.

Yapılan bilimin aktarımını mümkün kılan terimlerin kullanımında bazen tutarsızlık, kararsızlık, keyfîlik ve/veya herhangi bir yola ve yönteme uymayan tutumlar tespit edilmektedir. Özellikle keyfî tutumlar yani alan uzmanlarının kavramları isimlendirirken kimi zaman kendilerine göre hareket etmesi terim birliğinin oluşmasına en büyük engellerden biridir. Dolayısıyla kişisel tercihlerin oluşturduğu bu tutumun sonucunda dilde kargaşa ve terim sorunu yaşanması kaçınılmaz hâl almaktadır.

Zülfikar (1991: VIII) çokterimliliğin yarattığı olumsuzluklardan söz ederken birden çok terimin tek bir kavramı karşılamasının yalnızca eğitim öğretimde değil, hukuki açıdan da sorun oluşturabileceğinden bahsetmektedir.

Herhangi bir alanda çalışan araştırmacılar ve/veya uzmanlar arasında açık, net ve kısa yoldan anlaşmayı mümkün kılması hedeflenen terimlerde birlik sağlanmadığında anlatma ve anlaşma zorlaşacaktır. **Zülfikar** (1991: VIII) kargaşanın önlenmesi için Türkçe terimlerden birinde birleşilmesi gerektiğini aktarmaktadır. Zira terimler söz konusu olduğunda bir kavramın karşılığında tek bir terimin kullanılması temel gayedir.

Timurtaş (1966: 209)'ın terim sorunları ile ilgili olarak yanlış olduğunu ifade ettiği bazı ilkeler şu şekildedir:

i. Yüzlerce yıl kullanılan ve dilde başka karşılığı olmayan yabancı kelimelerin atılarak yerlerine uydurma ve yanlış kelimeler konulması

ii. Yeni terimler türetilirken biçimbirimlere ve köklere dikkat edilmemesi, biçimbirimlerin işlevlerinin ve yerlerinin göz önünde bulundurulmaması

[42] Riggs (1984: 405) 'in belirttiği 18 terim şu şekildedir: *bound syntagma, complex lexeme, compound lexical unıt, compound lexical item, conjunct, fixed phrase, lexeme cluster, lexicalized phrase, multiword lexeme, multiword lexical unit, mlu, open compound, polylexeme, set collocation, set phrase, syntheme, idiom, lexeme, locution.*

iii. Terim üretilirken yalnızca Türkiye Türkçesindeki işlek ve az işlek biçimbirimlerin ve kökler kullanılması gerekirken canlı ve ölü bütün Türk lehçe, ağız ve yazı dillerinden biçimbirim ve kök alınması

iv. Terim üretilirken sözlük anlamının esas alınıp kavram karşılığının ihmal edilmesi

v. Terim üretilirken kimi zaman Batı dillerindeki terimlere ses ve şekil bakımından benzeyen ifadelerin uydurulması

vi. Yeni terimin üzerinde iyice düşünülmeden ve dilin kurallarına uygun olmadan türetilmesinden kaynaklanarak sık sık değiştirilmesi, bu durumun da istikrarsızlığa yol açması

Terim sorunu yaşanmasına yol açan bir diğer sebep ise çokanlamlılıktır. Bir terim anlam bakımından birbirine yakın iki ya da daha fazla kavrama karşılık geliyorsa çokanlamlılık gündeme gelmektedir. Her zaman mümkün olmasa da asıl istenilen durum terimlerin tek anlamlı olmasıdır.

Başkan (1974: 179) terimlerin Türkçe olmasının kullanıcılara yararlar sağlayacağını izah etmektedir. Türkçe köklerden ve biçimbirimlerden elde edilmesi durumunda terim görüldüğü anda tanınacağı gibi bağlantılamanın saydamlaşacağını ve terimi hatırlamanın da kolaylaşacağını ifade etmektedir.

Terim sözlükleri; belirli bir alana özgü terimlerin bir arada bulunduğu, farklı türleri olup (açıklamalı sözlükler, iki dilli çeviri sözlükleri vb.) birtakım yöntemlere göre hazırlanan ve kullanıcıların gereksinim duydukları zaman başvurdukları önemli kaynaklardır. Titizlikle, yeterli bilgi ve donanıma sahip kişilerce yani sözlük hazırlayıcıları tarafından sistemli ve tutarlı biçimde hazırlanmalıdır. Zira sözlük hazırlamak zahmetli ve ciddi bir çalışmadır. Terim sözlüğü hazırlayıcısının yalnızca özel alan bilgisi değil, aynı zamanda genel dile dair bilgisi de sözlüğün başarısını artıracak hususlardır. Sözlük hazırlayıcısının bununla birlikte sözlüğü oluşturan yapıları da iyi bilmesi beklenmektedir. Bu niteliklerle ilgili sıkıntılar yaşandığında terim sorunu da peşi sıra gündeme gelecektir.

Genel sözlük veya terim sözlüğü (uzmanlık alanı sözlüğü) fark etmeksizin "sözlük" söz konusu olduğunda tanım[43] hemen akla gelen kavramlardan birini oluşmaktadır. Tanım, yer alıp almama durumu terim sözlüğünün türüne göre değişebilmekle birlikte üzerinde dikkatle durulması gereken bir olgudur. Sözlük

[43] "Tanım" konusu, çalışmanın ilerleyen kısmında ayrı bir bölüm olarak ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

hazırlayıcısının bu hususta hem teknik, hem biçimsel açıdan hem de içerik açısından bilgi sahibi olması gerekmektedir. Aksi durum yine bir terim sorununa sebebiyet verecektir.

Bir terim olarak alanyazında ilk zamanlarda "bütünce" ile karşılanan, ardından ise Köksal'ın dile kazandırdığı biçimiyle *derlem*[44] (corpus) özellikle son yıllarda Türkiye'de uzmanların üzerine eğildiği, alana ve araştırmacılara büyük katkı sağlayan önemli çalışma sahalarından biridir[45].

Derlem, genel dilin veya belirli bir uzmanlık alanındaki dilin kullanım özelliklerini, dilbilgisel verilerini toplayan sistemli bir metin koleksiyonu olarak tanımlanmaktadır (Hartmann ve James, 1998: 30-31; Burkhanov, 1998: 49-50). Derlemler, bilgisayarlar aracılığıyla zaman ve emek tasarrufunu sağlayarak veri işleme bakımından kullanıcılara pek çok olanak sunmaktadır. Bilimsel bir yöntem ile derlemlerin kullanılması sözvarlığına dair dilin çeşitli yönlerini kullanıcılara sunmak ve akademik çalışmalar için bu bilgilere erişimi kolaylaştırmak, verilerin depolanmasını sağlamak gibi yararlara sahiptir.

Derlemler sözlük hazırlanırken kelimelerin *eşdizimlilik*lerini[46] (collocation) görebilmek, hangi bağlamlarda yer aldığını inceleyebilmek, genel veya özel amaçlı metinler üzerinde yapılacak çalışmalara dair işaretlemeler yapabilmek için fırsat yaratmaktadır. **Demirkan**, **Zeytinkaya ve Başkan** (2016: 567) bu noktada uygun terimlerin seçilmesi ve terim tabanlı bir kavram haritası yaratılması, bu sürecin sonunda da bütünlük ve tutarlılık sağlanması yönünde derlemin terim çalışmalarında olumlu gelişmeler yaratacağını belirtmektedir. Bu durum terim sorunlarının önlenmesi ve/veya çözüme kavuşması noktasında umut vadetmektedir.

Sağladığı veya sağlayacağı bu katkılara rağmen eşdizimlilik çalışmalarında çokterimlilik ve çokanlamlılık gösteren terimler, çeviri sıkıntıları ve yazım farklılıkları gibi terim sorunlarıyla da karşılaşılmaktadır (Sert, 2017: 310).

---

[44] Konuyla ilgili genel bilgi edinmek için bakılabilecek bazı çalışmalar şu şekildedir:
Tahiroğlu, B. Tahir (2010) "Derlem, Bilgisayar Destekli Sözlük Bilimi, Eş Dizimlilik ve Otomatik Terim Çıkarımı", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, s. 183-197.
Say, Bilge; Özge, Umut; Oflazer, Kemal. *Bilgisayar Ortamında Bir Derlem Geliştirme Çalışması* http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/derlem.pdf adresinden erişilmiştir. (Erişim Tarihi: 03.05.2018).

[45] Bazı uygulamalar için bk. http://kkd.mersin.edu.tr/index.php?dil=tr (Erişim Tarihi: 04.05.2018)
https://www.tnc.org.tr/tr/ (Erişim Tarihi: 04.05.2018)
http://medid.ii.metu.edu.tr/index.html (Erişim Tarihi: 04.05.2018)
http://tsd.ogu.edu.tr/ (Erişim Tarihi: 04.05.2018)

[46] bk. Ek 2

Sager (1990: 84) kavram ve dil arasındaki bağlantıyı sağlayan *aracı* (mediator) olarak nitelendirdiği uzmanlara büyük sorumluluk düştüğünü vurgulamaktadır. **Zülfikar** (1991: 155) da söz konusu alandaki uzman(lar) ile dil uzman(lar)ının birlikte çalışmalarının önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda terim sorunlarının yaşanıp yaşanmamasında uzmanların ciddi pay sahibi olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Standartlaşma[47] (standardisation/standardization) terim sorunları üzerinde önemli rol oynayan etmenlerden biridir. Standartlaşma, en genel ifadeyle, temel alınan belirli özellikler doğrultusunda tek biçimde olma ve kurallara uygun duruma gelme biçiminde izah edilebilir. **Burkhanov** (1998)'un hazırladığı "A Dictionary of Basic Terminology" isimli sözlüğünde terminolojinin temel ögelerinden biri olması açısından ayrı bir önem taşıyan standartlaşmaya maddebaşı olarak yer vermemesi dikkat çekicidir. **Hartmann ve James** (1998: 131)'in "standardisation" yazımını tercih ederek ele aldığı maddebaşında standartlaşma, kullanım (usage) çeşitliliğini azaltma ve dilde tekdüzelik oluşturma süreci olarak tanımlanmaktadır. **Boz** (2018) çalışmalarda uluslararası standartlara uyum noktasında geç kalınmasını ve konuya dair yetersiz çaba gösterilmesini eleştirerek bu durumun Türkçedeki terminoloji sorunlarından en önemlisinin olabileceğine işaret etmektedir. Standartlaşma ile ilgili eksikliklerin önemli sorunları beraberinde getirdiği bilinmektedir. Zira her türlü terminoloji çalışmasının can damarının standartlaşma olduğunu söylemek mümkündür. Uluslararası Standardizasyon Teşkilatı [International Organization for Standardization (ISO)] standartlarına uyum ve sistemleşme yani belli yöntemlere, ilkelere ve yasalara göre çalışma bu bağlamda önem arz etmektedir. ISO, kendine ve standartların neler olduğuna dair bilgi verirken "Kalite, güvenlik ve verimliliği sağlamak için ürünler, hizmetler ve sistemler için birinci sınıf özellikler verir." ifadelerini kullanmaktadır.[48] 18.11.1960 tarihli Kanun'la kurulan Türk Standardları Enstitüsünün (TSE) ise görevlerinden bazıları şu şekildedir[49]:

[47] Alanyazında yer yer "ölçünleşme" terimi ile karşılandığı da görülürken TSE'de "standardizasyon" biçiminde kullanılmaktadır. https://www.tse.org.tr/Hakkimizda?ID=3&ParentID=2 (Erişim tarihi: 11.05.2018)
Konuyla ilgili yararlanılabilecek bilgiler için bk. http://www.infoterm.info/standardization/ (Erişim tarihi: 11.05.2018)
[48] Ayrıntılı bilgi için bk. https://www.iso.org/about-us.html (Erişim tarihi: 12.05.2018)
[49] Ayrıntılı bilgi için bk. https://www.tse.org.tr/Hakkimizda?ID=3&ParentID=2 (Erişim tarihi: 12.05.2018)

- Her türlü standardı hazırlamak ve hazırlatmak

- Üniversiteler ve diğer bilimsel ve teknik kurum ve kuruluşlarla işbirliği sağlamak, standardizasyon konularında yayım yapmak, ulusal ve uluslararası standardlardan arşivler oluşturmak ve ilgililerin faydalanmalarına sunmak

- Yurtta standard işlerini yerleştirmek ve geliştirmek için elemanlar yetiştirmek ve bu amaçla kurslar açmak ve seminerler düzenlemek

- Standardlara uygun ve kaliteli üretimi teşvik edecek çalışmalar yapmak ve bunlarla ilgili belgeleri düzenlemek

Boz (2018) bu bağlamda "TSE ile ortak projeler yapılabilir ve edilgen durumdaki ISO üyelikleri etkin hâle getirilebilir." biçimindeki önerileriyle standartlaşmanın altını çizmektedir. Bu açıdan TSE'nin belirttiği görevler ile Boz'un önerisinin örtüştüğü görülmektedir. Her türlü bilimsel çalışmada standartlaşmanın merkezî yeri olmalıdır. Yapılacak yayımlarda standartlaşma konusunun ele alınması ve önemine dikkat çekilmesi birçok açıdan yarar sağlayacaktır. Terim sorunları söz konusu olduğunda çeşitliliğin önlenebilmesi yani terimlerde birlik ve tutarlılığın sağlanmasının şartı standartlaşmadır.

Otorite eksikliği ve kurumlar arası işbirliğinin zayıf olması da tespit edilen terim sorunlarından bir bölümünü teşkil etmektedir. Sorunların çözüme kavuşabilmesi için kurumsal ve bilimsel otorite eksikliğinin giderilebilmesi gerekmekte diğer bir deyişle örgütleşme gereksinimi bulunmaktadır. Bu doğrultuda TDK, TSE, MEB (Millî Eğitim Bakanlığı), TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi)[50] gibi kurumların birlikte yapacağı çalışmalarla kurumsal otoriteyi güçlendirmesi gerekmektedir.[51]

Yapılacak çalışmaların yalnızca resmî kurumlarla sınırlı kalmaması da şüphesiz alana katkı sağlayacaktır. Bilimsel otoriteyi sağlayacak sistemli ve standartlaşma odaklı terim sözlüklerinin hazırlanması, bu doğrultuda yapılan kuramsal araştırmaların sayısının artırılması önem taşımaktadır. **Boz** (2017) "TDK, TÜBA ve TSE gibi kurumlarla işbirliği yaparak Avrupa Birliği, TÜBİTAK ve BAP gibi bilimsel

[50]Ayrıntılı bilgi için bk. http://www.tuba.gov.tr/tr (Erişim tarihi: 12.05.2018)
http://www.tubaterim.gov.tr/ (Erişim tarihi: 12.05.2018)

[51] TermTÜRK (Hacettepe Üniversitesi Terminoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi)'ün de yaklaşık yedi yıl faaliyet göstererek önemli çalışmalar yaptığını anmak gerekmektedir. Amaçlarının "Türkiye'de terminoloji alanında ulusal bir politika geliştirilmesi ve bu konuda farkındalık yaratılarak terminoloji çalışmalarının desteklenmesi ve eğitim verilmesi gibi çalışmaların sürdürebilirliğinin sağlanması" olduğu belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. http://www.termturk.hacettepe.edu.tr/ (Erişim tarihi: 12.05.2018)
https://www.hacettepe.edu.tr/duyuru/yonetmelikler/kapatilanarastirmamrk_070318.pdf (Erişim tarihi: 12.05.2018)

ve mali destek sağlayan mekanizmaları kullanarak ulusal ve uluslararası çapta derlem tabanlı sözlükler hazırlamalıyız."[52] şeklindeki sözleriyle konunun önemine ve bu çalışmaların gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Dil planlaması[53] (language planning) terim yapım sürecinde önemli bir role sahiptir. Çalışmaların daha tutarlı ve sistemli olmasına dil planlamasının zemin oluşturduğunu söylemek mümkündür. **Hartmann ve James** (1998: 81) dil planlamasının amacının bir dilin kullanım biçimini düzenlemek olduğunu belirtirken ulusal politikalarla ilişkili faaliyetlerin dil planlaması ile ilgili çalışmalar olduğunu ifade etmektedir.

Boz (2018) "yaygınlık, sıklık, sınırlılık, belirsizlik, bulanıklık, kesinlik, örgütlenme, eğitim, uluslararasılık, bilinç yükseltme" gibi sayısı artırılabilecek başka nedenlerle de terim sorunları yaşanabileceğini ifade etmektedir.

Terim sorunlarını bilimin ilerleyiş hızını kesintiye uğratan bir engel olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bu sıkıntıların giderilebilmesi için konunun araştırmacıların odağında kalmasının yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Uzmanların kendi alanlarında tutarlı yani diğer uzmanlarca da kabul edilebilir bir terim sistemi oluşturabilmesi hem zaman kaybını önleyecek hem de standartlaşma sağlayabileceği için kargaşayı önleyecektir. Terim konusu dil yapılanmasında oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Dilin kendi kök ve biçimbirimlerinden oluşturulacak terimler eğitim-öğretime önemli kaktı sağlayacaktır. Terimler konusunda birlik olmaması yalnızca ana dili eğitim-öğretiminde değil, yabancılara Türkçe öğretilmesinde de sorunlar yaratmaktadır. Hatta ana dilindeki bazı terimler ile ilgili sıkıntı yaşayan bireylerin yabancı dil öğrenirken de birtakım güçlükler yaşamasına sebep olmaktadır. Bu sebeple de terim meselesi çözüme kavuşuluncaya dek sorunların gündemde tutulması esastır.

Türkolojide terim sorunları üzerine yapılacak çalışmalar ile ilgili beklentileri şu biçimde sıralamak mümkündür:

---

[52] Konuşmanın tamamı için bk.
Boz, E. (2017). "Açış Konuşmaları", *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, 3-4 Kasım 2016, s. xiii- xv.

[53] Konuyla ilgili bilgi edinmek için yararlanılabilecek bazı çalışmalar şu şekildedir:
Gökdağ, B. A. (2002). "Dil Planlaması Bağlamında Türk Yazı Dillerinin Görünümü", *Türkler*. C. 19, Ankara, s. 69-87
İmer, K. (1998). *Türkiye'de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
Kaplan, R. B. ve Baldauf, R.B. (1997) *Language Planning: From Theory to Practice*, Clevedon: Multilingual Matters.

i. Türk dilbilgisi terminolojisindeki sorunların kuramsal alt yapılarını güçlendirmek

ii. Elde edilen verileri daha derinlikli hâle getirmek

iii. Hiç temas edilmemiş sorunları ortaya çıkarmak

iv. Sorunları bir bütün olarak sunmak

v. Sorunları çözüme kavuşturmak

4. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TERİM ÇALIŞMALARI

4.1. Tanzimat Öncesi Dönem

Osmanlılardan itibaren bilim dilinin Arapça olduğu, dolayısıyla dilde bulunan terimlerin Tanzimat dönemi ve hatta Cumhuriyet dönemine kadar çoğunluğunun Arapça olduğu ifade edilmektedir.

Aydınlar Arapça terimleri kullansalar bile Tanzimat dönemine kadar bilimsel çalışmalarda terimlerle ilgili herhangi bir sorundan bahsedilmediği dile getirilmektedir (Akşehirli, 2008: 15-17).

4.2. Tanzimat Dönemi

Tanzimat dönemi 1839-1876 yılları arasını kapsayan süreç olarak ifade edilmektedir. Hukuk, sanayi, askerî ve mali alan gibi pek çok alanda yapılan yenilikler eğitim, dil ve düşünce alanında da büyük önem arz eden biçimde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Erkek Öğretmen Okulu ve Kız Rüştiyeleri (Ortaokulu) kurulmuş, Türkçe resmî ders olarak okutulmuştur. "İlk"lerin dönemi olarak da ifade dilen Tanzimat döneminde "Tercüman-ı Ahval" adındaki ilk özel gazete çıkarılmış, ilk roman, ilk öykü, ilk tiyatrolar yine bu dönemde yer almıştır. Batı edebiyatından bazı romanlar çeviri yoluyla Türkçeye aktarılmıştır.

Aydınlar, Tanzimat döneminde batıya yöneldiği için batı dillerindeki terimler dile girmeye başlamıştır. Bu noktada Tanzimat döneminde batı dillerinden terimler girse de aydınların Osmanlı Türkçesiyle terim yapma eğiliminde olduğunu belirten **Özkul** (2003: 238) "Ahmet Cevdet Paşa'nın 1851'de yazmış olduğu Medhal-i Kavaid ve 1865'te Keçecizade Mehmet Fuat Paşa ile birlikte yazdığı Kavaid-i Osmaniyye isimli eserlerde Osmanlı Türkçesiyle yapılan terimler görülmektedir. Ayrıca Ahmet Cevdet Paşa'nın Kavaid-i Türkiye (1875), Tertib-i Cedid Kavaid-i Osmaniyye (1875) isimli eserleri de gramer terimleri açısından aynı görüşü devam ettiren eserlerdir." diyerek durumu açıklamaktadır.

Aydınlar, Tanzimat döneminde batıya yöneldiği, özellikle de Fransa'da öğrenim gördüğü sırada Türkçenin durumunu ve yüz yüze olduğu sorunları görürken yeni kavramları Türkçe isimlendirebilmek için yeni terimler türetme gereksinimi

olduğunu düşünmüştür (Pilav, 2008: 268). Böylece Tanzimat döneminde "sadeleşme" ve terimler bir mesele olarak ele alınmıştır.

Eğitim dili Fransızca olan Askerî Tıp Okulları, Galatasaray Lisesi, İstanbul Üniversitesi gibi kurumlardaki ders kitapları ve Batı dillerinden çeviriler yapılması, terimlerin önemli bir sorun olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur (Pilav, 2008: 268).

1851 yılında ilerlemekte olan bilimden geri kalmamak için üniversitede okutulacak kitapları çevirmek, fen üzerine yazılacak kitapların anlaşılırlığını artırmak ve bununla birlikte bu alanda yapılacak çalışmaların sayısını çoğaltmak, dolayısıyla da dilin ilerlemesine katkı sağlamak amacıyla Encümen-i Daniş kurulmuştur (Kayaoğlu, 2002: 407). 1861 yılında ise Maarif Nezareti bir genelge yayımlayarak "Öğretim dili Türkçedir." ifadesini dile getirmiştir (Göğüş, 1994: 12).

4.3. Edebiyat-ı Cedide Dönemi

Edebiyat-ı Cedide dönemi 1896-1901 yılları arasını kapsayan süreç olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde eşanlamlılığın bilim dilindeki en büyük mesele olduğu dile getirilmektedir. Daha ayrıntılı ifade edilecek olursa aynı metin içerisinde bazen yalnızca terimin ödünçlemesinin, bazen hem ödünçlemesinin hem Türkçedeki karşılığının bazen de birden çok Türkçe eşanlamlısının görülebildiği aktarılmaktadır (Karaman, 2017: 33).

Encümen üyesi olan Rıza Tevfik'in bu dönemde yayımladığı çalışmasında – diğer üyeler karşı çıksa da– terimlerin Türkçe olması yerine Arapçadan alınmasını savunduğu belirtilmektedir (Levend, 1972: 242).

4.4. Meşrutiyet Dönemi

Meşrutiyet dönemi iki ayrı dönemden oluşurken I. Meşrutiyet dönemi ile 1876-1878 yılları arasını ve II. Meşrutiyet dönemi ile 1908-1922 yılları arasını kapsayan süreç ifade edilmektedir.

Meşrutiyet döneminde devlet terim meselesiyle belli ölçüde ilgilenmiştir. Dönemin genel yaklaşımı Arapça kökenlerden terimlerin oluşturulması yönünde olmuştur. Ziya Gökalp ise önce halk diline yönelinmesini, eğer orada yoksa Türkçe kurallarla yeni terimler oluşturulmasını, Türkçe kuralların yetersiz kalması durumunda ise Farsça ve Arapçaya yönelinmesini savunmuştur. Bununla birlikte teknik alanlardaki terimleri Türkçe isimlendirme gereği duymamıştır. Ziya Gökalp'ın bu

görüşleri Yeni Lisancılar tarafından da kabul görüp desteklenmiştir (Karaman, 2017: 34-35).

1913'te Maarif Nezareti'ne bağlı olarak Istılahat-ı İlmiyye Encümeni kurulmuştur. Kurulma amaçlarının bilim, sanat ve felsefeye ait terminolojiyi belirlemek ve "ıstılahat kamusu" yani terim sözlüğü hazırlamak olduğu belirtilmektedir (Ateşman, 2015: 248).

4.5. Millî Edebiyat Dönemi

Millî Edebiyat dönemi 1911-1923 arasını kapsayan süreç olarak ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle Millî Edebiyat dönemi II. Meşrutiyet döneminin sonları ile Cumhuriyet'in başlangıç zamanları arasındaki sürece denk gelmektedir. Dilde sadeleşme çalışmaları, dönemin karakteristik hareketini oluşturmaktadır. Ödünçleme yani yabancı dillerden Türkçeye girerek eşanlamlı olan kelimelerin kullanılmamasına dair çalışmalar yapılmıştır.

Millî Edebiyat döneminde sadeleşme anlayışıyla terimler meselesi üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Dönemin öne çıkan isimlerinden olan Ömer Seyfettin, Türkçenin sadeleşmesi için daha çok genel dildeki kelimeler ile ilgili çalışmış ve dolayısıyla terimler bu çalışmalarda yer almamıştır. Arapça ve Farsça köklerden Türkçe kurallar ile yapılan terimler veya Batı dillerinden birebir aktarılan terim sistemi bu dönemin temel yaklaşımı olarak belirtilmektedir (Pilav, 2008: 269).

Ziya Gökalp de bu dönemde Ömer Seyfettin gibi dil konusuna hassasiyet gösteren önemli isimlerden biridir. Bu zamana dek dil ve sadeleşme meselesi üzerine düşünürlerin, aydınların görüş ayrılıkları nedeniyle pek çok tartışma bulunduğu bilinmektedir. Ziya Gökalp (1979: 129-132)'in "Türkçülüğün Esasları" adlı yapıtının "Lisânî Türkçülüğün Umdeleri" başlıklı kısmında aktardığı belli başlı ilkeler şu şekilde sıralanabilir:

i. Ulusal bir dilin oluşturulabilmesi için halk edebiyatında temel alınan Türkçe, özellikle de İstanbul hanımlarının konuşurken kullandığı Türkçe yazıda kullanılmalıdır.

ii. Halk dilinde Türkçe karşılığı bulunan Arapça, Farsça kelimelerin dilden çıkarılması, nüans farklıları bulunanlar var ise onlar dilde korunup kullanılmaya devam edilmelidir.

iii. Halk diline girmiş olan Arapça ve Farsça kelimelerin korunmasıyla birlikte yazım ve sesletimleri Türkçeye uygun şekle getirilmelidir.

iv. Yerlerine yeni Türkçe kelimeler geçmiş olup onlar kullanılıyor ise eski Türkçede kullanılan biçimleri tekrar dile döndürülmeye çalışılmamalıdır.

v. Yeni terimler gerektiğinde halk dilinde aramak, orada bulanmadığında ise -tamlama olmamak koşuluyla- Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılması kabul edilmelidir.

Bu bilgiler doğrultusunda Batı dillerinden Türkçeye giren kelimelere Türkçe karşılık bulma arayışının Cumhuriyet'e dek pek olmadığı göze çarpmaktadır (Pilav, 2008: 269; Ateşman, 2015: 249).

4.6. Cumhuriyet Dönemi

1923 yılı ile başlayan, terim çalışmalarının bilinçle ve özenle yürütüldüğü süreç Cumhuriyet dönemi olarak ifade edilmektedir.

Korkmaz (2005: 34) Cumhuriyet dönemindeki dil anlayışına dair bilgi verirken önceki dönemler ile karşılaştırma yapma yoluna gitmektedir. Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin dil anlayışının tamamen farklı olduğunu söyleyerek Cumhuriyet dönemi için şu ifadeleri kullanmaktadır: "Cumhuriyet Türkiyesi'nin Atatürk döneminde rayına oturtulan dil anlayışı, Cumhuriyetin dayandığı temel ilkeler ve devlet felsefesiyle topluma köklü yenilikler getiren devrimlerin dayandığı temel ilkelere koşut, yani onlarla uyumlu bir özellik taşır."

Cumhuriyet döneminde genel dildeki kelimelerin Türkçeleştirilmesi ve özel dildeki terimlerin Türkçeleştirilmesi ile ilgili çalışmalar bir arada gerçekleştirilmiştir (Pilav, 2008: 270). Ömer Seyfettin'in dilde sadeleşme çalışmaları sırasında terimlerin geri planda kaldığı hatırlandığında bu durum dikkate alınması gereken önemli bir gelişmedir.

Tarihî dönemlerde dile şekil veren temel özellikler bir devlet politikasına bağlı değilken bu durum Cumhuriyet döneminde değişmiştir. Zira bu dönemde ilk kez "dile devlet eli uzanmış, planlı ve programlı bir dil politikası izlenmiş", böylece dil devrimi gerçekleşmeye başlamıştır (Korkmaz, 2005: 36-37).

12 Temmuz 1932'de Atatürk'ün talimatıyla bugün Türk Dil Kurumu olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Türk Dil Kurumunun[54] kurulmasından itibaren Atatürk'ün talimatıyla iki yılda bir yani 1932, 1934 ve 1936 yıllarında olmak üzere üç kez dil kurultayı toplanmıştır. I. Türk Dili Kurultayı 26 Eylül-5 Ekim 1932 tarihlerinde Dolmabahçe Sarayı'nda yapılmış ve Türk lehçelerindeki kelimelerin derlenmesi "lehçeler lügati, Türk lügati ve terim lügati" yapılması konularına değinilmiştir. I. Türk Dili Kurultayı'nın ardından da Lügat Istılah kolu kurulmuştur (Pilav, 2008: 270; Uysal, 2013: 44). Bu faaliyetler terim çalışmaları için oldukça önemli girişimler olarak tarihte yerini almıştır.

1934 yılındaki II. Türk Dil Kurultayında ortaöğretim terimleri öncelikli olmak üzere bilim terimleri ve yüksekokullarda kullanılacak terimler hakkında çalışmalar gerçekleştirilmiştir. İlk kurultaydan sonra kurulan Lügat Istılah kolu terimlerin çokluğu göz önünde bulundurularak ikinci kurultayın ardından -lügat kolu ve ıstılah kolu- birbirinden ayrılmıştır (Pilav, 2008: 270). II. Türk Dil Kurultayında Türk Dili Tetkik Cemiyetinin adının Türk Dili Araştırma Kurumu olarak değişmiştir.

1936 yılındaki III. Türk Dil Kurultayında 656 sayfa hacminde hazırlatılan *Cep Kılavuzu* matematik, fizik, kimya, biyoloji, botanik, coğrafya, jeoloji, zooloji ve astronomi terimlerine ayrı ayrı yer vermekte ve ilk ve ortaöğretim terimlerini içermektedir (Uysal, 2013: 46). Bu kurultayların devamı da XII. Türk Dili Kurultayı dâhil olmak üzere sırayla gelmiştir.

Korkmaz (2005: 40)'ın ifade ettiği Cumhuriyet döneminin dil anlayışı ve amaçları şu şekilde özetlenebilir:

i. Osmanlı Türkçesinin dile zarar veren yanlarını dilden arındırmak

ii. Osmanlı Türkçesinden kaynaklanan aydın dili ile halk dili, konuşma dili ile yazı dili arasındaki mesafeyi kapatmak, dile birleştirici bir özellik kazandırmak

iii. Türkçenin yapısına ve özelliklerine uygun biçimde dile gelişme olanağı sağlamak

iv. Ulusal bir eğitim dilinin oluşması sağlamak

v. Türkçenin zenginleşmesiyle birlikte hak ettiği değeri görmesini ve olması gereken seviyeye yükselmesini amaçlayan çalışmalar yapılması için dili bir bilim kolu olarak ele almak ve üzerinde titiz araştırma ve incelemeler yapmak, eserler vermek

[54] Ayrıntılı bilgi için bk. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77 (Erişim tarihi: 01.06.2018)

vi. Türetme olanaklarını artırarak -terimler dâhil- dili eksiksiz bir anlatım aracı yapabilmek yani bütün kavramları karşılayabilecek zengin bir duruma getirebilmek.

Uysal (2013: 91-110) Cumhurt döneminde yabancı terimlere Türkçe karşılıklar oluşturmak ve terim türetmek için kullanılan biçimbirimlerin şunlar olduğunu belirtmektedir: -{AGAn} (*durağan*), +{Ak} (*odak*), -{Am} (*kuram*), -{An} (*tamlayan*), +{An} (*köken*), -{AnAk} (*seçenek*), -{Av} (*işlev*), +{Ay} (*dikey*), +{CI} (*besteci*), +{CIl} (*evcil*), + {CIlIk} (*nesnelcilik*), -{GA} (*gösterge*), -{GAç} (*yüzgeç*), -{GAn} (edilgen), -{GI} (algı), -{GIn} (*etkin*), +{gil} ve +{giller} (*turunçgiller*), –{I} (*açı*), +{I} (*göz bebeği*), -{IcI} (öğretici), -{IlI} (*basılı*), -{Iş} (*buluş*), -{(I)k} (*göçük*), +{(I)l} (*eril*), +{lAmA} (*uygulama*), +{lAr} (*türler*), +{lI} (*sözlü*), +{lIk} (iyelik), +{lIAr} (*yüzgeç ayaklılar*), -{(I)m} (*yüklem*), -{mA} (*kaynama*), -{mAç} (*kurutmaç*), +{mAn} (*seçmen*), -{mAzlIk} (*dokunulmazlık*), +{msAr} (*iyimser*), +{(I)msI} (*köpeğimsiler*), -{(I)n} (*dizin*), -{(I)nç} (*bilinç*), -{(I)ntI} (*bağlantı*), -{(I)r} (*eşdeğer*), -{(I)rlIk} (*sürerlik*), +{sAl} (*bitkisel*), +{sI} (terliksi), +{sIz} (*ünsüz*), -{(I)t} (*yazıt*).

Cumhuriyet döneminde bu biçimbirimler sayesinde özenle ve titizlikle çalışılarak sayısız terim türetilmiş ve dilin sözvarlığı zenginleştirilmiştir.

5. BÖLÜM

TERMİNOLOJİ

5.1. Tanımı ve Özellikleri

Alanyazında genel olarak *terminoloji*nin (terminology) kavramları ve kavramların dildeki karşılıkları olan terimleri içeren, bunlar arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalı olarak ifade edildiği bilinmektedir.

Felber (1984: 1) terminoloji tanımlarını aktarırken öncelikle *terminoloji bilimi* (terminology science) ifadesinden hareketle kavramlar ve onları karşılayan terimler, semboller vb. ile ilgili bir bilgi alanı olduğunu belirtmektedir. TSE ISO 1087 sayılı çalışmada terminoloji için iki tanım yer almaktadır. Bunlardan birinde tanıma *terminoloji bilimi* ifadesiyle başlanarak terminolojinin "çeşitli konu alanlarında terminolojilerin yapı, oluşum, gelişim, kullanım, yönetimini inceleyen bilim" olduğu ifade edilmektedir. (TSE Türk Standardı, TS 1198-1 ISO 1087/1, 2003, m. 3.5.2).

Sager (1990: 2) terminolojinin birçok disiplinle ilgili olduğunu belirtirken tüm özel amaçlı dil ve konu alanlarında çalışan uzmanları yakından ilgilendirdiğini aktarmaktadır. **Felber** (1984: 1) terminolojinin disiplinlerarası ve *disiplinler ötesi* (transdisciplinary) olabileceğini söylemekte, ardından da terminolojinin bir uzmanlık alanındaki kavramları ifade eden terimler toplamı (aggregate of terms) olduğunu ifade etmektedir. **Burkhanov** (1998: 241) da disiplinler arası konu alanı olmasıyla ilişkilendirerek izah etmektedir. Terminolojinin disiplinler arası olarak değerlendirilmesinin nedeni bazen faaliyet gösterdiği konu alanları ve çalışma alanlarından etkilenmesidir (Sager, 1990: 3).

Pavel ve Nolet (2002: xvii) ilk önce terminolojiyi herhangi bir özel alana ait kelimeler topluluğu (set of words) olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda **Pavel ve Nolet** (2002) ile **Felber** (1984)'in vermiş olduğu tanımlarda "bütünü, topluluğu, toplamı" vb. sözleriyle "…. alanındaki terimlerin hepsi"ne işaret edildiği fark edilmektedir. Bu tanımlara paralel bir tanım veren **Hartmann ve James** (1998: 140) terminolojinin teknik bir konu alanına ait yapılandırılmış bir sözvarlığı listesi olduğunu belirtmektedir. Benzer biçimde **Burkhanov** (1998: 241) terim kümesi ifadesini kullanmaktadır. TSE ISO 1087 sayılı çalışmada da terminolojinin özel dildeki yani bir uzmanlık alanı dilindeki terimler kümesi olduğu ifade edilmektedir (TSE Türk

Standardı, TS 1198-1 ISO 1087/1, 2003, m. 3.5.1). **Burkhanov** (1998: 241) bu terim kümesinin bir konu alanındaki tek-kelimeli veya çok-kelimeli sözlüksel birimlerden oluştuğu bilgisine de yer vermektedir. COTSOES (2002: 13)'e göre de terminoloji ÖAD'ın tüm sözvarlığıdır. Ayrıca uzmanlık alanı sözvarlığının (terminoloji bilimi) kavramları ve terimlerinin bilimi ve terminolojik çalışma yöntemlerinin bilimi olduğuna da değinilmektedir.

Cabré (1999: 1) bir disiplin olarak terminolojinin uzmanlık alanlarındaki terimlerin (specialized terms) derlenmesi ve incelenmesini içerdiğini belirtmektedir. **Pavel ve Nolet** (2002: xvii) diğer uzmanlar gibi terminolojinin bir dil disiplini olduğunu diyerek bilim dilinde kullanılan terimleri ve kavramları bilimsel olarak incelediğini söylemektedir. Bu iki tanımda da terminolojide derlenen verileri "inceleme" çalışmaları vurgulanmaktadır.

Rey (1995: 15) terminolojinin her şeyden önce isimlerle ve isimlendirme süreciyle ilgili olduğunu vurgulamaktadır. **Hartmann ve James** (1998: 140) terminolojinin bir teori ve uygulama olduğundan bahsederken teknik terimlerin toplanarak belgelenmesi ve açıklanması olduğunu belirtmektedir. Ayrıca terimlerin oluşturulması ve uzmanlık alanlarındaki kullanımı da terminoloji çalışmaları arasında sayılmaktadır.

Burkhanov (1998: 241) hangisi olduğu fark etmeksizin özel bir konu alanındaki terminolojilerin belirli ilke ve yöntemler temelinde sunulması gerektiğini dile getirmektedir. **Cabré** (1999: 1) de bir çalışma alanı olan terminolojinin ilkeler ve yöntemleri dikkate aldığını söylerken son yüzyıl içinde terminolojinin sistemli bir şekilde geliştiğini belirtmektedir. Bu bağlamda terminolojinin sağlam bir alt yapıda oluştuğu görülmektedir. **Burkhanov** (1998: 241) ayrıca terminolojinin sistemleştirmeye (systematization) yönelik çalışmaları içerdiğine dikkat çekmektedir. Terimler ile ilgili tüm çalışmaların hedefinde sistem temelli ilerlemek olduğu bilinen bir durumdur. Terminolojinin hem sosyal hem de politik önemine işaret eden **Cabré** (1999: 1) ulusal ve uluslararası ölçekte bu önemin kabul edildiğini sözlerine eklemektedir.

COTSOES (2002: 13)'e göre terminoloji; terminolojik çalışmaları, öğretileri ve araştırmaları da içermektedir. **Felber** (1984: 1) ayrıca terminolojinin bir alanın kavramlar sistemini ifade eden terimlerin yayını (publication) olduğunu söylemektedir. Diğer uzmanlar tarafından yapılan diğer izahlardan farklı olarak terminoloji için "yayın" ifadesinin kullanılması dikkat çekmektedir.

5.2. Terminolojinin Oluşumu ve Gelişimi

Bilimin doğuşundaki veya teknolojideki harekete geçişte olduğu gibi terminoloji çalışmaları için görülen ilk hareketlenmelerin de kendiliğinden, anlık (spontane) olduğunu ifade eden **Rey** (1995: 15) Alman profesör Christian Gottfried Schütz'ün (1747-1832) çalışmalarında "terminologie" kelimesinin yer aldığını belirtmektedir. 1801'den sonra da İngilizcede "terminoloji" 1610'da dile giren *adlardizini* "nomenclature" terimiyle çekişecek duruma gelerek varlığını göstermektedir (Felber 1984: 1; Rey, 1995: 15). Terminolojinin terim olarak dilde var olması ile ilgili bilgiler bu yöndedir.

Terminoloji bir disiplin olarak ise –bugün anlaşılan biçimiyle– 1930'lu yıllarda şekillenmeye başlamıştır. 18. yüzyılda bitkibilimi (botanik) ve hayvanbilimi (zooloji), 19. yüzyılda da onlara ek olarak kimya alanında çalışanların terim ve terimler ile ilgili sistem ve düzen gereksinimi olmuştur. 19. yüzyıldan 20. yüzyıla doğru ilerledikçe tarım toplumundan endüstri toplumuna bir geçiş gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi yaşam biçimindeki ve koşullarındaki değişiklikler yeni kavramlar ve dolayısıyla onları karşılayacak terimler bağlamında dile yansımaktadır. 18,19 ve ardından 20. yüzyılda mühendislikte, teknik alanlarda ve teknolojideki ilerleme gibi nedenlerle hem onları karşılayacak terimlere hem de bu terimler üzerinde anlaşma sağlanmış biçimde kullanma gereği hissedilmiştir. Bu gereksinim neticesinde Avusturyalı mühendis E. Wüster (1898-1977), modern terminolojinin kurucusu kabul edilmektedir. Wüster, Viyana Okulunun temsilcisi iken onun gibi mühendis olan Rus D. S. Lotte (1859-1950) de Sovyet Terminoloji Okulunun kurucusudur. Terminolojide büyük önem arz eden standartlaşmada ise Missouri'de 1904'te ilk uluslararası iş birliği Uluslararası Elektroteknik Komisyonu (IEC) kurulmuştur. Terminolojinin oluşum ve gelişimine genel olarak bakıldığında 20. yüzyılın ilk yarısında dilbilimcilerin de toplumbilimcilerin de terminolojiye özel bir önem vermediği, tesadüfen ve yüzeysel olarak 1950'li yıllardan itibaren biraz ilgi göstermeye başladığı görülmektedir. Teknisyenlerin ve bilim insanlarının sayesinde terminoloji hem kuramsal hem de uygulamalı olarak gelişim göstermiştir (Cabré, 1999: 1-3).

5.3. Terminolojinin Diğer Disiplinlerle İlişkisi

Burkhanov (1998: 241) terminolojinin sözlükbilim, kuramsal ve uygulamalı dilbilim, çeviri kuramı, gnoseloji[55] (gnoseology), bilgi kuramı gibi dallar temelinde oluştuğunu açıklamaktadır. Alanyazında terminolojinin genellikle sözlükbilimin ve dilbilimin alt alanı olduğunun ifade edildiği görülmektedir. Bu anlamda **Burkhanov**'un tanımı biraz daha kapsamlı ve bilgilendiricidir.

Wüster, dilbilimin ve terminolojinin kendi çalışma nesnelerine birbirlerinden farklı yollarla yaklaştığını ifade etmektedir. Bu bağlamda belirtilmesi gereken iki durum bulunmaktadır. Bunlardan ilkini terim yapımına yaklaşım oluşturmaktadır. İkincisinde ise dilbilimsel veya terminolojik bakış açısıyla yazılmış sözlüklerin karakteristik özellikleri yer almaktadır (Cabré, 1999: 33).

Vardar (1980: 385-389)'a göre uygulamalı dilbilimin alt dalı olduğu belirtilen terminolojinin hızla gelişmesinde sözlükbilimi pay sahibidir. Terminoloji, diğer uzmanlık alanlarıyla da sıkı bir ilişki içerisinde olmasından dolayı "karma nitelikli" bir çalışma alanı olarak ifade edilmektedir. **Sager** (1990: 3) terminolojinin genel dilbilimden farklı olmasını kendine ait sözvarlığı, sözlüğü ve kuramı olması, ayrıca bu kuram temelinde oluşturulmuş yöntemleri olması şeklindeki nedenlere dayandırmaktadır.

Terminolojinin mantık ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. *Kavramlar* her iki alan için de büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda **Cabré** (1999: 8) kavram-nesne arasındaki ilişkileri göstermek amacıyla terminolojinin sembol sistemleri (system of symbol) ve ilişki tipleri (type of relationships) hususunda mantıktan yararlandığını ifade etmektedir.

5.3.1. Terminoloji ve Sözcükbilim

Dilbilimin bir alt alanı olan sözcükbilim; kelimelerin temel birimleri, onların biçim, yapı ve anlamlarıyla ilgili çalışmalarla uğraşmaktadır. Aynı zamanda sözlük yapma işidir. Kelimelerin, öbeklerin, ifadelerin nasıl üretildiği, birleştirildiği,

[55] TDK BSTS'de *gnoseloji* şöyle tanımlanmaktadır: "Bilgi kuramı, bilgi öğretisi. Yunanca gnosis, episteme ile eşanlamlı; bilgi, bilim demek. Gnoseoloji ve epistemoloji terimlerinin somut anlamlarının aynı oluşu ve çeşitli dillerde bu terimlerin ayrı anlamlarda kullanılışı, bulanıklığa yol açmıştır, Gnoseoloji ve epistemoloji genellikle kendi koşulları ve sonuçları içinde bilgi olayını (fenomenini) inceleyen felsefenin bu bölümüne verilen adlar."
http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b144a09921f21.95920486 (Erişim tarihi: 14.05.2018)

değiştirildiği ve/veya tanımlandığını teknik açıdan nasıl çeşitli kullanımlara sahip olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Sözcükbilim ve sözlükbilim arasındaki ilişkiyi yalnızca kuram ve uygulama olarak ele almak yeterli olmayacaktır. Zira sözlükbilimi yalnızca uygulamalı sözcükbilim (applied lexicology) değildir. Sözcükbilim aynı zamanda diğer disiplinlerin bulgularını kendi sonuçlarına uyarlayan ve onlardan yararlanan özerk bir alandır. Öte yandan sözcükbilimi, sözlüklerin tarihleri içinde biriktirdikleri "yaygın temel kelimeler", "zor kelimeler", "konuşma dili kelimeleri", "deyimler", "eski kelimeler", "yeni kelimeler", "bölgesel kelimeler" ve "uluslararası kelimeler" gibi pek çok olguyu kapsar olmuştur.

Terminolojinin *sözcükbilim* (lexicology) ve sözlükbilim için önemine değinen **Rey** (1995: 93) terminoloji ve sözcükbilimin birbirini tamamlayan iki disiplin olduğuna işaret etmektedir. Terminoloji ve sözcükbilim kavramların dildeki temsilleri olan terimlerin ve kelimelerin anlamı ve ifadeleri nasıl güçlendirebileceğini ve bilginin dil aracılığıyla nasıl aktarılacağını göstererek birbirini beslemektedir. Bu bağlamda **Cabré** (1999: 34-35) de terminoloji ve sözcükbilimin arasındaki yakın ilişkiden söz ederken her iki disiplinde de bulunan üç ortak noktaya temas etmektedir:

- Her iki disiplin de kelimelerle uğraşmaktadır.

-Her iki disiplininin de hem kuramsal hem de uygulamalı çalışma sahaları bulunmaktadır.

- Her iki disiplin de sözlükler ile yakından ilgilenmektedir.

Sözcükbilim ile ilgili çalışmalarda 1980'li yıllara kadar özel amaçlı dilin sözvarlığı ele alınmaktan uzak durularak kökenbilim ve sözlüksel yapı gibi konular çalışılmıştır. Uzun süre bu şekilde devam eden sözcükbilim çalışmalarında özel amaçlı dilin sözvarlığının da yer alınması 1980'li yıllardan itibaren gerçekleşmeye başlamıştır (Pitch ve Draskau,1985: 10).

Kimi araştırmacılara göre sözcükbilim bir dilin bütün sözvarlığını ele alarak çalışırken terminoloji dilbilgisi, sanat, felsefe, matematik gibi belirli bir uzmanlık alanına yani özel amaçlı dile ait sözvarlığı üzerinde çalışmaktadır. Bu bağlamda sözcükbilimin çalışma alanı daha geniş olarak değerlendirilerek terminolojinin sözcükbilimin bir parçası olduğu görüşü oluşmuştur. Diğer bir ifadeyle bu yaklaşıma göre sözcükbilimin terminolojiyi de kapsadığı kabul görmektedir (Cabré, 1999: 35).

Bu görüşü savunmayan araştırmacılara göre ise sözcükbilim ve terminoloji birbirinden ayrı konu alanlarıdır. Dolayısıyla bu şekilde düşünen araştırmacılar bir

alanın diğerini kapsadığı veya içerdiği görüşüne karşı çıkmaktadırlar. Terminoloji terimler üzerine çalışırken sözcükbilimin genel kelimeler ile ilgilendiği bilinmektedir. Bu noktada terimlerin ve kelimelerin hem benzer hem de farklı yanları olduğuna işaret edilmektedir. **Cabré** (1999: 35) terimin kelimeye benzer dilbilimsel özellikleri olduğunu ancak belirli bir uzmanlık alanına ait olduğunu ifade etmektedir. Böylece herhangi bir uzmanlık alanına ait kelimenin aynı zamanda terim olduğunu dile getirmektedir.

Önemli başvuru kaynakları olan sözlükler ele alındığında terminoloji ve sözcükbilim arasında farklılık bulunmaktadır. *Kelime türü* (word class) bu farklılıklardan biri olarak değerlendirilmektedir. **Cabré** (1999: 36)'nin de belirttiği gibi terim sözlüklerinin büyük çoğunluğu isimlerden oluşurken genel sözlüklerde çeşitlilik görülmekte, farklı dilbilgisel ulamlar –örneğin isimler, sıfatlar, zamirler, zarflar, fiiller, ünlemler, bağlaçlar vb.– bulunmaktadır. Sözlük kullanıcısı önce bir terim sözlüğüne ardından da genel bir sözlüğe baktığında bu görüşü destekleyecektir.

Sözcükbilim ve terminolojinin birbirinden farklılaştığı bir başka özellik için her iki alan da edimbilimsel açıdan değerlendirilebilir. Kullanıcıların, hangi konuya dair iletişim kurdukları ve hangi kelimeleri kullandıkları farklılık göstermektedir. **Cabré** (1999: 36) edimbilimsel yaklaşımın da sözcükbilim-terminoloji ayrımında belirleyici bir husus olduğunu ifade etmektedir.

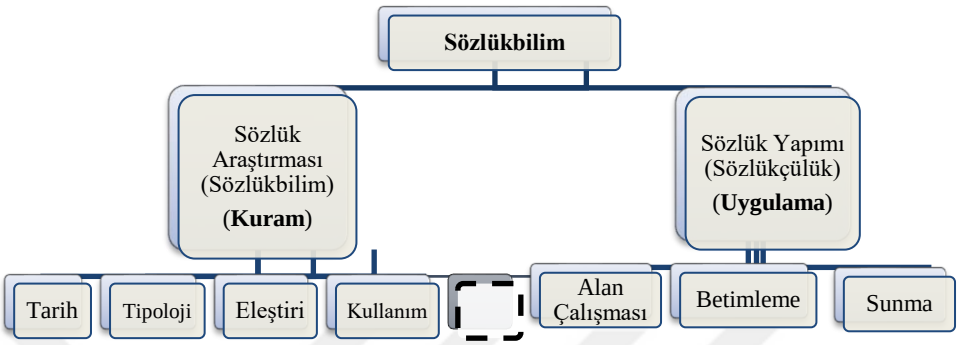
Çalışmamızda terim ile kelime arasındaki farklara[56] temas edildiği kısımda da ele alınan bazı özellikler göz önünde bulundurularak kullanıcı farkına burada yeniden değinmek uygun olacaktır. Belli bir alanda çalışan uzmanlar veya uzmanlaşmak için uğraşanlar tarafından bilgiyi aktarmak ve iletişim kurmak için terimler kullanılmaktadır. Bu daha sınırlı kullanıcı sayısı, genel dildeki kelimelerin kullanımı söz konusu olduğunda artmaktadır. Bu bağlamda kullanıcı sayısı ve profili terminolojide ve sözcükbilimde farklılık göstermektedir.

5.3.2. Terminoloji ve Sözlükbilim

Sözlükbilim, 1960'lı yıllarda temelleri Avrupa'da atılan bir çalışma alanıdır. Sözlükbilimin dilbilimden bir disiplin olarak ayrıldığı ve ayrılmadığı konusunda bazı tartışmalar yer alsa da alanyazında sözlükbilim çalışmaları genel olarak *kuramsal* (theorotical) ve *uygulamalı* (practical) *sözlükbilim* temelinde ikiye ayrılarak

[56] Ayrıntılı bilgi için bk. *3.3 Terim-Kelime Farkı*

incelenmektedir[57]. **Hartmann ve James** (1998: 85) benzer yaklaşımla iki biçimde incelerken kuramsal kısımda *sözlük araştırması*nın (dictionary research) yer aldığını belirtmektedir. Uygulama kısmında ise *sözlük yapımı* (dictionary–making) çalışmaları yer almaktadır.

Şekil 5. Sözlükbilim (lexicography)[58]

Rey (1995: 118) terminoloji-terminografi ve sözlükbilim arasındaki ilişkinin biraz karmaşık olduğuna dikkat çekmektedir. Sözlükbilim, sözlük hazırlanmasıyla ilgilenen bir çalışma alanı olarak uygulamalı sözcükbilim olarak değerlendirilebilir. Terminoloji "isimlendirme ve standartlaşma" (naming and standardization) çalışmaları olarak ele alınmaktadır. Sözcükbilim için "betimleme" (description), uygulamalı terminoloji için ise "terminografi" (terminography) ifadeleri kullanılmıştır (Cabré, 1999: 38). Bu bağlamda terminolojinin *dilde kodlama* olduğu söylenebilir. Sözlükbilim ise *kod çözme* olarak ifade edilebilir. Terminoloji uzmanlık alanı metinleriyle ilgilenirken sözlükbilim uzmanlık dışı metinler ile ilgili olarak yürütülen çalışmaları içermektedir.

---

[57] Ayrıntılı bilgi için bk. Zgusta, L. (1971) *Manual of Lexicography*, TheHague: Mouton.
Aksan, Doğan. (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yay., Ankara
Yüksekkaya, Y. (2001). Avrupa'daki Modern Sözlük Araştırmaları ve Bu Araştırmaların Türk Metasözlükçülüğüne Yansımaları, Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri, (20-23 Mayıs 1999 Gazimağusa), s. 207-234.
Svensen, B. (2009). A Handbook of Lexicography The Theory and Practice of Dictionary-Making, Cambridge: Cambridge University Press.
Usta, H., İ. (2010). "Sözlükçülük ve Sözlük Araştırmacılığı", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, c.7, S.2, s.92-101.
Boz, E. (2011). *Sözlük Bilimi Yazıları I*, Gazi Kitabevi: Ankara.
Boz, E. (2011). "Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine", Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Dil ve Edebiyat Derneği Yayınları, S.4, s.9-14.
Tarp, S. (2012). "Do We Need a (New) Theory of Lexicography", Lexicos 22, (AFRILEX-reeks/ series 22: 2012). s. 321-332.

[58] bk. Hartmann ve James, 2002: 85

Terminoloji kavram alanıyla (conceptual domain) ilgilenirken sözlükbilim kelimelerin toplumda kullanımları ve işlevleriyle ilgili çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca sözlükbilim *kavrambilimsel*[59] (semasiologically) olarak çalışmalarında ilerlerken terminoloji *adbilimsel* [60](onomasiologically) olarak ilerler yani terminoloji göstergeye ulaşmak için önce kavramdan başlamaktadır (Rey, 1995: 118). Diğer bir deyişle sözlükbilimdeki çalışmalarda -örneğin sözlük yazımında- ilerleme yönü sözlükbirimden anlama doğru olmaktadır. Terminolojide ise karşıt yoldan ilerleyiş bulunmaktadır. Terminoloji uzmanı öncelikle oluşturduğu kavram listesinden bir kavram sistemi elde etmektedir. Söz konusu çalışma her kavram için bir terim karşılığı olacak şekilde devam etmektedir. Diğer bir deyişle kavramdan anlama ve isme doğru yöneliş söz konusudur.

Sözlükbilimde çalışmalar *tek dilli* (monolingual) veya *çok dilli* (multilingual) olabilmektedir. İlerleyen teknoloji, yenilikler ve buluşlar, yaşam standartlarındaki değişimler vb. nedenlerle yeni kavramları isimlendirme gereksinimi olduğunda **Rey** (1995: 121) çeviri yoluyla kaynak dilden hedef dile karşılık bulma işleminin terminolojide genel dile oranla daha sık görüldüğünü belirtmekte hatta bu durumun terminolojide "kaçınılmaz" olduğunu dile getirmektedir.

5.3.3. Terminoloji ve Bilgi Bilimi

Uygulanabilir bilimler olmaları bakımından terminoloji ve *bilgi bilimi* (information science) birbirine yakın alanlar olarak değerlendirilmektedir. Benzer yanları yalnızca uygulanabilir oluşları değildir. Ayrıca dil planlaması bakımından da yakındırlar zira her iki alan da dil planlamasıyla ilgilidir.

Terminoloji ve bilgi bilimi, teknoloji temelli çalışmalarıyla teknik destek gereksinimi bakımından benzerlik göstermektedir. Her iki alan da teknoloji ve bilgisayarlar sayesinde daha ucuz ve daha kolay biçimde yeni bilgi teknolojisinden yararlanabilmektedir. Bu bağlamda hem terminolojinin hem de bilgi bilimin veri depolama gereksinimlerinin de benzediğini ifade etmek uygun olacaktır. Kolay erişilebilir ve kullanıcı dostu (user-friendly) çalışma imkânları her iki alanın da gereksinim duyduğu durumlardır (Sager, 1990: 5-7).

---

[59] Vardar (2002: 12) şu şekilde açıklamaktadır: "Anlatımdan, adlardan, gösterenlerden kalkarak bunların belirttiği kavramları, gösterilenleri inceleyen anlambilimsel araştırma. Bak. adbilim."

[60] Vardar (2002: 12) şu şekilde açıklamaktadır: "Gösterilenden ya da kavramdan kalkarak anlatımı, gösterilenin bağlandığı gösterenleri inceleyen anlambilimsel araştırma. Adbilim, kavrambilimin yaklaşımına karşıt bir yoldan anlam olgularını ele alır. Bak. *kavrambilim.*"

5.4. Terminolojinin Önemi

Bilimin, bilim sayesinde kalkınmanın, kalkınma sayesinde de bir milletin varlığını sürdürebileceği düşünüldüğünde dilsel ifade olan terimlerle ilgili her türlü çalışmanın yer aldığı terminoloji hayatımızda önemli bir rol sahibidir. Terminoloji sistemli bir bilim olarak gelişip ilerledikçe iletişimde, eğitimde görülebilecek türlü sıkıntıların önüne geçilebilecektir.

Terminolojinin önemine değinen **Felber** (1984: 1) özellikle bazı hususlarda pay sahibi olduğunu birtakım maddeler ile belirtmektedir. O maddelerden bazıları şu şekildedir:

- Her bilimsel disiplin için kavramsal sınıflandırma
- Bilgi ve teknoloji transferini sağlaması (örneğin eğitim, bilimsel ve teknik metinlerin okunması)
- Bilimsel ve teknik bilgilerin formülleştirilmesi
- Bilimsel ve teknik bilgilerin iletilmesi
- Bilimsel ve teknik metinlerin farklı dillere çevirisi
- Bilgilerinin yoğunlaştırılması
- Bilimsel ve teknik bilgilerin depolanması ve geri alınması (örneğin derlemler)

Ateşman (2015: 15) bir *kalite etmeni* olarak değer gördüğü için terminolojinin başka ülkelerde önem taşıyan bir konu olduğuna işaret etmektedir. Rekabetin de söz konusu olduğu bu süreçte üreticinin yalnızca kaliteli bir ürün meydana getirmesinin yeterli görülmediğini de sözlerine eklemektedir. Ürünlerle beraber kullanım kılavuzu gibi teknik özellikleri barındıran belgelerin de aynı biçimde kaliteli olması talep edilmektedir.

Bu bağlamda doğrudan özel alanlar ile ilgili çalışmalar olmasına rağmen terminolojinin bir milletin hayatı üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı etki sahibi olabildiği görülebilmektedir. Terminoloji çalışmalarının bu durumun bilincinde olarak ciddiyetle ve özenle yürütülmesi önem arz etmektedir.

Bir toplumda terminoloji olmaması bilimsel ve teknik iletişim sağlanamamasına sebep olacaktır. Bilimsel ve teknik iletişim sağlanamaması durumunda da bilgi aktarımı mümkün olamayacaktır zira bu aktarımı sağlayacak olan terimlerdir. Bilgi aktarımının olmaması ise eğitim ve araştırmaları olumsuz yönde

etkileyecek hatta engelleyecektir. Bir sorun, başka bir sorunu beraberinde getirdiği için bu durum da düşünsel ve ekonomik ilerlemenin engellenmesine sebep olacaktır. Bu son durum da geri kalmışlığa veya az gelişmişliğe ve soyutlanmaya yol açacaktır (Pitch'den aktaran Ateşman, 2018[61]).

5.5. Terminolojinin Yararları

Kavramların ve terimlerin doğru kullanılması herhangi bir uzmanlık alanında etkili bir iletişim sağlanabilmesi için mutlaka gereklidir.

TSE ISO 1087 sayılı çalışmada[62] kavram ve terimlerin sistemli bir biçimde derlenmesi, açıklanması, işlenmesi ve sunulması ile ilgili çalışmaların *terminoloji çalışmaları*nı oluşturduğu ifade edilmektedir.

Terminolojinin ve dolayısıyla terminoloji çalışmalarının birçok yararının olduğu bilinmektedir. Bu yararlardan bazıları şöyle listelenebilir[63]:

- Çeviri sürecinin hızlanması
- Çokanlamlılıkların ortaya çıkarılması
- Eşanlamlı terimlerin görülmesi
- Kısaltmaların daha iyi anlaşılması
- Ortak bir anlayış geliştirilerek öğrenmenin kolaylaştırılması
- Eldeki terimlerin korunması
- Eldeki terimlerin yeniden kullanılması
- Bilgi birikiminin kullanıma sunulup ondan yararlanılması
- Bir uzmanlık alanındaki sözvarlığının işlenmesi
- Terminolojinin yerleşmesi
- Bir uzmanlık alanında iletişimin sağlanması
- Bilgilerin birlikte kullanılması
- Yeni kavramların isimlendirilmesinde zaman kaybının azaltması/önlenmesi
- Dilin doğru kullanılması
- Bilgilerin yeniden kullanılması
- İletişimdeki belirsizliklerin giderilmesi

[61] Ateşman'ın 8-10 Şubat 2018 tarihli Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sözlükbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen "Modern Sözlükbilimi Araştırmaları Lisansüstü Öğrencileri için TÜBİTAK Destekli Kış Okulu" adlı eğitim programındaki sunumundan temin edilmiştir.
[62] bk. TSE Türk Standardı, TS 1198-1 ISO 1087/1, 2003, m. 3.6.1
[63] Ayrıntılı bilgi için bk. Ateşman, 2015: 20-26

- Doğru terimi bulmak için harcanacak zaman kaybını kaybının azaltması/önlenmesi

- Standartlara uygunluğun güvence altına alınmaya çalışılması

- Yazılımlardan yararlanılmasına yardımcı olması

- Terimlerin tutarlı olması

- İletişim kopukluklarının, belirsizliklerinin azaltması/önlenmesi

- Terimlerin kaliteli olması

- Standartlaşmanın sağlanması

- İlgili konuya dair yapılacak yorum aralıklarının azaltması/önlenmesi

Sayısı artırılabilecek olan bu maddeler, terminoloji çalışmalarının ne denli önemli ve gerekli olduğunu gözler önüne sermektedir. Nitelikli terminoloji çalışmalarının ucuz olmadığına değinen Ateşman (2018) masraf-yarar ilişkisine dikkat çekmektedir. Terminolojik çalışmaların sonuçlardan yararlanan kişi sayısı arttıkça ucuza mal olduğunu yani maliyetin düştüğünü ifade etmektedir. Bu doğrultuda zamanlamanın önemini belirterek çalışmalara "erken" başlanılmasının etkiyi ve yararı artıracağını vurgulamaktadır[64].

Sistemli olmanın, kuralların ve düzenin terminolojideki önemi göz önünde bulundurulduğunda terminolojik çalışmaların da çeşitli yöntemlerinin bulunduğunu bilmek gerekmektedir. Çeşitlilik gösterse de bazı yöntemler çoğu terim uzmanı tarafından kabul görmektedir. *Araştırma alanına, amaca* ve *zamana bağlı olarak* yürütülen çalışmalardaki yöntemler bunlardan bazılarıdır. Araştırma alanına bağlı olarak yürütülen çalışmalar kendi içinde *konu temelli, metin temelli* ve *noktasal terminoloji çalışması* olarak üçe ayrılmaktadır. Konu temelli çalışmalarda belli bir alandaki bütün kavramlar ele alınmaktadır. Metin temelli çalışmalarda -adından anlaşıldığı gibi- bir metin kapsamındaki terimler üzerinde çalışılmaktadır. Noktasal terminoloji çalışmalarında ise bazı terminolojik sorunları çözüme kavuşturma amacıyla terim bulunması, oluşturulması gibi işlemler yer almaktadır. Amaca bağlı olarak yürütülen çalışmalar da kendi içinde *betimleyici* ve *belirleyici* terminoloji çalışmaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Betimleyici terminoloji çalışmaları belirli bir alandaki terimlerin ortaya çıkarılarak dilin kurallarına uygun olup olmadığının

[64] Ateşman'ın 8-10 Şubat 2018 tarihli Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sözlükbilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen "Modern Sözlükbilimi Araştırmaları Lisansüstü Öğrencileri için TÜBİTAK Destekli Kış Okulu" adlı eğitim programındaki sunumundan temin edilmiştir.

kontrol edilmesi içindir. Belirleyici terminoloji çalışmaları standartlaşma için yapılmaktadır. Zamana bağlı olarak yürütülen terminoloji çalışmalarında ise önceden yapılan, paralel ve sonradan yapılan terminoloji çalışmaları olmak üzere üç tür bulunmaktadır (Ateşman, 2015: 45-46)[65].

[65] Alanyazında terimlere dair pek çok çalışma yer almaktadır, yer alması da gerekmektedir. Ancak terminolojide *sistem, yöntem, standartlaşma, tek biçimleşme* gibi kavramların önemi göz önünde bulundurulduğunda Ateşman (2015)'ın eklemeler yaparak Türkçeye uyarladığı bu çalışmanın ilk olması, kapsamlı ve önemli bir kılavuz niteliğindeki bu çalışmayı araştırmacıların dikkatine sunmak gerekmektedir.

6. BÖLÜM

TERMİNOGRAFİ

Özellikle Batı alanyazınında üzerine pek çok çalışma bulunan *terminografi* (terminography); bir kavram, bir çalışma alanı veya bir bilim dalının terimlerine dair doküman sağlayan ve teknik sözlükler üzerine çalışan bir bilim alanıdır. Terminolojinin uygulamalı çalışmalarının yer aldığı saha olan terminografinin alanyazında *terminolojik sözlükbilim*, *terimbilimsel sözlükbilim*, *terimsözlükbilim* terimleriyle de ifade edildiği görülmektedir[66].

6.1. Terminolojik Sözlükbilim

Hartmann ve James (1998) "terminolojik sözlükbilim" (terminological lexicography) maddesinde bir tanım yapmayıp "terminografi" maddesine gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda terim dolayısıyla da maddebaşı tercihlerini "terminografi"den yana yaptıkları görülmektedir. **Burkhanov** (1998: 241), terminolojik sözlükbilimin; çeşitli türlerdeki *terminolojik sözlük*lerin (terminological dictionary) üretimi için planlama, tasarım ve derleme gibi çalışmalar yapan sözlükbilimi dalı olduğunu ifade etmektedir. Alanyazın taraması yapıldığında birçok sözlükbilimci ve dilbilimcinin "terimbilimsel/terminolojik sözlükbilim" yerine daha yeni bir terim olan terminografi terimini kullandığı anlaşılmaktadır.

6.2. Terminografi

Terminografi teriminin tanımıyla birlikte alanyazınındaki seyrine değinmekte yarar bulunmaktadır. **Burkhanov** (1998: 240) terminografinin Rey (1990), Riggs (1989) gibi bazı *sözlükbilimci*ler (lexicographer) tarafından terminolojik sözlükbilimini ifade etmek için kullanılan bir terim olduğunu söylemektedir. **Marza** (2009: 165), konuyla ilgili çalışmasında terminografinin Sousa (1995) tarafından da terminolojik sözlükbilimi terimiyle eşanlamlı olarak görüldüğünü belirtmektedir.

"Teminografi" teriminin ISO 1087 standardında "terminolojik sözlükbilim" ve "özel sözlükbilim" (special lexicography) terimlerinin yerini almasıyla birlikte ortaya

[66] Girişen, N. (2015). "Terminografi Kavramı Üzerine", *II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu* (Basılmamış Bildiri), 3-4 Kasım 2015, İstanbul.

çıktığı görülmektedir. **Bergenholtz ve Tarp** (1995: 10), terminoloji kuramının ve uygulamasının temelinin Wüster'in 1930'lardaki öncü olan çalışmasına dayandığını belirtip 1975'te terminografinin, terminolojik sözlüklerin üretimi ile uğraşan terminolojinin bir parçası olarak tanıtıldığını ifade etmektedir. Böylece terminografi teriminin terminolojik sözlükbiliminden daha yeni bir terim olduğu görülmektedir.

"Terminografi" teriminin Batı alanyazınında örnekseme yoluyla oluşturulduğu anlaşılmaktadır: "sözlükbilim (lexicography) - sözcükbilim (lexicology)" ilişkisinden yola çıkarak "terminografi (terminography) - terminoloji (terminology)".

6.3. Terminoloji ve Terminografi Karşılaştırması

Cabré (1999: 7), terminolojinin genel yönteminin kavramların niteliği, kavramsal ilişkiler, terimler ve kavramların arasındaki ilişki ve kavramlara terim atamak üzerine kurulu olduğunu ve bunların büyük önem taşıdığını ifade etmektedir. **Hartmann ve James** (1998: 140), terminolojinin kelime türetme, belgeleme, teknik terimleri açıklama ve özellikle onların uzmanlık alanlarındaki kullanımı ile ilgilenen bir alan olduğunu dile getirmektedir. Ardından terminolojik sözlüklerin tasarımı, derlemi, kullanımı ve değerlendirmesini yöneten ilkeler olduğuna da değinerek sözlük kullanıcısını yine "terminografi" maddesine yönlendirmektedir. **Cabré** (1999:115), terminografinin özel dil sözlükleriyle (special language dictionaries) ilgilenen terminoloji uygulaması olduğunu açıklamaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda terminografinin bir terminoloji uygulaması olduğunu söylemek mümkündür.

6.4. Terminografi ve Diğer Yakın Alanlar

Batı alanyazınında terminografi terimi ile eş ve yakın anlamlı sayılabilecek uzmanlık sözlükbilimi (specialised lexicography) ve özel amaçlı dil "ÖAD" sözlükbilimi (language for special purposes "LSP" lexicography) terimleri de yer almaktadır.

Bergenholtz ve Tarp'a göre (1995); uzmanlık sözlükbilimi (specialised lexicography) genellikle sözlükbilimin özel bir bölümü olarak terminografiyi ifade etmektedir. "ÖAD" sözlükbilimi ve terminografinin sonuçta elde ettikleri ürünlerin uzmanlık sözlükleri olmasına bağlı olarak bu terimlerin eşanlamlı olabileceğini ancak "ÖAD" sözlükbilimi ve terminografinin aynı yöntemleri kullanmadıkları da

belirtilmektedir (Bergenholtz, 2003; Bergenholtz ve Nielsen, 2006). Alberts (2001) terminografi için *teknik sözlükbilimi* (technical lexicography) terimini de kullanmıştır.

6.5. Terminografi ve Sözlükbilim Karşılaştırması

Cabré (1999: 115), sözcükbilim (lexicology) ve sözlükbilim (lexicography) arasındaki ilişkinin, terminoloji ve terminografi arasındaki ilişkiye paralel olduğuna değinmektedir. Sözlükbilim, genel sözlüklerin sözlükbirimlerinin belirlenmesi ve tanımlanması üzerine çalışırken terminografinin bu çalışmayı teknik sözlükler için yaptığı bilinmektedir. Bir başka ifadeyle terminografi, özel amaçlı dil sözlüklerini hazırlayan bir terminoloji uygulamasıdır. Terminografi ile sözlükbilim arasında bazı benzerlikler olduğu gibi kapsam, işlev, genel amaç, derlem verisinin türü gibi birtakım açılardan önemli farklılıklar olduğu bazı çalışmalarda ele alınmıştır. Terminografi ve sözlükbilimin arasındaki farklılaşma 1980'lerde G. Rondeau (1983) ve F.W. Riggs (1989)'in eserlerinde açık bir şekilde ifade edilmiştir.

6.5.1. Kapsam

Terminografi ile sözlükbilim arasındaki farklardan ilki, kapsamdır (scope). Terminografinin kapsamı teknik terimler iken sözlükbiliminin kapsamı genel söz varlığıdır. **Hartmann ve James** (1998: 139) gibi **Cabré** (1999: 37) de terminografi ve sözlükbilimin sık kullanılan kelimelerin, ifadelerin sözlüğünü yapma ve özel bir konu alanındaki terimler dizgesindekilerin sözlüğünü yapma noktasında birbirinden farklılaştığını söylemektedir. **Antia** da terminografinin kapsamının uzman dilindeki terimler, bir alanın terimler dizgesi olduğuna değinmektedir (t.y. 1).

Alberts (2001: 72) de kapsam farkına ilişkin aynı yönde bilgiler vermektedir. Terminografinin de sözlükbilimin de uzmanlık alanlarının, kelimeleri derlemekle uğraşmak olduğunu ancak her ikisinin de kendilerine ait özelliklerden dolayı kıyaslanabilir ve zıt özelliklerinin olmasının doğal olduğunu belirtmektedir. Sözlükbilimin, dil kullanıcılarına bilgi hizmeti sağlamak için bir dilin söz varlığı hakkında veri topladığını, terminografinin ise bir konu alanının teknik kelimeleriyle ilgilendiğini ifade etmektedir. **Alberts** (2001: 73), kelimeleri ve terimleri belgelemek için hem terminografide hem de sözlükbiliminde aynı temel ilkelerin ve işlemlerin uygulandığına da değinmektedir.

6.5.2. Derleyicinin Yönelimi

Terminografi ile sözlükbilim arasındaki ikinci fark, derleyicinin yönelimidir **(**orientation of the compiler**)**. Terminografide *adbilimsel yaklaşım* (onomasiological approach), sözlükbilimde ise *anlambilimsel yaklaşım* (semasiological approach) vardır. **Hartmann ve James** (1998: 139), derleyicinin yöneliminin terminografide kavramdan terime, sözlükbiliminde ise kelimeden anlama (sense) doğru olduğunu belirtmektedir.

Cabré, bu farkı şu şekilde açıklamaktadır (1999: 38):

> Genel dil sözlüğü yazmak; kelimelerin listesini belirlemek, sözlük için maddelerin envanterini oluşturmak ile başlar. Sözlükbilimci sonra onları anlamsal olarak (semantically) tanımlarıyla açıklar. Bu süreç anlambilimseldir (semasiological) yani yapıdan anlama (meaning) doğru ilerler. Terminografide kullanılan prosedür, bunun tam tersidir. Terminografi uzmanları ilk önce bir alanı oluşturan kavramların listesini belirler. Bu liste daha az ya da çok sınırlı olacaktır. Kavramlar bu yapıda mantıksal (logically) ve *varlıkbilimsel* (ontologically) olarak birbiriyle ilişkilidir ve tüm set bir disiplin veya özel etkinliğin kavramsal sistemini oluşturur. Terminografi uzmanları, her kavram için belirli bir atama gerçekleştirir ve bu atama, uzmanların kavramdan söz ederken sık kullandığı terimdir. Değişik birçok atama tek bir kavram için olduğunda ya biri seçilip diğerleri atılır ya da birkaçı kabul edilir ama aralarından birine öncelik verilir. Kavramdan ada (name) doğru çalışma adbilimsel süreç (onomasiological process) olarak bilinir.

Antia bu konuda sözlükbirimin (lexeme) tüm anlamlarını arama ve anlamları maddeye girmenin sözlükbilimde yer aldığını, terminografide ise kavrama atanmış terimlere bakıp o terimleri maddeye girmenin söz konusu olduğunu ifade etmektedir (t.y. 1). **Cabré** (1999: 7), terminografi uzmanlarının amacının, kavramlara ad atamak olduğunu da söylemektedir.

6.5.3. Tanımlama Biçimi

Terminografi ile sözlükbilim arasındaki üçüncü fark, tanımlama biçimidir (definition style). Terminografi, ansiklopedik (encyclopaedic) olup kavram tabanlıdır (concept-based). **Hartmann ve James** (1998: 139) bu farka "uzman bilgisinde kavramsal ayrımların ansiklopedik (olarak) yansımaları" şeklinde değinmektedir. Sözlükbilimdeki ise dilbilimseldir. Burada Hartmann ve James "düzenli kullanımda anlamsal ayrımların dilbilimsel (olarak) yansımaları" ifadesini kullanmaktadır.

6.5.4. Düzenleme

Terminografi ile sözlükbilim arasındaki dördüncü fark düzenlemedir (arrangement)**.** Terminografi kavramsaldır (thematic). **Antia**, terminografinin sistemli yani önceden geliştirilmiş bazı sınıflandırmalara veya temaya göre olduğunu ifade etmektedir (t.y. 1). Sözlükbiliminin ise alfabetik (alphabetic) olarak düzenlendiği belirtilmektedir. **Hartmann ve James** (1998: 139) ise bütüncül yapının düzenlenmesi (arrangement of macrostructure) için terminografide kavramsal terim listesi (thematic term list) bulunurken genel sözlükbiliminde yazı tabanlı sözcük listesi (script-based word-list) bulunduğunu dile getirmektedir.

6.5.5. Hedef Kitle

Terminografi ile sözlükbilim arasındaki beşinci fark, hedef kitledir (target group): Terminogafide hedef kitle uzmanlar (experts) iken sözlükbiliminde halktır (general public).

6.5.6. İşlev

Terminografi ile sözlükbilim arasındaki altıncı fark işlevdir (function): Terminografinin işlevi kodlama (encoding), sözlükbiliminki ise kod çözmedir (decoding). **Hartmann ve James** (1998: 139), bu noktada terminografide uzman kullanıcıların özel amacına, sözlükbiliminde ise genel kullanıcıların çoklu amacına değinmektedir.

6.5.7. Genel Amaç

Terminografi ile sözlükbilim arasındaki yedinci fark genel amaçtır (overall aim): Terminografinin genel amacı terimlerin standartlaşması iken sözlükbilimde anlamların açıklaması olarak ifade edilmektedir (Hartmann ve James, 1998: 139).

6.5.8. Derlem Verisinin Türü

Terminografi ile sözlükbilim arasındaki diğer fark için **Hartmann ve James** (1998: 139), kullanılan derlem verisinin türünü (corpus data used) ele almaktadır: Terminografide uzmanlık metinleri sözlükbilimde ise uzmanlık dışı metinler bulunmaktadır.

Bu bağlamda terminografinin 1975'te terminolojik sözlüklerin üretimi ile uğraşan terminolojinin bir parçası olarak tanıtılan ve ISO 1087 standardında yer alan

bir terim olduğu anlaşılmaktadır. Böylece daha eski bir terim olan terminolojik sözlükbilim"in yerine alan uzmanları tarafından terminografinin kullanıldığı göze çarpmaktadır.

Uzmanlık sözlükbilimi, ÖAD sözlükbilimi ve teknik sözlükbilim terimlerinin eş ya da yakın anlamlı veya ilişkili terimler olarak konuya ilişkin çalışmalarda yer aldığı görülmektedir. "Terminografi" teriminin Batı'da "sözlükbilim - sözcükbilim" ilişkisi göz önünde bulundurularak örnekseme yoluyla oluşturulduğu anlaşılmaktadır: "terminografi - terminoloji"

Ayrıca terminografi hakkında Batı alanyazınında araştırma yapıldığında "terminografi ile sözlükbilim", "terminolojik sözlükbilim ile genel sözlükbilim" şeklindeki karşılaştırmalar bulunduğu dikkati çekmektedir.

7. BÖLÜM

TANIM

7.1. Sözlük ve Tanım

Bir toplumun belleği addedilen sözlükler; bir dile ait sözvarlığını içeren, kavramların anlamsal değerlerini gösterebilen önemli kaynaklarıdır. Bu kaynaklar; kullanıcıları tarafından bir kitap gibi okunmak için değil, ihtiyaç duyulduğu zaman başvurulmaları sebebiyle bilimsel eserlerden farklılaşmaktadır. Sözlükbirimlerin alfabetik olarak sıralanmaları da sözlüklerin baştan sona okunan bir kitap olmaktan öte bir kullanıma sahip olmasından ileri gelmektedir (Günay, 2007: 33-34).

Kullanıcıların bilmedikleri veya emin olmadıkları durumlarda sözlüğe başvurarak temin etmeyi amaçladığı şey bir metni anlamak, onu oluşturmak ve yazım kontrolü yapmak olabilir (Hausmann, 1977: 145'ten akt. Erikli, 2016: 252). Diğer bir ifadeyle sözlükler, bir kelimenin veya terimin tanımı ve yazımı için kullanıcıların güvendikleri kaynaklardır. Bir kullanıcının hangi aşamada ve amaçla bir sözlüğe başvuracağı çeşitli değişkenlere sahip olsa da bir sözlükbirimin ne anlama geldiğini öğrenme isteğinin öncelik arz ettiği bilinmektedir. Sözlük kullanıcısının bu isteğini karşılayacak olan bilgi ulamı tanımdır.

7.2. İçerdikleri Bilgi Bakımından Sözlüklerin Özellikleri ve Tanımın Yeri

Hedef kitlesi, türü, içeriği ile amaçları bir sözlüğün hazırlanma aşamasında dikkate alınması gereken etmenlerdir. Yöntem ve teknikler de sözlüğün nasıl şekilleneceği bakımından önem taşıyan belirleyicilerdir.

Dile dair özellikleri bünyesinde barındıran sözlükler, dilbilimin alt dallarına ilişkin çeşitli bilgileri içerebilir. Bunlar; anlambilim (kelimelerin ve öbeklerin anlamı), sesbilgisi (kelimelerin sesletimi) ve sözdizimi (kelimelerin ve eşdizimliliklerin paylaştıkları sözdizimsel ulam) şeklindeki bilgilerden oluşmaktadır (Hoekestra, 2010: 1007).

Sözlükler birçok bilginin depolandığı kaynak olarak değerlendirilirken konusuna, kullanım alanına, hangi amaca yönelik olduğuna, hedef kitleye, maddebaşının anlamını verme biçimine, hatta maddebaşının eşanlamlısını, kökenini ve/veya başka bir dildeki karşılığını verme durumu gibi niteliklere göre değişiklik

gösterebilir. Bazen dilbilgisel bilgi, sözlükteki bilginin parçalarından biri olarak karşımıza çıkabilir, bazen ise maddebaşıyla ilgili örnek bir cümle sözlükte yer alabilir. Bu ve benzeri özelliklerin sözlükten sözlüğe değişmesi, sözlüklerin iç yapısının[67] birbiriyle aynı olmadığının bir göstergesidir. Hedef kitle açısından değerlendirildiğinde sözlükler, uzman olmayan genel kullanıcılar veya herhangi bir alandaki uzmanlar için çeşitli bilgiler sunabilir. Bu perspektiften bakıldığında kullanıcı profilinin sözlükten temin edilmek istenen bilgi üzerindeki rolü dikkat çekmektedir. **Boz** (2015b: 48), sözlük-kullanıcı ilişkinin önemini belirtirken uzman olmayan çoğu genel kullanıcının yalnızca temel anlama gereksinim duyduğunu ifade etmektedir.

Hartmann ve James (1998: 94) *biçimle ilgili bilgiler* ve *anlamla ilgili bilgiler* olmak üzere alan uzmanı olan kullanıcıların sözlükte iki tür bilgiden yararlanabileceğini belirtmektedir. *Yazım, sesletim* ve *dilbilgisel bilgiler* biçimle ilgili bilgiler arasında yer almaktadır. *Tanım, köken bilgisi* ve *kullanım etiketi* ise anlamla ilgili bilgiler içerisinde bulunmaktadır. Bu noktada tanımın sözlüğün iç yapısına ait bir anlam ulamı olduğu görülmektedir.

Tanımı, kullanıcıların *sözlüksel birim*in (lexical unit) anlamını tam olarak kavramalarını sağlayan ayrıcalıklı bir ortam olarak değerlendirmek mümkündür (San Martín ve L'Homme, 2014: 3748). Tanım, özel amaç için hazırlanmış bir terim sözlüğü söz konusu olduğunda çoğu kullanıcı için akla gelen en temel ihtiyaçtır. Bir terim ile ilgili olarak "*X* ne demektir?" sorusunun yanıtı, tanıma karşılık gelmektedir.

7.3. *Tanım*ın Tanımı

Farklı disiplinlere ait araştırmaların gündemini meşgul eden tanım, bazı çalışmalar için ilham kaynağı olan bir konudur. Mantık, ontoloji, epistemoloji, felsefe, sözlükbilim, anlambilim ve terminoloji gibi alanlar konuya temas etse de tanım tanımlanırken birtakım farklılıklarla karşılaşıldığı görülmektedir[68].

Mantık alanında tanım **Aristotoles**'in *özün araştırılması* şeklindeki yaklaşımıyla karşımıza çıkarken **Aristotoles**'ten sonra da güncelliğini sürdürerek ele alınan bir mesele olmuştur. Tanımın mantıkta, bir kavramın (terimin) içlemini ve

[67] Ayrıntılı bilgi için bk. Bozkurt, F. (2017). *Sözlükselleşme: Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
Aslan, E. (2014). "Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri)" *I. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu* (Basılmamış Bildiri), Sakarya.
[68] Ayrıntılı bilgi için bk. Gençer, Gökter B. (2018). *Tek Dilli Genel Sözlüklerde Tanım*. (Basılmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

anlamını belirleme işlemi olup bu işlemle kavramın yerini açık bir şekilde belirterek diğer kavramlardan bütünüyle ayırdığı ifade edilmektedir (Öner, 1982: 36; Özlem, 2004: 103-104).

Landau (2001: 153) "Bir şey tanımladığımızı belirttiğimizde ne demek istiyoruz?" sorusu ile tanım konusuna temas etmektedir. Bu sorunun eski olduğunu dile getirirken yalnız Platon ve Aristoteles'in değil, çağdaş filozoflar, mantıkçılar ve anlambilimciler tarafından da ele alındığını söylemektedir.

Robinson, tanımın ne olduğu sorusuna verilen bazı yanıtları şu şekilde aktarmaktadır:

i. Platon, "logos"[69] kelimesinin üç anlamını verir:

a. Bir kişinin düşüncelerini konuşarak açığa çıkarması

b. Bir nesnenin ne olduğu sorusunun onun parçaları ile yanıtlanması

c. Bir nesnenin diğerlerinden farklı olan kısımları ile ifade edilmesi

ii. Aristoteles: "horos"[70] kelimesini özün araştırılması

iii. Cicero: tanımlanmak istenilen şeyin özelliklerinin kısa ve sınırlandırılmış açıklaması

iv. Milton: nesnelerin özünü içinde bulundukları durumdan arındırma

v. Spinoza: Her şeyin doğru tanımı hiçbir şey içermez ve tanımlanan şeyin doğasından başka bir şey ifade etmez.

vi. Locke: tanımlanan terimin hangi anlama geldiğini gösterme

vii. Kant: Bir şeyin asıl kavramını, kavramının sınırları içinde tam olarak sunmak

viii. J. S. Mill: bir kelimenin anlamını belirten bir önerme yani ya ortak kabul gören anlam ya da konuşmacının veyahut yazarın söyleminin amaçları doğrultusunda ona eklemek istediği anlam

ix. Whitehead and Russell: Yeni çıkarılan sembolü ifade etme

x. Wittgenstein: Tanımlar, bir dilin başka bir dile çevrilmesi için kurallardır.

xi. Carnap: Kelimelerin aynı dilde karşılıklı dönüşümü için bir kural

xii. Oxford İngilizce Sözlük:

[69] Ayrıntılı bilgi için bk. Çakmak, C. (1997). "Platon'da Gerçekliği Tasvir Eden Önermelerin Yapısı Hakkında Bir Çalışma", *Felsefe Arkivi* 30, s. 123-139.

[70] Yunanca *tanım*. Ayrıntılı bilgi için bk. Tağman, S. E. (2018). "Bilimsel Açıklamanın Felsefi Temelleri Bağlamında Aristoteles'in Dört Neden Kuramı". *Dört Öge*, 13, s. 85-106.

a. bir şeyin tam olarak ne olduğunu belirtmek, temel niteliklerini ortaya koymak

b. bir kelimenin veya ifadenin ne anlama geldiğini belirtmek, bir kelimenin anlamını söylemek

xiii. Tanım, tanımlanamaz (1972: 2-3).

Sıralanan bu görüşlerde tanımın, açıklamadan daha kısa ve sınırlı olarak bazen nesnenin parçaları veya ayırt edici özellikleri ile ifade edilebildiği anlaşılmaktadır. Tanımın, bir kelimenin anlamına karşılık geldiği ve kavramın sınırları içerisinde ilgili kelimenin bütünüyle ele alınmasının tanımı oluşturacağı da görülmektedir. Alanyazında araştırıldığında tanıma ilişkin benzer izahlara denk gelmek mümkündür. Tanımın tanımlanamazlığı[71] ise listede dikkat çekici bir ifade olarak yer almaktadır. **Robinson** (1972: 3) bu hususa değinirken tanımlamayı anlamadan herhangi bir şeyin tanımlanamayacağını belirterek ifadeyi desteklemiştir.

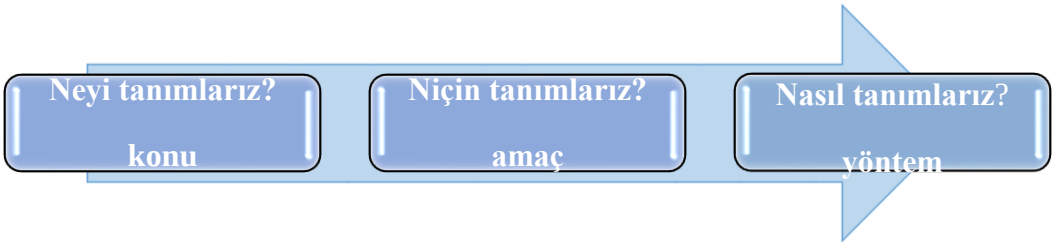
COTSOES (2002: 27)'e göre kavram, kaplama ya da içleme göre tanımlanır ve bir kavramı diğer kavramlardan ayıran yine tanımdır. Bu yaklaşım Platon'un tanım için verdiği üçüncü anlam ile örtüşmektedir.

Wüster tanımın bir kavramın, var olan başka kavramlarla izah edilmesi olduğunu dile getirmiştir (Packeiser, 2009: 31). En genel ifadeyle bir kavramın dilsel tarifi olarak değerlendirilen tanım, anlamı açıklama süreci olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kavramın hangi anlama geldiğini belirten karakteristiklerin sıralanması tanımı vücuda getirmektedir (Sager, 1990: 39). Tanım; bir kavramı tarif etmektedir. Bir kavramı diğerlerine bağlayan da yine tanımdır (Antia, 2000: 113-115).

"Tanım nedir?" sorusunun yanıtı araştırıldığında **Robinson** (1972: 2)'un "anlaşmazlıklar" başlığı ile meseleye temas ederek tanım için farklı yaklaşımların olduğunu belirttiği görülmektedir. Tanımın nasıl tanımlanacağı konusunda anlaşmaya varmanın güç olduğunu destekleyen **Pitch ve Draskau** (1985: 50), ISO R/1087'de yer alan "bir kavramın sözlü betimlemesi" şeklindeki tanımda çok az özellik belirtildiğine ve kavramın kaplamının epey büyük olmasına dikkat çekmektedir. Alman standardında tanımın kavramlar ve terimler arasındaki en açık bağlantıyı sağladığı, bir kavramı diğerleriyle ilişkilendirerek sınırlandırdığı ifade edilmektedir. Bu durumda Alman standardında tanımın daha açık biçimde izah edildiği görülmektedir.

[71] Örneğin duygular ve üstün cins kabul edilen en genel kavramlar "tanımlanamazlar" arasında değerlendirilmektedir (Öner, 1982: 42).

"Tanımlama" konusu üzerinde duran ve büyük önem arz ettiği hâlde enine boyuna incelenmemiş olmasından yakınan **Batuhan ve Grünberg** (1970: 87) üç sorunun sayesinde tanımlamanın konusu, amacı ve yönteminin daha derinlikli çalışılabileceğini belirtmektedir.

Şekil 6.[72] Neyi, Niçin, Nasıl Tanımlarız?

Şekil 6'da görüldüğü üzere tanımlamanın konusu "Neyi tanımlarız?" sorusuna verilecek yanıt ile elde edilebilmektedir. "Niçin tanımlarız?" sorusu ile tanımlamanın amacı belirlenebilmekte iken "Nasıl tanımlarız?" sorusu ile de tanımlama için yöntem tayin edilebilmektedir.

Alanyazında tanımın ne olduğu araştırıldığında tanım ile açıklamanın karşılaştırıldığı da görülmektedir. Tanımın içeriğinin açıklamadan daha dar yapıda olması yani açıklamadaki bilgilerin bir kısmını içermesi dolayısıyla kimi zaman yetersiz kalabileceği belirtilmektedir (Günay, 2007: 106).

7.4. Bir Denklem Olarak Tanım

Tanım, *tanımlanan* (definiendum) ile *tanımlayan*dan (definiens) oluşan bir yapıya sahiptir yani tanımlananın sınırlandırılmış olarak anlaşılmasını hedefleyerek bir tanımlanan ile bir tanımlayan arasındaki eşdeğerliktir (Dahlberg, 1981'den akt. Pitch ve Draskau, 1985: 50; Özlem, 2004: 108). Bu yapıyı bir denklem olarak adlandırmak ve bu denklemin iki bileşenden oluştuğunu söylemek mümkündür. **Sager** (1990: 39) tanım denkleminin tanımlanan ögesinin terimden oluştuğunu belirtirken kavram ile terim arasındaki ilişkiyi sağladığından söz etmektedir.

[72] Batuhan ve Grünberg (1970: 87)'den tarafımızca görselleştirilmiştir.

"Bilinmeyen" kısmın "bilinen" kısım ile açıklandığını dile getiren **Boz** (2018) tanımın tek bilinmeyenli bir denklem olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda bir sözlükte kavramı temsil ederek maddebaşı olan terim, tanımın bileşenlerinden tanımlanana karşılık gelmektedir. Tanımlayan ise bir sözlük maddesinin içeriğini oluşturan, bu çalışmanın da odak noktasında yer alan tanımın bizzat kendisidir.

7.5. Terim ve Tanım

Terminoloji çalışmalarında yaşanan en büyük kaygılardan birinin terimlerin doğru tanımlanması olduğu düşünüldüğünde terim ve tanım arasındaki ilişkinin önemi açıkça görülmektedir. **Rey** (1979) "Tanım ve terim kelimeleri ortak bir karakteristik[73] ile bağlantılıdır: etimolojik olarak her ikisi de bir sınırın, bir sonun ve onun sonuçlarının sabitlenmesini gösterir." diyerek terim ve tanım arasındaki ilişkiyi belirtmektedir (De Bessé, 1997: 65). **Sager** (1990: 39) tanımın, bir terimin referansını düzelttiğini dile getirmektedir.

ISO 10241-1:2011(İng.)'de "Standartlarda terminolojik girişleri[74] - Bölüm 1: Genel şartlar ve sunum örnekleri[75]" başlıklı kısmın *Giriş* bölümünde belirli bir alandaki iletişimde yaşanabilecek sıkıntıların en aza indirilmesi için farklı kişilerin aynı kavramları ve kavram temsillerini kullanması gerektiği belirtilmektedir. Tüm standartlaşma çalışmalarının temelinde terimlerin ve tanımların standartlaşması yer almaktadır. Bu bağlamda terim ve tanımla ilgili sorunların standartlaşmanın düğüm noktasını oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Terim ve tanım arasındaki bağlantının terminloji ve terminografinin başlıca ilkelerinden biri olduğu bilinmektedir (De Bessé, 1997: 65). Zira bilim dili, terimlerden meydana gelmektedir. Bilgiyi iletmenin önemli bir yolu, terimleri oluşturmakla birlikte onları tanımlamaktır.

---

[73] TSE Türk Standardı'nda karakteristik "Bir nesnenin (Madde 3.1.1) veya bir nesne kümesinin soyut bir özelliğidir. Karakteristikler kavramların (Madde 3.2.1) tarifinde kullanılırlar." şeklinde tanımlanmaktadır.

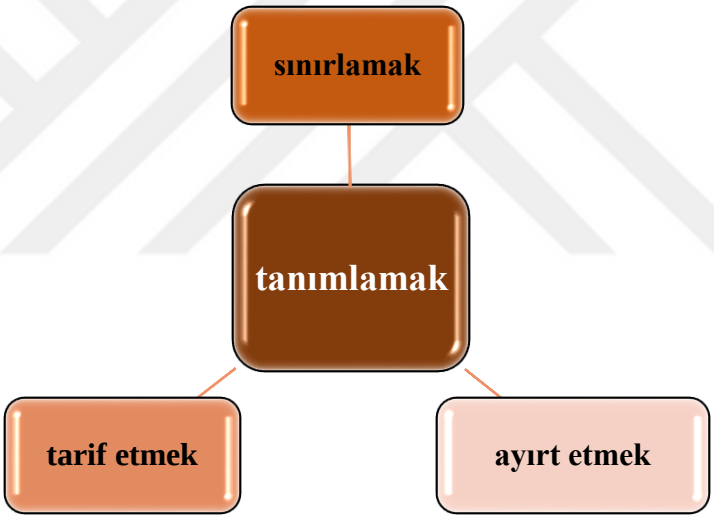
[74] https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:10241:-1:ed-1:v1:en adresinden tarafımızca çevrilmiştir. (Erişim tarihi: 08.10.2018)

[75] Orijinali "Terminological entries in standards - Part 1: General requirements and examples of presentation" şeklinde olan başlıkta "entry" ile kastedilenin "madde/maddebaşı" olduğunu düşünmekteyiz ancak https://intweb.tse.org.tr/standard/standard/Standard.aspx?081118051115108051104119110104055047105102120088111043113104073081107113050088066108079065113107 adresinde Türkçeye yukarıdaki biçimde yani "giriş" olarak çevrilmiştir. (Erişim tarihi: 08.10.2018)

7.5.1. Terminolojik tanım

De Bessé (1997: 68) *terminolojik tanım* (terminological definition) diye bir şeyin olup olmadığını sorarak konuya giriş yapmaktadır. *Sözlükbilimsel tanım* (lexicographical definition) ve *ansiklopedik tanım* (encyclopaedical definition) ile benzer olan ve onlardan farklılaşan özelliklerinin neler olduğu şeklindeki sorularını da yöneltmesinin ardından yanıtların kolay bulunmadığını belirtmektedir. Önem taşıyan bu soruları yanıtlamak için bazı kuramsal konulara vakıf olmak yararlı olacaktır[76].

Sözlükbilimsel tanım gibi terminolojik tanım da hedef kitleye yani kullanıcı profiline ve dolayısıyla onların gereksinimine bağlıdır. Terminolojide tanım, *kavramsal analize* (conceptual analysis) dayanmaktadır. Terminolojik tanımlar, hiyerarşileri ve sınırlandırmaları oluşturmaktadır. Terminoloji için bir kavramı tanımlamak aşağıdaki şekildeki kavramları ifade etmektedir (De Bessé, 1997: 65-68):

Şekil 7. Teminolojide tanımın ifade ettiği kavramlar[77]

Terminolojik tanımların çoğu, genel ya da üst terim ve onu diğerlerinden farklı kılan özellikleri ortaya koymaktadır (Sager 1990, 42; Eck ve Meyer, 1995: 83-87). Geleneksel terminolojide, terminolojik tanım, bir kavram için olması gereken koşulları yeterli düzeyde sağlamaktadır (Hacken, 2015: 3). Ayrıca belirtmek gerekir ki terminolojik tanım; yazıldığı toplumun ideolojik yapısını ve kültürel özelliklerini

[76] İlgili kuramsal bilgilerin yer aldığı bölümler için bk. *5.4.2. Terminoloji ve Sözlükbilim* ve *6. 5. Terminografi ve Sözlükbilim Karşılaştırması*
[77] **De Bessé** (1997: 66)'den tarafımızca görselleştirilmiştir.

yansıtır ve bilimsel bilginin gelişimi ile yakın ilişki içindedir (De Bessé, 1997: 68). Dolayısıyla yapılan terminolojik tanımların toplumun seviyesine ayna tuttuğunu söylemek mümkündür.

7.6. Sözlük Hazırlayıcısı, Sözlük Kullanıcısı ve Tanım

Bir terim ile onun kurucu anlam bileşenlerinin toplamından oluşan denklemin sözlük için olmazsa olmaz kabul edilebilecek tanımı oluşturduğu bilinmektedir (Sager, 1990: 39). Maddebaşının nasıl tanımlanacağı özen, dikkat ve tutarlılık gerektiren bir meseledir. Tanımlama, hem sözlükbilim hem de terminoloji için ciddiyet gerektiren kuramsal bir çalışma sahasıdır. Bu hususta alanyazında tanımın en genel ifadeyle "efrâdını câmi, agyârını manî" olması gerektiği dile getirilmektedir. Diğer bir deyişle -tanımın "tanımlanan" ve "tanımlayan" bileşenlerinden oluştuğu düşünüldüğünde- tanımlananın özellikleri, tanımlayanın içerisinde yer almalıdır. Ona ait olmayan özellikler ise tanımlayanın dışında tutulmalı yani tanımda olmamalıdır. Tanımlamanın sözlük hazırlayıcısı açısından titizlik gerektiren bir işlem olduğu aşikârdır. Burada kullanıcı profilinin göz önüne alınarak beklentinin karşılanması önemli bir hususdur. **Boz** (2015b: 50) tarafından belirtildiği gibi kullanıcı dostu sözlüklerin hazırlanmasını sağlamak, sözlük çalışmalarının temel amaçlarındandır. Diğer bir deyişle sözlükler, aranılan bilgiyi doğru ve en basit yoldan sunarak kullanıcı odaklı başvuru kaynakları olmayı hedefler. Bir bilinmeyeni, daha da bilinmeyen bileşenlerle ve/veya anlaşılamayan biçimde "tanımlamak", söz konusu beklentiyi karşılamayacak, kullanıcının sözlükten yararlanamamasına sebep olacaktır.

Genel sözlüklerin kelimeler, bilimsel ve teknik sözlüklerin ise terimler hakkında olduğu bilinmektedir. Bir sözlükte asıl önemli olan; kelimeler ve/veya terimler yoluyla açıklanan sözlükbirimler değil, kelimelerin/terimlerin bizzat kendisi olmalıdır. Zira kelimenin/terimin temeli kavramdır. Bu gerçeği göz ardı etmek, tanımların nasıl yapılması gerektiği hakkında sözlük hazırlayıcılarına ve uzmanlara çeşitli bilgiler verilse de iyi tanımların yapılamamasına yol açacaktır (Landau, 2001: 163).

7.7. Terminolojide Tanımların Amaçları

Belirli bir alana ait terimlerin tanımlanması, ana maddebaşı terimi, ilgili terimi tanımlamayı ve/veya maddebaşı olan terimi içeren altmaddebaşlarını kapsamaktadır

(Landau, 2001: 186). Terim sözlüğünün hedef kitlesinin ihtiyaçları ve tanımlanacak kavramın nitelikleri doğrultusunda tanımlara olan ihtiyaç belirlenmektedir. Bu noktada tanımın belli başlı üç ihtiyacının bulunduğu görülmektedir. Bu ihtiyaçlardan ilkini terim-kavram denkleminin belirlenmesinin ardından meydana gelen *kemikleşmiş biçim*i oluşturmaktadır. İkincisinde ise kullanıcıların ihtiyaçlarının önemli bir kısmını karşılayacak olan terimlerin bağımsız bir tanımın varlığı doğrulanarak tanımlanması bulunmaktadır. Üçüncü ve son olarak ise özellikle terim bankaları için yapılan tanımların çalışıldığı; uzmanlar, çevirmenler, terim bankası uzmanları ve hatta meslekten olmayan kişiler için kavramların anlamlarının açıklanması yer almaktadır (Sager, 1990: 45).

7.8. Tanımlama Ölçütleri

İyi ve yararlı bir sözlük hazırlamak için maddebaşı seçimi kadar önemli olan bir diğer aşama, ilgili maddebaşlarını iyi tanımlamaktır. Sözlüğün amacını gerçekleştirebilmesi, kullanıcılarının ihtiyaçlarını karşılayabilmesi yani başarılı bir uygulama ortaya konulmuş olabilmesi için aykırı davranılmaması gereken birtakım ölçütler bulunmaktadır.

Sözlük hazırlayıcılarının üzerinde dikkatle durması, dolayısıyla da tanımların barındırması gereken ve alanyazında belirtilen başlıca ölçütler şu şekilde sıralanabilir:

i. Tanımlar mümkün olduğunca anlaşılabilir, kısa ve öz olmalıdır. İyi bir tanım yapmak, terimin ne anlama geldiğini anlamakla birlikte onu gereğinden fazla uzatmadan ifade edebilme sanatıdır (Landau, 2001: 170). Başka bir ifadeyle tanımda gereğinden fazla terim kullanılmamasına özen gösterilmelidir. Tanımı daha kısa biçimde kullanmak daha rahat okunabilirlik ve anlaşılabilirlik açısından yarar sağlayacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta ise tanım kısaltılırken *olgusal hata*lara (factual error) sebep olmamaktır. Bu işlem sırasında sözlük kullanıcısının yani hedef kitlenin ihtiyaçları göz ardı edilmemeli ve tanımdan bilgiyi gereken ölçüde edinme imkânı azaltılmamalıdır (COTSOES, 2002: 28; Atkins ve Rundell, 2008: 451).

ii. Tanımda bulunan terimler daha önceden tanımlanmış olmalı veya genel olarak bilinen terimlerin kullanılması tercih edilmelidir. Diğer bir deyişle tanımda, herhangi bir bilinmeyen kelime yer almamalı yani içerisindeki tüm kelimeler açıklanmış olmalıdır. Hem genel sözlükler hem de terim sözlükleri için geçerli olan bu

ölçüt Batı alanyazınında *The Word Not In* (WNI) kuralı ile izah edilmektedir. Genel sözlüklere göre daha sınırlı bir konuya ve dolayısıyla sözvarlığına sahip olan terim sözlükleri için bilinmeyen ve önceden tanımlanmamış terimlerin yer almaması kuralı daha uygulanabilir değerlendirilmektedir. Bununla birlikte bilinmeyen bir terim kullanılacaksa durumu bu ölçüte uygun şekle getirmek için ilgili terimin *terminoloji derlemi*ne (terminology collection) de dâhil edilmesi gerekmektedir (COTSOES, 2002: 30; Landau, 2001: 160).

iii. Tanım, kavramın içinde bulunduğu kavramlar sistemindeki yerini belirtmelidir. Ayrıca, hangi tanım türünde yazılmış ise onun gerektirdiği içeriksel özellikleri bünyesinde barındırmalıdır (COTSOES, 2002: 29).

iv. Bir tanımda mümkün olduğunca *basit* (simplicity) kelimeler kullanılması yani daha zor kelimelere yer vermekten uzak durulması gerekmektedir. Bununla beraber terim sözlüklerinde tanımın kesin olması, hedeflenen en önemli özelliklerden biridir. Bu durum dikkate alındığında sözlük hazırlayıcıları daha basit ifade kullanmış olmak yerine tanımın kesinliğine öncelik vermeyi tercih etmelidir. Dolayısıyla kimi zaman daha basit olmayan terimlerin kullanılmasının nedeni tanımın kesinliğine gölge düşürmeme isteğidir (Landau, 2001: 166-170). Buradan anlaşılmaktadır ki basitlik; her zaman, her terim ve her sözlük için geçerli olabilecek kural değildir.

v. Terim, kendisine başvurularak tanımlanmamalıdır yani tanımlanan, tanımlayana dâhil edilerek *kısır döngü* (circularity) yaratılmamalıdır (COTSOES, 2002: 31; Landau, 2001: 157).

vi. *İkame edilebilirlik* (substitutability) tanımın yani tanımlayanın bağlam içerisinde terimin yani tanımlananın yerine konulabilir olmasıdır (Landau, 2001: 164). Diğer bir deyişle burada yapılmak istenilen işlem; bir metinde yer alan terimin tanımının ilgili konu alanındaki bir terim sözlüğünden bulunması, metinden çıkarılan terimin yerine tanımın konulmasıdır. Bu durum çoğunlukla bir ölçüt olarak belirtilse de uygulamada her zaman gerçekleştirilememektedir.

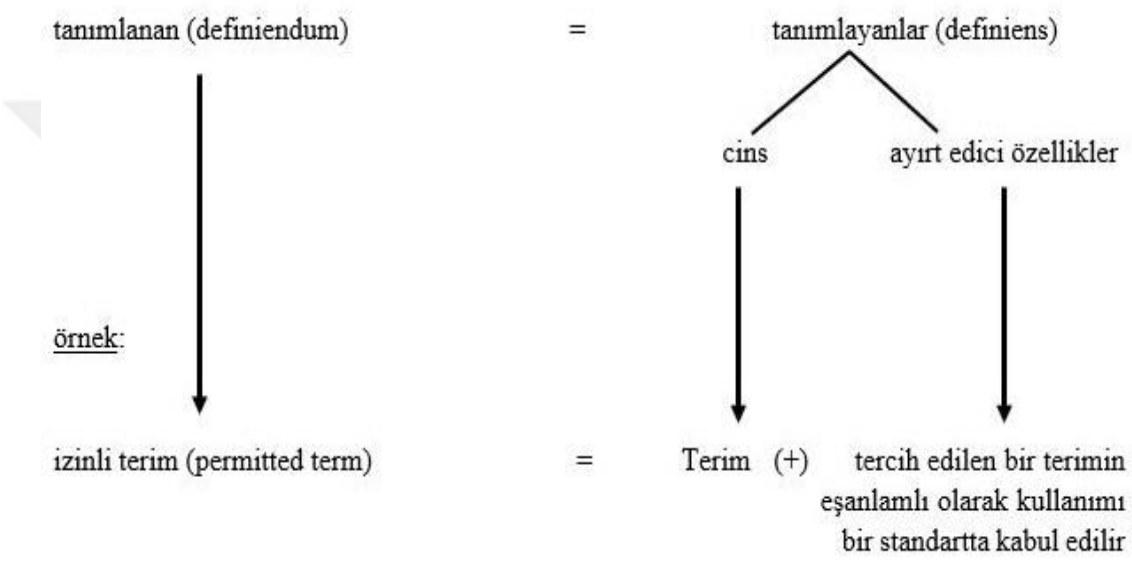
vii. Tanımın olumsuz olmasından yani ilgili terimin *ne olmadığı* ile tanımlanmasından uzak durulmalıdır. Bunun nedeni, olumsuzluğun kavramı diğer kavramlardan ayırt eden karakteristiklerin tanımda yer almamasına sebep olmasıdır. Ancak tanımlanacak terimin olumsuz olması durumunda tanımda da olumsuz karakteristik kullanılabilmektedir (COTSOES, 2002: 31).

viii. Tanım, tanımlananın *sözcük türü*ne göre yapılmalıdır yani bir isim, isimle tanımlanırken bir fiil, fiil ile tanımlanmalıdır (Landau, 2001: 166).

ix. Terimler ortak bir ögeye sahiplerse bir arada bulunmalıdır ve *tanımlama hiyerarşisi* temel terimden başlanarak meydana getirilmelidir (Landau, 2001: 186).

7.9. Tanımın Biçimsel Yapısı

Tanım, matematiksel bir denkleme benzetilmektedir (Pitch ve Draskau, 1985: 51). Tanımlanan yani maddebaşı olan terimin tanımlayan kısmı *cins* (genus) ve *ayırt edici karakteristikler*den (distinctive characteristics) meydana gelmektedir.

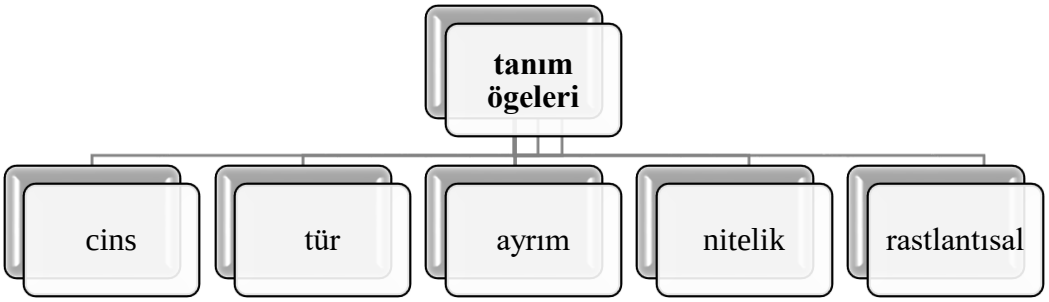

Şekil 8. Tanımın biçimsel yapısı[78]

7.9.1 Tanımın yapısının ve içeriğinin sunulması

Terimlerin anlamlarının temsili olan tanımlar bazı ögelerden oluşmaktadır. *Cins* (genus), *tür* (species), *ayrım* (differentia), *nitelik* (property) ve *rastlantısal* (accident) olan bu beş öge *tanım ögeleri* (definitional elements) olarak adlandırılmaktadır (Strehlow, 1972: 76).

[78] bk. Pitch ve Draskau, 1985: 51

Şekil 9. Tanım Ögeleri[79]

Bu tanım ögeleri kullanılarak birçok terimin tanımı yazılmıştır. Genel bir sınıfı temsil eden *cins* bilgisi iken seçili alt sınıfı *tür* karşılamaktadır. Başka bir deyişle cins bilgisi tür bilgisinden daha kapsamlıdır. Bir terimi diğer terimlerden ayıran, onun farkını ortaya koyan öge *ayrım*dır. *Rastlantısal* tesadüfi özelliklere diğer bir ifadeyle bazı münferit durumlarda beliren özelliklere karşılık gelmektedir.

Terim	:	**kaplan**
Cins	:	memeli
Alt cins		
(Tür)	:	kedigiller
Bilimsel adı	:	*Panthera tigris*
Ayrım/farklılık	:	büyük
		etçil
		siyah çizgiler
Rastlantısal	:	genellikle sarımsı kahverengi
		(bazen beyaz)

Şekil 10. "Kaplan" teriminin tanım ögeleri[80]

[79] Strehlow (1972: 76)'dan tarafımızca görselleştirilmiştir.
[80] bk. Strehlow, 1972: 76

Şekil 10'da *kaplan* terimi için tanım ögelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bilimsel adı *panthera tigris* olan kaplanı "kedigiller türüne ait, genellikle sarımsı kahverengi ancak bazen beyaz olan, (üzeri) siyah çizgili, büyük, etçil bir memeli" olarak ifade etmek mümkündür. Kaplanın renginin genellikle sarımsı kahverengi ancak bazen beyaz olması onun benzer kavramlardan ayırt edilmesini sağlayan yani özüne ait bir özellik değildir. Diğer bir deyişle genele mal edilemeyecek bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun panter (panthera) ailesinin başka bir üyesi ile benzerlik ve farklılıklarına bakıldığında durum daha net görülecektir.

Terim	:	**aslan**
Cins	:	memeli
Alt cins		
(Tür)	:	kedigiller
Bilimsel adı	:	*Panthera leo*
Ayrım/farklılık	:	büyük
		etçil
		sarımsı kahverengi
		yele
Rastlantısal	:	çoğunlukla yele
		(daha) koyu

Şekil 11. "Aslan" teriminin tanım ögeleri[81]

Şekil 11'de kaplan terimi ile aynı aileye mensup *aslan* teriminin tanım ögeleri yer almaktadır. Bilimsel adı *panthera leo* olan aslan, kaplan ile karşılaştırıldığında her ikisinin de panter ailesinin üyesi oldukları, cins ve türlerinin aynı olduğu -sırasıyla memeli ve kedigiller-, büyük ve etçil oldukları açıkça görülmektedir. Birbirlerinden

[81] bk. Strehlow, 1972: 78

ayırt edilmelerini ise postlarının rengi sağlayacaktır. Kimi zaman da buna ek olarak yeleye[82] sahip olup olmamalarından söz edilebilmektedir.

Terim	:	**leopar**
Cins	:	memeli
Alt cins		
(Tür)	:	kedigiller
Bilimsel adı	:	*Panthera pardus*
Ayrım/farklılık	:	büyük
		etçil
		siyah benekler
		yele
Rastlantısal	:	genellikle sarımsı kahverengi
		(bazen siyah)

Şekil 12. "Leopar" teriminin tanım ögeleri[83]

Şekil 12'de *panter* ailesinin başka bir üyesi olan *leopar* teriminin tanım ögeleri incelenmektedir. Leoparın siyah beneklerinin olması en ayırt edici özellik olarak dikkat çekmektedir.

Bir tanımın temelde iki bilgi türünü içerebileceği anlaşılmaktadır. Bu bilgi türlerinden ilkini *hiyerarşik bilgi* (hierarchical information) oluşturmaktadır. Burada belirtilmek istenen cins ve türle ilgili olan bilgilerdir. İkinci bilgi türünde ise söz konusu kavramın benzerlerinden *farklılaşma açıları* (differentiating aspects) yer almaktadır. Burada kavramın temel özellikleri ile birlikte rastlantısal yani değişebilen, ilgili kavramın özüne temel özellikleri gibi bağlı olmayan özellikler bulunmaktadır (Strehlow 1972: 76).

[82] Erkek aslanlar yeleye sahiptir.
[83] bk. Strehlow, 1972: 78

Tanım ögelerinin yer aldığı ve *tanımın çerçeve temsili* (frame representation of definition) olarak ifade edilen bu gösterim biçimine Putnam (1975) farklı bir katkı sağlamayı amaçlayarak tanım yazanlara yardımcı olabilecek ve içerisinde *sözdizimsel işaretleyiciler, anlamsal işaretleyiciler, basmakalıp özellikler ve kaplam* olmak üzere dört kategori barındıran bir tanımlama modeli sunmuştur. Putnam, tanımlayan kısmı *işaretleyiciler ve özellikler*den oluşan dört kategorilik bu önerisi ile terimin sözlükte iyi bir biçimde ele alınmış olacağını dile getirmiştir (Strehlow 1972: 78-79).

Sözdizimsel işaretleyiciler	**Anlamsal işaretleyiciler**	**Basmakalıp özellikler**	**Kaplam**
Somut	Doğal tür Hayvan Memeli Kedigiller	büyük etçil Asya kökenli siyah çizgili genellikle sarımsı kahverengi	*Panthera tigris*

Tablo 2. İşaretleyiciler ve özellikler[84]

Kaplan teriminin bilimsel adı olan "panthera tigris" tabloya *kaplam* kategorisi olarak yerleştirilmiştir. Tablo 2'deki *ayrım/farklılıklar* ve *rastlantısal özellikler* Putnam'ın modelinde birleştirilmiş, "Asya kökenli" olduğu bilgisi de eklenerek *basmakalıp özellikler* başlığı altında ele alınmıştır. Anlamsal işaretleyiciler kategorisinde Tablo 4'teki *cins* ve *tür* bilgisi yer almış, ek olarak da doğal tür ve hayvan olduğu belirtilmiştir. Somut olarak belirtilen sözdizimsel işaretleyiciye ise Şekil 10'da yer verilmemiştir.

7.9.2. Tanımın Karakteristikleri

Bir uzmanlık alanındaki terminolojik tanımın -genel dile ait sözlükbilimsel tanım gibi- sözlük kullanıcısının ihtiyaç duyduğu zaman bu ihtiyacını karşılayabilecek, sorularını yanıtlayabilecek nitelikte olması beklenmektedir.

[84] bk. Strehlow, 1972: 78

Tanımlanan terimi içinde barındırmaması gereken tanımın kökünü genellikle *genel terim* (generic term) oluşturmakta ve terimin *genel/kapsayıcı terim*iyle (hyperonym/hypernym) bağlantılı olması amacıyla kullanılmaktadır (De Bessé, 1997: 70). Bir kavramın temel karakteristiklerinin tanımda verilmesi önem taşımaktadır. Uygulama aşamasında bu durum, bir kavramı doğrudan genel/kapsayıcı terim ve *eşaltanlamlıları*ndan (co-hyponyms) farkını ortaya koyan özelliklerin yer alması ile mümkündür (Sager, 1990: 44).

7.10. Tanım Türleri

Alanyazında araştırıldığında *tanım türleri*nin (types of definition) neler olduğu, hangi sınıflandırmaların bulunduğu hususunda birbirinden farklı yaklaşımların yer aldığı görülmektedir. Robinson (1972: 7) bazı yazarlar tarafından kullanılan tanım çeşitlerinin adlarını aşağıdaki gibi listelemektedir:

i. Gerçek tanım (real definition) (Çoğu ders kitabında yer aldığı belirtilmektedir.)

ii. Adsal tanım (nominal definition) (Çoğu ders kitabında yer aldığı belirtilmektedir.)

iii. Kaplamsal tanım (extensive definition) (Keynes)

iv. İşari/gösterimsel tanım (ostensive definition) (William Ernest Johnson (1858–1931, mantıkçı)

v. Analitik tanım (analytic definition) (William Ernest Johnson)

vi. Sentetik tanım (synthetic definition) (William Ernest Johnson)

vii. Eşitlemeli tanım (equational definition) (S. C. Pepper)

viii. Betimsel tanım (descriptive definition) (S. C. Pepper)

ix. İşlemsel/ İşletimsel/ Operasyonel tanım (operational definition) (Bridgman)

x. Genetik tanım[85] (genetic definition) (J. E. Creighton)

xi. Kullanımdaki tanım (definition in use) (Whitehead ve Russell)

xii. Düzanlamsal tanım (denotative definition) (Levi ve Frye)

xiii. Yananlamsal / yanlanlamlı/çağrışımsal/imalı tanım (connotative definition) (Levi ve Frye)

[85] *Oxford English Dictionary*'de (OED) (Oxford İngilizce Sözlük) filozof William S. Hamilton (1788–1856) tarafından bulunduğu belirtilmektedir.
https://en.oxforddictionaries.com/definition/genetic_definition adresinden erişilmiştir. Erişim tarihi: 11.08.2018

xiv. Örtük tanım (implicit definition) (Gergonne)

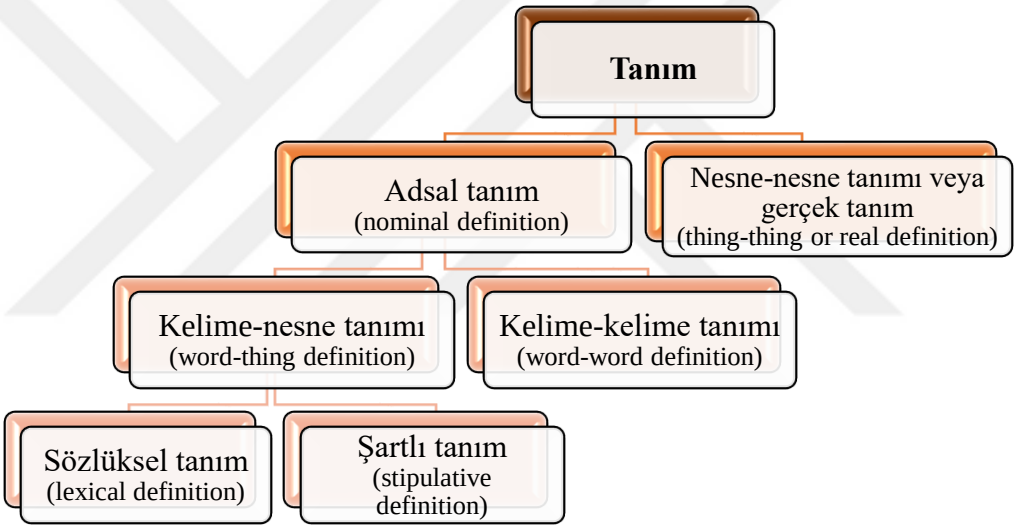
xv. Sıralı/Koordinasyonlu tanım (co-ordinating definition) (Reichenbach)

xvi. İknaya dönük tanım[86] (persuasive definition) (Stevenson)

xvii. Ardışık tanım (successive definition) (Lenzen)

xviii. Betimleme yoluyla tanım (definition by description) (Lewis)

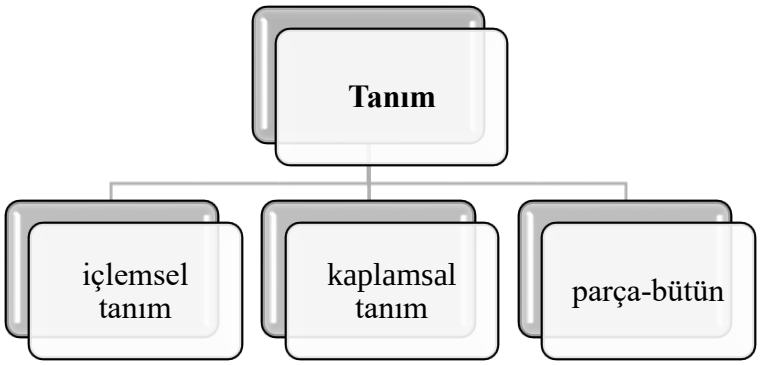
Tanım üzerine oldukça kapsamlı bir çalışma yapan **Robinson** (1972: 2-7) tanımın kısa olup olmaması gerektiği, tanımların doğruluk değerinin olup olmadığı, totoloji gibi konulara temas etmektedir. Ardından amacına göre tanımı şu şekilde türlere ayırmaktadır:

Şekil 13. Robinson'un *amacına göre tanım türleri*[87]

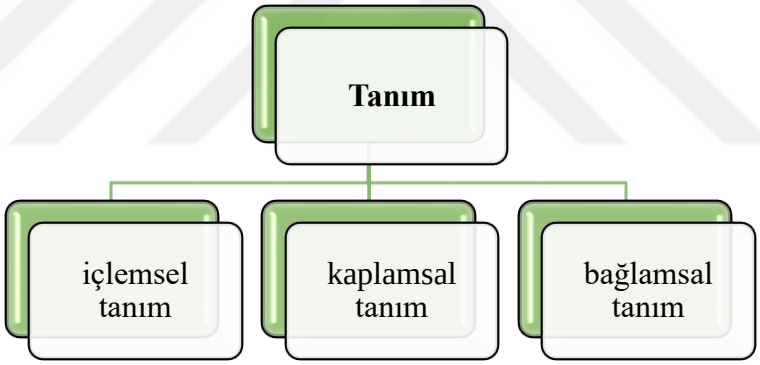
Terminoloji çalışmaları söz konusu olduğunda akla gelen Viyana Okulu ise üç tanım türünden söz etmektedir. Bunlar; *içlemsel tanım* (intensional definition), *kaplamsal tanım* (extensional definition) ve *parça-bütün* (part-whole) olarak belirtilmektedir (Packeiser, 2009: 31).

[86] Batuhan ve Grünberg (1970: 93) "kandırıcı tanımlar" diyerek konuya temas etmektedir.
[87] bk. Robinson, 1972: 19

Şekil 14. Viyana Okulu'na göre tanım türleri

Tanım türleri ile ilgili çeşitlilik bulunduğunu ifade eden **Pitch ve Draskau** (1985: 51) ise terminoloji alanında önem teşkil eden çalışmalarında tüm türlere değinmek yerine ISO R/1087'de yer alan üç tanım türünü incelemektedir. İçlemsel tanım, kaplamsal tanım ve *bağlamsal tanım* (contextual definition) Pitch ve Draskau tarafından ele alınan tanım türleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 15. ISO R/1087'de yer alıp Pitch ve Draskau tarafından değinilen tanım türleri

Terminoloji, uygulama çalışmaları sırasında farklı alternatifler içerisinden hangi tür tanımı kullanacağı sorusuyla karşı karşıya gelmektedir. Ayrıca bir amaca özgü terminolojik tanımla terminolojinin kendisini sınırlandırmasının gerekip gerekmediği de yanıt bekleyen diğer bir soru olarak yer almaktadır (Sager, 1990: 42). Terimin söz konusu alandaki tüm anlamlarının ayırt edici karakteristikleriyle tanımlanması, sözlük hazırlayıcısının dolayısıyla da sözlüğün nihai hedefidir. Bu hedefi gerçekleştirme noktasında farklı yöntemlere başvurulabileceği bilinmektedir.

Uygulama çalışmalarında terimlerin tanımlanması sırasında bilgi yapısı içerisindeki birlik, bütünlük ve tutarlılığın korunması önem taşımaktadır. Tanımlamaya dair bilinmesi gereken bir başka nokta ise terim türünün hem ihtiyacı hem de hangi tanım türünün kullanılacağını belirleyeceği gerçeğidir (Sager, 1990: 54). Bu bilgi, tanım türü seçimini mesele olmaktan kurtaracak, terminoloji uzmanına ve sözlük hazırlayıcısına ışık tutacaktır. Dolayısıyla tanım türü, terim türüne bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.

Belirli bir uzmanlık alanına ait terim sözlükleri için maddebaşlarının tanımlanmasında yer alan tanım türleri aşağıda ele alınmıştır.

7.10.1. İçlemsel tanım

İçlem (intension), mantık biliminden doğmuş olup "kavramı oluşturan tüm özelliklerin kümesi, dizisi" olarak ifade edilmektedir (ISO1087; COTSOES, 2002: 89). Bir kavram sistemini düzenlemek için terminolojide en sık kullanılan ilişki *genel-özel ilişkisi*dir (generic-specific relation). Özel kavramlar, sahip oldukları tipik özellikler yani daha özel en az bir karakteristik değer ile genel kavramlardan farklılaşmaktadır (Ingrid, Eck ve Skuce, 1997: 104).

Tanım, sözlükte maddebaşı olan terimin içlemini açıklamaya hizmet eden bir öge olarak değerlendirilmektedir (Sager, 1990: 45). Bu durumda kavramın içlem özeliklerine dayalı olan tanım türü içlemsel tanımı oluşturmaktadır. Bu bağlamda içlemin, tanıma büyük katkısının olduğu görülmektedir.

Terimin ayırt edici karakteristiklerinin ele alındığı, *cins ve farklılığa* (genus and difference) göre tanımlama, içlem ile tanımlama içlemsel tanımın oluşmasını sağlamaktadır (Pitch ve Draskau, 1985: 52). İçlemsel tanımda *genel kavram*lar (generic concept) adlandırılmaktadır, bununla birlikte kavramı farklılaştıran özellikleri ile *koordine kavramlar*dan (co-ordinate concept) ayrılmaktadır (COTSOES, 2002: 29).

İçlemsel tanım, alanyazında *analitik tanım* (analytical definition), *analiz ile tanım* (definition by analysis) olarak da ifade edilmektedir (Sager, 1990: 42). Terimin üyesi olduğu sınıfın verilmesi ve benzer diğer üyelerden onu farklı kılan yönlerinin söylenmesi bu tanımda uygulanan yöntemdir. Yaygın olarak kullanılan bu tanım türünde ayırt edici özellikler, tanımlanan ögenin üst kavramıyla beraber yer almaktadır (Sager, 1990: 45; Svensen, 1993: 122). Yani tanımlanan terim, *üst kavram*ı (higher

concept, superordinate) veya genel kavramı olan cins bilgisi ile birlikte verilir. Tanımda bu bilgiye tanımlananı, aynı cinste bulunan diğer türlerden *komşu kavramlar*dan (neighbouring concepts) ayıran karakteristikler eşlik etmektedir (COTSOES, 2002: 27).

Şekil 16. İçlemsel tanım formülü

Şekilde görüldüğü gibi içlemsel tanımı "cins/sınıf/tür + ayırt edici karakteristikler" formülü ile oluşturmak mümkündür. Bu formül ile tanım yapılırken birtakım hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu hususlardan ilki, tanımlanacak terimin ait olduğu cins/sınıf/tür bilgisini doğru vermektir. İkincisi ise terimi benzerlerinden ayırt edecek karakteristiklerin yani terimin tipik özelliklerinin doğru belirlenmesidir. Tanımlayan kısmında terimin hangi yönleriyle farklı olduğu net anlaşılamıyorsa bu durum tanımın başarılı olmadığı anlamına gelmektedir.

İçlemsel tanım, terminolojide en çok başvurulan tanım türü olarak değerlendirilmektedir. Hatta terimin içlemsel tanım ile açıklanmasını bir gereklilik olarak değerlendiren görüşler mevcuttur[88]. **De Bessé** (1997: 69) terminolojide önceliğin içlemsel tanıma verildiğini vurgulamaktadır.

İçlemi tanımlanırken kavramın belirleyici niteliklerinin tek tek sıralanması bir karışıklık yaratabilir. Oluşabilecek bu karışıklığı önlemek için bir tercihte bulunmak gerekecektir. Bu durumda ise bazı sorular gündeme gelmektedir. Bu sorulardan ilkini tanımın kime yönelik olduğu yani kim için hazırlandığı oluşturmaktadır. Söz konusu soru, sözlük ile hedef kitle yani kullanıcı arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. İçlemsel tanımın sözlük kullanıcısı göz önünde bulundurularak hazırlanması, tanımın gereksiz ayrıntılar ile uzamasını engelleyecektir. Gündeme gelecek olan diğer soru ise tanımın ayrı mı yoksa bir tanım sistemi çerçevesinde mi yer aldığı ile ilgilidir. Tanımın

[88] bk. Fernández, Flórez de la Colina ve Peters (2011: 17).

bir tanım sisteminden bağımsız olması durumunda daha fazla karakteristik içermesi gerekmektedir (Pitch ve Draskau, 1985: 52).

7.10.1.1. İçlemsel tanım ile ilgili kurallar

Hâlihazırda bulunan tanımların kontrol edilip incelenmesine olanak sağlayabilen, bunun yanı sıra yeni tanımlar oluşturulurken göz önünde bulundurulması gereken birtakım kurallar vardır (Löckinger, Kockaert ve Budin, 2015: 67-74):

i. **Kesinlik** (preciseness): Kavramı sınırlayan karakteristiklerin tümü içlemsel tanımda belirtilmelidir (Cabré, 1999: 106; Felber, 1984: 163; Pavel ve Nolet, 2001: 23-24, 27). Bu sırada tanımlar anlam belirsizliğine yol açacak biçimde, mecazlı, çok geniş veya çok dar olmamalıdır.
ii. **Kısalık** (conciseness): İçlemsel tanım, olabildiğince kısa (brief) olmalıdır (COTSOES, 2002: 28; Pavel ve Nolet, 2001: 26).
iii. **Doğrudan üst kavram** (superordinate) **referansı**: İçlemsel tanım, üst yani genel kavramı içermelidir, bu durum mümkün olmadığında kendisinden daha genel bir kavramı içerebilir.
iv. **Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması:** İçlemsel tanımdaki tüm terimler genel olarak bilinmeli, kaynak dilde tanımlı olmalı ya da başka bir dilde ulaşılabilir olmalıdır (Cabré, 1999: 107; COTSOES, 2002: 30; Felber, 1984: 160).
v. **Nesnellik** (objectivity): İçlemsel tanım, öznel olmamalıdır.
vi. **Kaynak güvenilirliği** (source reliability): Yazarın dilsel ve teknik yeterlikleri, yayın tarihi, yayıncı gibi kriterler güvenilirliği sağlayabilir.
vii. **Hedef kitle** (target group): İçlemsel tanım, hedef kitlenin beklentilerine ve ihtiyaçlarına yanıt verebilmelidir (Cabré, 1999: 106).
viii. **Uygulama kapsamı** (scope of application): İhtiyaç duyulursa uygulama kapsamı gösterilmelidir (COTSOES, 2002: 30-31).
ix. **İlgili alana referans**: İçlemsel tanım, söz konusu alanın bakış açısını yansıtan karakteristikleri barındırmalıdır (Cabré, 1999: 106; COTSOES, 2002: 29).
x. **Bir kavram sistemine referans**: İçlemsel tanım, kavramın, verilen kavram sisteminin diğer kavramları ile tanımlanacak kavram ilişkilerini ifade etmelidir (Cabré, 1999: 106; COTSOES, 2002: 29; Pavel ve Nolet, 2001: 26-27).
xi. **Dilin doğru kullanımı**: İçlemsel tanım; ilgili dildeki yazım, dilbilgisi ve tanım yazım kurallarına göre olmalıdır (Cabré, 1999: 106).

xii. **Kısır döngüden** (circularity) **/ totolojiden** (tautology) **kaçınma**: Kısır döngünün/ totolojinin olmamasına dikkat edilmelidir (Cabré, 1999: 107; COTSOES, 2002: 31; Pavel ve Nolet, 2001: 26).

xiii. **Olumluluk:** Kavramın ne olmadığı değil, ne olduğu anlatılmalıdır (Cabré, 1999: 107; COTSOES, 2002: 31; Pavel ve Nolet, 2001: 26).

xiv. **Çeviriden kaçınma:** Genellikle tanımları tercüme etmek veya tercüme olan tanımları kullanmak önerilmemektedir. Terminolojik çalışma birbirlerinden bağımsız olarak oluşturulmuş iki veya daha fazla dilde tanımları karşılaştırarak yapılır.

xv. **Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma**: Diğer kavramların tanımları dâhil edilmemelidir, bu kavramlar ihtiyaç duyulursa ayrı olarak tanımlanmalıdır.

xvi. **Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu**: Bir içlemsel tanım, "üst ya da alt kavramlara mantıken ait özellikleri içermemelidir" (ISO 704:2009, 28).

İçlemsel tanım örnekleri:

> **bakteri** (*Alm. Bakterien, Fr. bactéria, İng. bacterium*): Virüsten farklı, yaklaşık 0,4-1,5 μm boyutunda, sert bir hücre duvarı ile hücre zarı ve sitoplazmaya sahip, çekirdek zarları olmadığından DNA ve RNA'ları stoplazma içinde bulunan, Enterobacteria sınıfından bir mikroorganizma.
>
> TDK *Kimya Terimleri Sözlüğü* (KTS)

Tanımda *bakteri*nin cins (*mikroorganizma*) ve sınıf (*Enterobacteria*) bilgisi ile birlikte ayırt edici özellikleri yer almaktadır. Ayrıca kısır döngüden ve olumsuzluktan kaçınılmıştır.

> **büyük karides** (***Lat.*** *Penaeus trisulcatus*): Kabuklular (Crustacea) sınıfından 20 cm kadar uzunlukta olabilen, Akdeniz'de bol bulunan ve yenen bir eklem bacaklı türü.
>
> TDK *Su Ürünleri Terimleri Sözlüğü* (SÜTS)

Sınıf (*kabuklular*) ve tür (*eklem bacaklı*) bilgisi verilen *büyük karides*in ayırt edici özellikleri de kısalık kuralı gözetilerek tanımda yer almaktadır.

Terim	İngilizce	Tanım
piyodermi	*pyodermia, pyoderma*	Sivilceli akne veya kan çıbanı gibi irinli deri hastalığı

TDK *İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü* (İETS)

Tanımda deri hastalığı olduğu anlaşılan *piyoderm*inin diğer deri hastalıklarından ayrılan özellikleri de yer alırken bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Zira sözlükte *akne, çıban* ve *irinli* maddebaşları tanımlanmıştır.

7.10.2. Kaplamsal tanım

Kaplam (extension), "genel bir kavram içinde yer alan tüm kavramların kümesi" olarak ifade edilmektedir (ISO1087; COTSOES, 2002: 88). Dolayısıyla kaplam; bir kavramın kapsamında bulunan, bir sınıfa ait tüm ögelerden oluşmaktadır.

Kavramın kaplamına dayanan *kaplamsal tanım* (extensional definition), kavram tarafından temsil edilen belirli nesneleri sıralamaktadır (Cabre, 1999: 105). ISO 704:2009 (İng.)[89]'da kaplamsal tanımın sınırlı -sonlu- sayıda alt kavram sıralandırılacak ise kullanılabileceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla kaplamsal tanımın her terim için her zaman uygun olabilecek bir tanım türü olarak kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak kaplamsal tanım ile karşılaştırıldığında içlemsel tanımda da eksik olan bazı hususlar vardır. İçlemsel tanımda, alt kavramların tarif edilmesinde kaplamsal tanımda kullanılan belirtmeler/atamalar (designation) bulunmamaktadır. Bu bağlamda içlemsel tanım, kaplamsal tanımdan daha soyut olarak değerlendirilmektedir (Löckinger, Kockaert ve Budin, 2015: 67).

[89] Kavramın en açık ve kesin olarak içlemsel tanım ile tanımlanacağı savunulmakta, diğer tanım türlerinin ise bazı durumlarda kullanıldığı, dolayısıyla da kaplamsal tanım, işari / gösterimsel tanım, sözlüksel tanım, öz/özet tanım ve şartlı tanıma ek bilgi olarak yer verildiği belirtilmektedir (ISO 704:2009: 44).

Alanyazında "sentetik tanım" (synthetic definition) veya "sentez yoluyla tanım" olarak da adlandırıldığı görülen kaplamsal tanımın **Pitch ve Draskau** (1985: 52-53) tarafından üç farklı türde olabileceği ifade edilmektedir. Bu türlerden ilkinde, kavram dâhilinde bulunan tüm nesnelerin sıralanarak belirtilmesi yer almaktadır. İkincisinde ise genel terime ait tüm alt terimler yer almaktadır. Üçüncüsünde kaplamsal tanım, okuyucunun belli bir bilgiye sahip olduğu yani konuya aşina olduğu düşünülerek yazılır. Bununla birlikte içlemsel tanımdan uzak olmayan bir tür olarak da değerlendirilmektedir.

7.10.3. Diğer Tanım Türleri

Bazı uzmanlar tarafından terminolojide çeşitli tanım türlerinin bulunduğu ifade edilmiş[90] olsa da alanyazında yer alan çalışmalara bakıldığında "tanım türleri" başlığı altında bütünlüklü bir sıralamaya ve incelemeye rastlamak mümkün değildir. Bu durum, tanım türlerinin sınıflandırılmasında genel bir görüş birliği bulunmaması[91] ile ilişkilendirilebilir.

İncelenen çalışmalarda çoğunlukla içlemsel tanım ele alınırken bazılarında kaplamsal tanımın da yer aldığı ancak diğer türlere kısmen değinildiği veya hiç yer verilmediği görülmektedir. Bu bağlamda ilgili türlere "diğer tanım türleri" başlığı altında temas etmeyi uygun görmekteyiz.

7.10.3.1. İşari/Gösterimsel Tanım

İşari/gösterimsel tanım (ostensive definition, demonstrative definition), nesneye işaret ederek "Bu, bir ağaç." şeklinde olabileceği gibi sözlüklerde resim, fotoğraf vb. kullanarak yani illüstrasyon yoluyla yapılabilir.

Bazı durumlarda tek başına kullanılan işari/gösterimsel tanım genellikle başka tanım türleri ile birlikte kullanılmakta, en uygun şeklinin ise içlemsel tanım ile birlikte olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda tamamlayıcı bir işleve sahip olduğu ifade edilmektedir (ISO 704:2009: 46). Zira sözlükte maddebaşı olan terimi, başka kelimeler/terimler aracılığıyla tanımlamadan yalnızca bir görsel kullanarak okuyucuya sunmak, tanımlananın bütün türlerini karşılamakta yetersiz kalabilecektir. Zengin bir

[90] bk. De Bessé, 1997: 68.
[91] bk. Pitch ve Draskau, 1985: 51.

skala içeren renk adları[92] gibi bazı maddebaşlarının tanımlanması için -özenli ve ayrıntılı hazırlanmak koşulu ile- yarar sağlayabilecek bir tanım türü olsa da genellikle ek bilgi olarak tercih edilebilmektedir.

7.10.3.2. Bağlamsal Tanım

Pitch ve Draskau (1985: 54-55) tarafından -tam bir tanım türü olarak kabul edilmese de- ISO 1087'de yer alması sebebiyle ele alınan *bağlamsal tanım* (conceptual definition) bazı terimlerin anlamı bilinen veya tahmin edilebilen bir cümlede kullanılması yoluyla oluşturulmaktadır.

TDK Güncel Türkçe Sözlük'te (GTS) *kadran*[93] "Saat, pusula vb. araçlarda, üzerinde yazı, rakam veya başka işaretler bulunan düzlem" şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak *kadran* ifadesinin yer aldığı şu cümle bağlamsal tanım için örnek olarak gösterilebilir: "Bir saat, akrep ve yelkovanın hareket ettiği saatler ve dakikalar boyunca bölümlere ayrılmış bir *kadrana* sahiptir." (Sager, 1990: 43). Bu ifadede kadranın ne demek olduğu cümledeki kullanımından anlaşılmaktadır.

Dolaylı/ima yoluyla tanım (implicative definition) da denilen bağlamsal tanım -daha açık bir tanım yapmak yerine- cümle içinde kullanılan terimin tahmin edilerek anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu nedenle uygulamada -bazı terminoloji servisleri dışında[94]- kullanılmamaktadır.

7.10.3.3. Sözlüksel Tanım

"Terminolojik kaynak; bir kavramın üst kavramı, uzmanlık alanına ait olmadığında veya üst kavram aşırı genelleştiğinde genel dile ait sözlükte yer alan *sözlüksel tanım*ı (lexical definition) içerebilir." şeklinde izah edilen bir tanım türüdür. Örneğin bilgisayarda çalışırken kullandığımız fare (mouse) için ihtiyaç duyduğumuz fare altlığı (mouse pad) kavramının üst kavramı olan "pad" oldukça genel bir kavramdır (ISO 704:2009: 49). Genel sözlük olan OED'de *pad*[95] tanımı şu şekildedir:

---

[92] bk. Robinson, 1972: 124.
[93] http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c787ce7cd5470.43547543 adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 21.11.2018)
[94] bk. Pitch ve Draskau, 1985: 54.
[95] https://en.oxforddictionaries.com/definition/pad adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 01.12.2018)

"Genellikle bir şeyi korumak veya biçimlendirmek ya da sıvıyı emmek için kullanılan kalın bir yumuşak malzeme parçası."

Sözlükbilim ile terminografi bazı farklılıklar gösterse de tanım konusunda aralarında aşılamaz, keskin bir sınır bulunmamaktadır. Dolayısıyla terminografi uzmanları ihtiyaç duyduklarında sözlükbilimden yararlanabilmektedir, hatta sözlükbilim uzmanı da bazı durumlarda terminoloji ve terminografiye başvurabilmektedir. Ayrıca bazen genel dile ait sözlüklerdeki maddebaşlarının genel kullanımları ile birlikte terim olarak da tanımlanabilmektedir. Bu bağlamda **De Bessé** (1997: 72) genel dile ait bir sözlük olan Collins İngilizce Sözlüğü (Collins English Dictionary) içerisinde yer alan "reaktör" maddebaşının tanımını örnek göstererek bu şekildeki tanımı *hibrit*[96] *tanım* (hybrid definition) olarak adlandırmaktadır.

7.11. Tanımdaki Yardımcı Unsurlar

7.11.1. Eşanlamlılar

Tanımlanmasında güçlük çekilen kimi maddebaşları için tanıma destek sağlayabilen eşanlamlılar -veya eşdeğerliler- sözlüklerde özellikle içlemsel tanım ile birlikte verilebilmektedir.

Alanyazındaki çalışmalarda bazen bir tanım türü ya da tanımlama yöntemi olarak ele alınan eşanlamlılar; kısa olması sebebiyle sözlükte yerden tasarruf edildiği, ayrıca uygulamada kolaylık sağladığı için tanımda yer almaktadır (Svensen, 1993: 214-215; Atkins ve Rundell, 2008: 420). Bu bağlamda tanım, kimi zaman ilgili maddebaşının yakın veya tam eşanlamlısını ya da eşdeğerlisini[97] içermektedir.

Sözlüklerde bazen genel dilde kullanılan bir maddebaşının teknik dildeki karşılığı ile tanımlandığı görülmektedir. Ancak tanımda eşanlamlı veya eşdeğerlisinin kullanımı sözkonusu olduğunda dikkat edilmesi gereken husus, tanımlayan kısmının tanımlanandan daha iyi bilinen yani anlaşılabilir ifadelerden meydana gelmesidir

[96] TDK GTS'de *hibrit* şöyle tanımlanmaktadır: "1. Melez; 2. İki farklı güç kaynağının bir arada bulunması."
http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c6ee482635759.25369063 adresinden erişilmiştir. (Erişim tarihi: 14.11.2018)
[97] *Tam eşanlamlı, yakın eşanlamlı* ve *eşdeğerli* için bk. *2.2.3.Eşanlamlılık*

(Svensen, 1993: 216). Dolayısıyla genel dile ait maddebaşlarının teknik dildeki eşanlamlıları ile tanımlanması çoğu zaman uygun görülmemektedir.

Bir terim sözlüğünde, ilgili maddebaşının yine terim olan eşanlamlısı veya eşdeğerlisi tanıma katkıda bulunabilir. Tanımda maddebaşının bir eşanlamlılısı veya eşdeğerlisi bulunabileceği gibi birden çok eşanlamlısı veya eşdeğerlisi de sıralanabilir.

Eşanlamlı (ve/veya eşdeğerli) örnekleri:

> **çıban** (***İng***. *abscess*): Vücudun herhangi bir yerinde oluşan ve çoğu, deride şişkinlik, kızartı ağrı ve ateşle kendini gösteren irin birikimi, apse, cerahat kesesi, frunkel, fronkül, irin kesesi, irin şişi.
>
> TDK (SÜTS)

Yukarıdaki *çıban* örneğinde tanımın, maddebaşının birden çok eş ve yakın anlamlısı (*irin birikimi, apse, cerahat kesesi, frunkel, fronkül, irin kesesi, irin şişi*) ile birlikte verildiği görülmektedir.

> **steril** (*Alm. steril, keimfrei, Fr. sterilé, İng. sterile*): **1.** Her çeşit mikroorganizmadan arınmış, aseptik. **2.** Verimsiz, kısır.
>
> TDK (KTS)

Steril maddebaşının birinci anlamında, tanım maddebaşının eşanlamlısı olan *aseptik* ile desteklenmektedir. İkincisinde ise maddebaşı, eş veya yakın anlamlıları (*verimsiz, kısır*) ile tanımlanmaktadır.[98]

Tanımın daha açık olmasını sağlamak için kullanılan eşanlamlı veya eşdeğerliler, tanımda *çapraz gönderim* (cross-reference) olarak yer alabilmektedir. Çapraz gönderim; sözlük kullanıcısını yönlendiren, daha fazla bilginin başka bir yerde bulunacağına işaret edebilen sözlükbilimsel bir terimdir (Bergenholtz ve Tarp, 1995: 16). Çapraz gönderim, kullanıcıyı bazen aynı maddebaşı içinde bir yere yönlendirirken (entry-internal cross-reference) bazen sözlükteki başka bir maddeye (entry-external cross-reference) yönlendirebilir. Ayrıca mevcut sözlüğün başka bir bölümüne (component-internal cross-reference) gönderme yapılabileceği gibi başka bir sözlüğe,

[98] TDK (KTS)'de *aseptik*, *verimsiz* ve *kısır* maddebaşı olarak yer almamaktadır.

konuyla ilgili çeşitli kitaplara farklı bir başvuru kaynağına (component-internal cross-reference) da gönderme yapılabilir (dictionary-external cross-reference) (Svensen 2009: 388-389).

Çapraz gönderim; *bakınız* (*bk.*) ifadesi ile birlikte verilebilir ya da ok (→) veya eşitlik (=) gibi bazı işaretlerin ardından kullanılabilir. Eşitlik (=) işareti ile sözlük kullanıcısı maddebaşının eşanlamlısına yönlendirilir. Ok (→) işareti ise kimi zaman eşanlamlılığı gösterirken kimi zaman da alt veya üst kavrama gönderimde bulunmaktadır. Bu bağlamda işaret(ler)in, mevcut sözlüğün *kullanım kılavuzu*nda (user's guide) belirtilmesi gerekmektedir. (Bergenholtz ve Tarp, 1995: 218).

Çapraz gönderim örnekleri:

mikro metre (*Alm. Mikrometer, Fr. mikrometre, İng. mikrometer*): SI sisteminde uzunluk birimi olup, metrenin milyonda biri. 10^{-6} m. Mikron.

TDK (KTS)

mikron *bk.* **mikron metre**

TDK (KTS)

Örnekte görüldüğü gibi *mikro metre* maddebaşının tanımının ardından eşanlamlısı *mikron* verilmektedir. Kullanıcı sözlükte önce *mikron* maddebaşının tanımına bakacak olursa *bk.* ifadesi ile çapraz gönderim yapılarak eşanlamlısı *mikro metre* maddebaşına yönlendirilecektedir. Bu nedenle *mikro metre* maddebaşı tekrar tanımlanmamıştır.

baskın (***İng.*** *dominant*): Büyüklük, yoğunluk ve belli özellikler bakımından üstün olan, dominant.

TDK (SÜTS)

dominant (***İng.*** *dominant*): Baskın.

TDK (SÜTS)

Yukarıdaki örneklerde *baskın* maddebaşının tanımının ardından eşanlamlısı *dominant* verilmektedir. *dominant* maddebaşı tekrar tanımlanmamış, yalnızca eşanlamlısına çapraz gönderim yapılmıştır yani tanım için sözlük kullanıcısı *baskın* maddebaşına yönlendirilmiştir.

Terim	İngilizce	Tanım
kusma	*vomiting, emesis*	Mide içeriğinin ağızdan atılması. **emezis**

TDK (İETS)

Terim	İngilizce	Tanım
emezis	*emesis*	**kusma**

TDK (İETS)

Yukarıdaki *kusma* örneğinde de maddebaşı tanımlandıktan sonra eşanlamlısı olan *emezis* verilmiştir, *emezis* maddebaşında ise *kusma* maddebaşına çapraz gönderim yapılmıştır. Sözlükte çapraz gönderim söz konusu olduğunda kelime(ler), koyu (bold) ve renkli yazılmıştır.

7.11.2. Örneklendirme

Örneklendirme (example) başvuru kaynakları olan sözlüklerde maddebaşının özel biçimini veya anlamını daha geniş bir bağlam -örneğin cümlede- içerisinde göstermek için kullanılan kelime veya öbektir (Hartmann, James 2002: 53).

Terim	İngilizce	Tanım
nuks	*nux, nut*	Sert bir perikarp içerisinde tek tohum bulunan, açılmayan bir kuru meyve türü. ör.*Corylus sp. (fındık)*

TDK (İETS)

Yukarıdaki *nuks* maddebaşı örneğinde tanımın ardından anlaşılırlığı güçlendirmek için *fındık* örneği verilmiştir. Söz konusu örnek, *ör.* kısaltmasının ardından eğik (italik) yazılarak sözlük kullanıcısına sunulmuştur.

Cümle şeklindeki örnekler, tek dilli genel sözlüklerin çoğunun aksine, uzmanlık alanı sözlüklerinde neredeyse yalnızca iki dilli (bilingual) olanlarda yer almaktadır. Sözlük kullanıcısının mevcut maddebaşına ilişkin örnekleri ansiklopedik notlarda bulması ise daha olası bir durumdur. Tanıma yardımcı unsur olan örneklendirme bu noktada bir olumsuzluğa da yol açabilmektir zira kullanıcı tanımdan uzun olan ansiklopedik notun içerisinde örneği ararken daha uzun zaman harcayacaktır (Bergenholtz ve Tarp, 1995: 137).

*Eşdizimlilik*lerin (collocation) örneklendirme kapsamında değerlendirilmemesi gerekmektedir. Tanımın ardından gelen örnek(ler); kelime, öbek veya cümle olabilir ancak hiçbir zaman cümlenin bir parçası değildir (Bergenholtz ve Tarp, 1995: 139).

Sözlüklerde üç tür örneklendirme bulunmaktadır. Bunlardan ilki, birincil kaynaklardan doğrudan alıntılar (authentic examples) şeklindedir yani orijinal metinlerden alıntılanan bu örneklerde sözlük yazarı tarafından herhangi bir uyarlama yapılmamıştır. İkinci tür, doğrudan alıntılanmış örneklerin uyarlaması (adapted examples) şeklindedir. İkinci türde, sözlük yazarının örneklere müdahalesi söz konusudur. Üçüncü ve son tür ise doğrudan alıntı veya uyarlama olmayan, sözlük hazırlayıcısına ait yani onun oluşturduğu örneklerdir (invented examples/editorial examples, competence examples). Üçüncü türdeki örnekler, uzmanlık alanı sözlüklerinde sık tercih edilmektedir (Bergenholtz ve Tarp, 1995: 139; Svensen 2009: 283).

7.11.3. Etiketleme

Etiketleme (labelling); sözlüklerin *kullanıcı dostu* olmasını sağlayacak önemli bir işaretlemedir. Zira *etiket*ler (label) farklı sebeplerle herhangi bir kelimenin anlamı için sözlüğe başvuran sözlük kullanıcısına yol gösterir, yardımcı olur. Bu bağlamda sözlüklerde çeşitli etiketler bulunmaktadır.

Alanyazında yer alan çalışmalarda etiketlemelere ilişkin çeşitli adlandırmalara ve türlere rastlanırken[99] **Landau** (2001: 217-218)'ya göre genel sözlüklerde yaygın olarak kullanılan etiket türleri şu şekildedir:

- Geçerlilik veya geçicilik: *arkaik* (archaic), *modası geçmiş* (old-fashioned), *eskimiş* (obsolete), *eski kullanım* (old use) vb.

- Bölgesel veya coğrafi farklılık [Bunlar *bölgesel* (regional) veya *ağız* (dialect) şeklinde etiketlenebilir.] : *Karadeniz, Doğu Anadolu* vb.

- Teknik veya uzmanlık alanı terimi [Bunlar *alan etiketi* (field label) ya da *teknik* veya *uzmanlık alanı* olarak etiketlenebilir.] : *fizik, kimya, tıp* vb.

- Kısıtlı ya da tabu ve müstehcen (scatological) kullanım[100]: *kaba*, *müstehcen*, *ayıp* vb.

- Aşağılama: *aşağılayıcı*, *ırkçı, cinsiytçi* vb.

- Argo: *argo* (slang)

- Biçem (style), işlevsel çeşitlilik: *resmî*, *gayrıresmî*, *yazılı, sözlü, edebî*, *şiirsel, nükteli, bebek dili veya çocuk dili, örtmeceli* vb.

Bazı etiketler, uzmanlık alanı sözlüklerinin *baş veri* (front matter) kısmındaki *kısaltmalar* bölümünde listelense de belirtilen etiketlerin kullanım örneklerini sözlükteki maddebaşlarında bulmak oldukça güçtür. Bu nedenle uzmanlık alanı sözlüklerinin büyük çoğunluğunda dilsel etiketleme çok nadir olarak değerlendirilir (Bergenholtz ve Tarp, 1995: 133-134). Uzmanlık alanı sözlükleri incelendiğinde terimleri işaretlemek için genellikle etiketlemeden ziyade başka araçlar kullanılmaktadır. Burada tercih edilen yol, maddebaşının tam tanım (full definition) ile sözlükte yer almasıdır, daha az tercih edilen ise söz konusu maddebaşının eşanlamlılarıdır (Machová, 1995'ten akt. Nová ve Mžourková, 2017: 301).

7.12. Tanımlarda Görülen Kusurlar

Tanımlama ölçütleri temel alınarak hazırlanan sözlüklerde maddebaşı olan terimlerin kusursuz bir biçimde tanımlanmış olması beklenmektedir. Ancak çeşitli uzmanlık alanlarına ait sözlükler incelendiğinde karşılaşılan sonuç, kimi zaman bu

[99] Ayrıntılı bilgi için bk. Hausmann, 1989'dan akt. Bergenholtz ve Tarp, 1995: 132.
[100] Landau (2001: 217-218) bazen bu türün -*halk argosu* (vulgar slang) örneğindeki gibi- argo ile birleştirildiğini belirtir.

beklenti ile örtüşmemektedir. Bu bağlamda bazı tanımlarda rastlanılan kusurlara değinmek önem taşımaktadır.

7.12.1. Tamamlanmamış tanım

Terimin ait olduğu türün genel özellikleri tanımda belirtilirken onu diğerlerinden farklı kılan özelliklere yer verilmemesi onun *tamamlanmamış tanım* (incomplete definition) olduğunu göstermektedir (Pitch ve Draskau, 1985: 55). Zira bir terimin ayırt edici özellikleri verilmediğinde o tanım; benzer başka terimler için de geçerli olabilecek, böylece açıklık sağlanmadığı için tanım kusurlu olacaktır.

7.12.2. Aşırı kısıtlayıcı tanım

Sözlüklerde bazı terimler gereğinden fazla yani *aşırı kısıtlayıcı tanım* (excessively restrictive definition) yapılarak yer almaktadır (Pitch ve Draskau, 1985: 55). Bu durum ilgili terimin kapsamlı şekilde tanımlanmasına engel teşkil ederek bütünüyle değil, yalnızca bazı yönleri ile yani gerektiğinden daha dar ele alınmasına yol açmaktadır.

7.12.3. Aşırı geniş kapsamlı tanım

Terim sözlüklerinde bazı terimlerin aynı kategoriye girebilecek özellikleri taşıması ve tanımda gereken ölçüde sınırlandırılmamış olması sebebiyle *aşırı geniş kapsamlı tanım* (excessively broad definition) ile tarif edilmesi kusur oluşturmaktadır (Pitch ve Draskau, 1985: 55).

Aşırı geniş kapsamlı tanım örneği:

> **değişken** (***İng***. *abscess*): Karakter veya faktör yerine genel anlamda kullanılan bir terim.
>
> TDK SÜTS

Örnekteki *değişken* maddebaşının bir terim sözlüğünde bu şekilde yer aldığı göz önünde bulundurularak incelendiğinde tanımının kusurlu olduğu görülmektedir. Söz konusu maddebaşının tanımındaki "bir terim" ifadesi, tanımın aşırı geniş kapsamlı olmasına yol açmıştır.

7.12.4 Kısır döngünün bulunduğu tanım

Bazen tanımda veya tanım sisteminde kısır döngü bulunduğu görülebilir. Tanımda kısır döngü, terimin eşanlamlısının tanımlayan içerisinde yer almasından yani yanlış genel terimin kullanılmasından kaynaklanabilir (Pitch ve Draskau, 1985: 56). Bu şekilde yapılmış bir tanımda sıkıntı yani kusur oluşturacak özellik, kapsamı daha geniş başka bir kavramın altında yer alması gerekirken tanımın maddebaşı terimin eşanlamlısı ile yapılmaya çalışılmasıdır. Kavramları birbirlerinin eşanlamlısı ile tanımlamak yani A'yı B ile, B'yi de A ile tanımlamak kısır döngü oluşturmaktadır. Bununla birlikte terimin kendisi de tanımda kullanılmamalıdır çünkü bu durum totolojiye yol açar, dolayısıyla bu tanım *totolojik tanım* (tautological definition) olarak adlandırılır. Özetle tanımda tanımlananın bizzat kendisinin veya eşanlamlısının kullanılmamasına dikkat edilmelidir (Robinson, 1972: 5-6; De Bessé, 1997: 71).

Kısır döngü tanımı örnekleri:

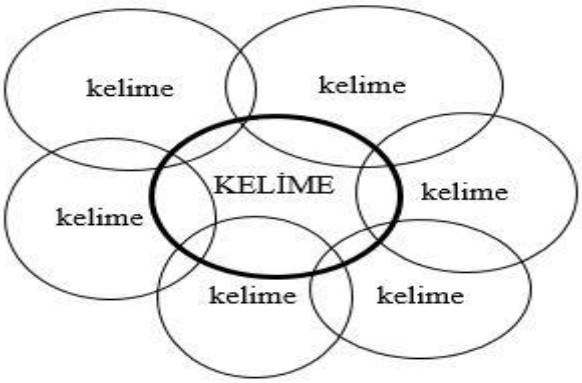
değişken (***İng.*** *abscess*): Karakter veya faktör yerine genel anlamda kullanılan bir terim.

faktör (***İng.*** *factor*): İstatistiksel çalışmalarda, kategorik ve nitel özelliğe sahip değişken.

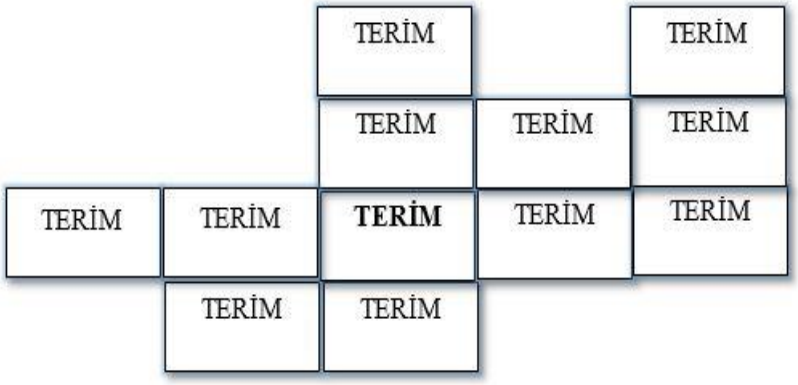
TDK SÜTS

Yukarıdaki tanım örneklerinde A'nın B ile, B'nin A ile yani değişkenin faktör, faktörün de değişken ile tanımlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Söz konusu tanımlar kısır döngüye sebep olmaktadır.

Sager (1990: 41-42) eşanlamlılar söz konusu olduğunda genel dilde yapılan tanımların özel dildeki tanımlar ile aynı olmadığını belirtirken bu farkı şekil olarak aşağıdaki gibi göstermektedir:

Şekil 17. Eşanlamlıları ile çevrili bir kelime[101]

Şekil 18. (Kendi) konu alanında bir terim[102]

Şekillerden de yola çıkılarak genel dildeki bir kelimenin, kimi zaman eşanlamlılarıyla veya örtüşen anlamlara sahip çeşitli kelimelerle tanımlanabildiği; bir kavramın ise terimin eşanlamlıları ile tanımlanamayacağı alanyazında belirtilmektedir. Terim, dâhil olduğu özel referans alanında onu çevreleyen diğer tüm kavramlarla tanımlanabilir.

7.12.5. Açıklama ile karıştırılan tanım

Herhangi bir alandaki terim sözlüğünde bulunması gereken tanımın bilimsel kitaptaki ve ders kitabındaki açıklamalar olmadığını bilmek gerekir (Manuila,

[101] bk. Sager, 1990: 41
[102] bk. Sager, 1990: 42

1981'den akt. Landau, 2001: 187). Aksi durum kusur oluşturacaktır zira açıklama, tanımdan çok daha geniş ve kapsamlıdır.

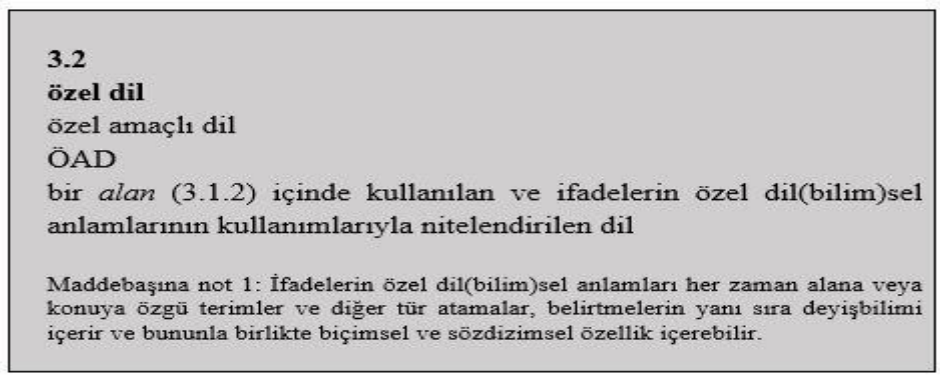
7.12.6. Belirli bir alandaki tüm anlamlarını içermeyen tanım

Maddebaşı olan terimin yer aldığı bilimsel ve teknik sözlükte ilgili alandaki bütün anlamlarının tanımda bulunmaması sonucunda kullanıcının ihtiyacına tam olarak cevap veremeyecek olması kusurdur (Manuila, 1981'den akt. Landau, 2001: 187).

7.13. ISO Temelinde Tanımların Biçimsel Özellikleri

Terimlerin maddebaşı olduğu terim sözlüklerinin parçacıl yapısını oluşturan bileşenlerden biri olan tanımın, farklı sözlüklerde biçimce yakın benzerlikte hatta aynı olabilmesi için birtakım incelemelerin ve çalışmaların yapılarak alanyazına kazandırılması gerekmektedir.

ISO tarafından belirtilen bazı standartların temel alınması, farklı yazarlar ve/veya yayınevlerince hazırlanıp yayımlanan terim sözlüklerindeki tanımların biçimsel özellikleri bakımından standartlaşmasını sağlayabilecektir. ISO tarafından hazırlanan kılavuzda terimler ve tanımlar için bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümde tanımlama hakkında sözlük hazırlayıcılarına yarar sağlayabilecek birtakım ipuçları bulunmaktadır.

3.2
özel dil
özel amaçlı dil
ÖAD
bir *alan* (3.1.2) içinde kullanılan ve ifadelerin özel dil(bilim)sel anlamlarının kullanımlarıyla nitelendirilen dil

Maddebaşına not 1: İfadelerin özel dil(bilim)sel anlamları her zaman alana veya konuya özgü terimler ve diğer tür atamalar, belirtmelerin yanı sıra deyişbilimi içerir ve bununla birlikte biçimsel ve sözdizimsel özellik içerebilir.

Şekil 19. ISO'nun *Standartlar Nasıl Yazılır*[103] adlı kılavuzundaki tanım örneği

[103] https://www.iso.org/iso/how-to-write-standards.pdf (Erişim tarihi: 05.10.2018)

Bu tanımda dikkati çeken biçimsel özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- Maddebaşı olan terim (“special language” = özel dil) koyu (bold) yazılmıştır.
- Maddebaşı -ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmıştır.
- Maddebaşı düz yazılmıştır yani eğik (italik) değildir.
- Maddebaşının ardından iki nokta (:) kullanılmamıştır.
- Tanım, bir cümle değildir.
- Tanım cümle olmadığı için büyük harfle başlamamıştır.
- Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamıştır.

8. BÖLÜM

DİLBİLGİSİ TERİMLERİ SÖZLÜKLERİNDEKİ TANIMLAR ÜZERİNDE İNCELEME

Bu bölümde aşağıda künyeleri verilmiş olan beş farklı dilbilgisi terim sözlüğünden seçilmiş yirmi beşer dilbilgisi terimi, çalışmanın yedinci bölümünde yer alan *tanım türleri, içlemsel tanım ile ilgili kurallar, tanımdaki yardımcı unsurlar* ve *ISO temelinde tanımların biçimsel özellikleri* hakkındaki kuramsal bilgiler çerçevesinde incelenecektir:

Hatiboğlu, V. (1982). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (4. Baskı). Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi. (İlk baskı 1969). (VH)

Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (3. Baskı). Ankara: Engin Yayınevi. (İlk baskı 1999). (MH)

Koç, N. (1992). *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi. (NK)

Korkmaz, Z. (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (İlk baskı 1992). (ZK)

Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: Ötüken Neşriyat. (AT)

Ses bilgisi, sözcük türü bilgisi, sözdizimi-anlam, şekil bilgisi ve parçalarüstü ses bilgisi şeklindeki dilbilgisinin her bir alt bölümüne ait maddebaşlarının -toplamda yüz yirmi beş maddebaşının- tanımları yukarıda belirtilen bağlamda değerlendirilecektir.

8.1. Ünlü

Ünlü (Alm *Vokal*; Fr. *voyelle*; İng. *vowel*)

Ciğerlerden gelen havanın, ağız kanalında herhangi bir engele uğramadan yalnız ses yolundaki daralma veya genişleme ile çeşitlenen, dil ve dudakların oluşturduğu ses: *a, e, ı, i, o, ö, u, ü*.

Yalın ya da ünsüzler ile birleşerek anlamlı kelimeler oluşturan ünlüler, bir dilin melodili sesleri ve dolayısıyla da dile estetik özellik katan ögeleridir.

(ZK)

ünlü (Osm. *sait* ; Fr. *voyelle*; İng. *vowel;* Alm *Vokal*)

(Derl. *sesli, vokal, ötümlü*)

Ağız boşluğunda bir engele çarpmadan çıkan ses: *a, e, ı, i, o, ö, u, ü*. (bkz. kısa ünlü ve uzun ünlü).

(VH)

ÜNLÜ (Osm. *sâit* ; Fr. *voyelle*; karşıtı ÜNSÜZ). Ses yolunda bir engele çarpmadan dudaklar ve dilin hareketiyle oluşan ses. Bugünkü Türkçede kullanılan ünlüler şunlardır: *a, e, ı, i, o, ö, u, ü*. DAR-GENİŞ ÜNLÜ, DÜZ-YUVARLAK ÜNLÜ, İNCE-KALIN ÜNLÜ, KISA-UZUN ÜNLÜ gibi çeşitleri vardır.

*** sesel:** *Gram. Ist.* **1934 // sesli:** *Gram. Ter*. **1940;** *Fel. ve Gram. Ter*. 1942; *Emre* 1945, 81; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966; *Banguoğlu* 1959, 34; 1974, 34; *Dilaçar* 1971, 115; *Bilgegil* 1982, 295 **(sesli harf) // vokal:** *Banguoğlu* **1940,** 9; 1959, 34; *Elöve* 1941, 21; *Üçok* 1951, 62; *Ergin* 1958, 21 // **açınık:** *Dilb. Ter*. **1949 // ünlü:** *Mansuroğlu* **1949,** 505; *TS* 1969, 1974, 1983; *Hatiboğlu* 1969, 1982; *ML* 1973, XII, 480-3; *Tekin* 1975, 13; *Saraç* 1976, 1372 **(ünlü, sesli);** *Gencan* 1979, 34; *Vardar* 1980, 1988; *Eraslan* 1980; *Özön* 1986 // **özgür tonem:** *Üçok* **1951,** 39 // **ünlü ses:** *Arat* **1955,** 487 // **ünsel:** *Dilaçar* **1971,** 145.

(AT)

ünlü (İng. *vowel;* Alm *Vokal;* Fr. *voyelle*)

(Derl. *sesli, vokal, ötümlü*)

Ağız boşluğunda ve ses yolunda hiçbir engele çarpmadan çıkan ses. Türkçede 8 ünlü bulunur: /a/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/.

(MH)

ünlü (Alm *Vokal*; Fr. *voyelle*; İng. *vowel*) Sözlü iletişim sırasında, ağız kanalında hiçbir engele çarpmadan ve başka bir sesin yardımına gerekseme duymadan çıkan ses.

Türkçede sekiz ünlü vardır:

/a/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/

Ünlünün özel tınısını ağız boşluğunun oylum ve biçimi oluşturur. Bu da belli başlı üç etkene bağlıdır:

- Dilin durumu
- Ağzın açıklık oranı
- Dudakların durumu

Ünlüleri bu üç etkene bağlı olarak aşağıdaki gibi bir çizelgede toplayabiliriz:

		Dilin Durumuna Göre			
		Ön Ünlüler		Art Ünlüler	
Ağız Açıklığına Göre		dar	geniş	dar	geniş
Dudakların Durumuna Göre	düz	i	e	ı	a
	yuvarlak	ü	ö	u	o

(NK)

8.1.1. İçerik Çözümlemesi

8.1.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *ünlü* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 3. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *ünlü* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.1.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *ünlü* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	-	+	-	-
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+

Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 4. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *ünlü* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kısalık, doğrudan üst kavram referansı, bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Kesinlik ölçütüne ise yalnızca ZK ve AT'de uyulmuştur.

8.1.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.1.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *ünlü* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	-	+	+	-	-
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 5. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *ünlü* maddebaşı tanımlanırken yalnızca VH ve AT'de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi hem metin dışı çapraz gönderim yapılırken VH'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.1.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *ünlü* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 6. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *ünlü* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.1.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *ünlü* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 7. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *ünlü* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.1.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *ünlü* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	+

Tablo 8. Tablo/Görsel Kullanımı

Sözlüklerde *ünlü* maddebaşı tanımlanırken yalnızca NK'de tablo kullanılmıştır.

8.1.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *ünlü* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	-	+	+

Tablo 9. Ek Bilgi

Sözlüklerde *ünlü* maddebaşı tanımlanırken ZK, MH ve NK'de ek bilgi[104] verilmiştir.

8.1.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *ünlü* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-

[104] Ek bilgi, ISO ölçütlerinde *not* şeklinde yer almaktadır.

Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 10. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *ünlü* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.2. Ünsüz

Ünsüz (Alm. *Konsonant, Mitlaut* ; Fr. *consonne*; İng. *consonant* ; Osm. *samit*)

Ağız kanalında ve diğer ses organlarında bir engelleme, daralma veya kapanmayla ve bir ünlü yardımıyla çıkarılan ses: *p, b, m; t, d; k, g; ç, c: f, v; y; h; s, z; ş, j; ğ, l, r.* Ünsüzler ses yolundaki boğumlanma noktalarına göre *dudak, diş-dişeti, damak* ve *gırtlak ünsüzleri;* boğumlanma sırasında ses yolunun kapanma veya daralma durumuna göre *patlayıcı, sızıcı ünsüzler;* ses tellerinin ton verip vermemesine göre de *tonlu* ve *tonsuz ünsüzler* olarak sınıflandırılır. Boğumlanma sırasında geniz yolunun da devreye girdiği ünsüzler *geniz ünsüzleri*dir. Diğerlerine oranla daha bol ses veren ünsüzler, *akıcı ünsüzler* adını alır. Bunlara *bk.*

(ZK)

ünsüz (Osm. *samit* ; Fr. *consonne*; İng. *consonant;* Alm. *Konsonant, Mitlaut*)

(Derl. *konson, sessiz harf, abanık, ötümsüz*)

Ağız boşluğunda bir engele çarparak çıkan ses: *b, c, d* vb.

(VH)

ÜNSÜZ (Osm. *sâmit* ; Fr. *consonne*; karşıtı ÜNLÜ). Ses yolunda kapanma ile veya bir engele çarparak oluşan ses. Bugünkü Türkçe'de kullanılan ünsüzler şunlardır: *b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z.* Ünsüzler çeşitli kaynaklarda oldukça karışık bir şekilde ve değişik açılardan tasnif edilmiştir. Bu sözlükte ünsüzler, bir sınıflandırmaya göre AĞIZ ve GENİZ ÜNSÜZÜ olmak üzere ikiye, diğer bir sınıflandırmaya göre de DAMAK, DİŞ, DUDAK

ÜNSÜZÜ olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bundan başka ÖTÜMLÜ-ÖTÜMSÜZ ve SÜREKLİ-SÜREKSİZ ÜNSÜZ ayrımı da yapılmıştır.

*** ündeş:** *Gram. Ist.* **1934;** *Dilaçar* 1971, 145; 1975, 270 // **sessiz:** *Gram. Ter.* **1940;** *Fel. ve Gram. Ter.* 1942; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966; *Banguoğlu* 1959, 34; *Bilgegil* 1982, 296 **(sessiz harf) // konsonant:** *Banguoğlu* **1940,** 10; *Ergin* 1958, 32 // **konson:** *Elöve* **1941,** 39; *Üçok* 1951, 37; *Banguoğlu* 1959, 34 // **selendeş:** *Dilb. Ter.* **1949;** *Dilaçar* 1971, 115 (Fr. *consonante*) // **abanık:** *Dilb. Ter.* **1949** // **ünsüz:** *Mansuroğlu* **1949,** 505 (Fr. *consonante*); *TS* 1969, 1974, 1983; *Hatiboğlu* 1969, 1982; *ML* 1973, XII, 481-1; *Tekin* 1975, 13; *Saraç* 1976, 274; *Gencan* 1979, 48; *Vardar* 1980, 1988; *Eraslan* 1980; *Özön* 1986 // **engel fonemi:** *Üçok* **1951,** 39 // **ünsüz ses:** *Arat* **1955,** 487 // **sesdeş:** *Banguoğlu* **1959,** 34; 1974, 33; *Dilaçar* 1971, 115 **(sesteş).**

(AT)

ünsüz (İng. *consonant;* Alm. *Konsonant, Mitlaut;* Fr. *consonne*)

Ağız boşluğunda ve ses yolunda bazı engellere çarparak çıkan ses.

Ünsüzler çıkarken ses yolunda açılma, kapanma, daralma ve gırtlakta bulunan ses tellerinde titremeler olur. Akciğerlerden gelen havanın ses yolundan geçerken karşılaştığı bütün bu durumlar ve çıkış yerleri ünsüzlerin özelliklerini oluşturur.

Türkçede 21 ünsüz bulunur: /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /j/, /k/, /l/, /m/, /n/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/. Bu ünsüzler çıkış yerlerine ve çıkış biçimlerine göre farklılaşır.

(MH)

ünsüz (Alm. *Konsonant*; Fr. *consonne*; İng. *consonant*) Ciğerlerden gelen havanın sesyolunda bir kapanma ya da engelle karşılaşması sonucu oluşan ses.

Ünsüzler aşağıdaki gibi kümelenir:

1. **Kapanma Ünsüzleri**

Sesyolunun bir anlık kapalı duruma girmesi sonucu çıkan ünsüzlerdir.

/b/, /d/, /g/, /k/, /p/, /t/

2. **Kapanma Sürtünme Ünsüzleri:**

Sesyolunda sürtünmeyi andıracak biçimde çıkan ünsüzlerdir:

/c/, /ç/

3. **Daralma Ünsüzleri:**

Ağız kanalının çeşitli yerlerde oluşan bir daralma ya da hafif bir kapanma sonucunda çıkan ünsüzlere denir. Daralma ünsüzleri şunlardır:

/f/, /ğ/, /h/, /j/, /s/, /ş/, /v/, /y/, /z/

Bu ünsüzlere sızıcı ünsüz de denir.

4. **Burun Ünsüzleri:**

Art damağın alçalması, sesyolundan gelen havanın hem ağza, hem de burna geçirilmesi sonucu oluşan ünsüzlerdir:

/m/, /n/

5. **Yan Ünsüz:**

Dil ucunun ya da dil sırtının damağa değmesi ve havanın böylece ortaya çıkan engelin yalnız bir yanından ya da her iki yanından birden çıkmasıyla oluşan ünsüzdür.

Türkçenin yan ünsüzü /l/ sesidir.

6. **Çarpmalı (vurmalı) Ünsüz:**

Dilsırtının geriye doğru kabarıp, kenarları sert damağa yaklaştığı sırada dil ucunun dişetlerine hafifçe çarpması sonucu oluşan /r/ ünsüzüne denir.

Ünsüzler üzerine verilen bütün bu ayrıntılı bilgileri, aşağıdaki çizelgede bir arada gösterebiliriz:

			Çıkış Yeri						
			çift dudak	**diş dudak**	**dişeti**	**dişeti damak**	**sert (ön) damak**	**yumuşak (art) damak**	**gırtlak**
Çıkış Biçimi	kapanma ünsüzleri (patlamalı)	titreşimsiz	p		t		k		
		titreşimli	b		d		g		
	kapanma sürtünme ünsüzleri	titreşimsiz				ç			
		titreşimli				c			
	daralma ünsüzleri	titreşimsiz		f	s	ş			h
		titreşimli		v	z	j	y (yarı ünlü)	ğ (yarı ünlü)	
	burun ünsüzleri	titreşimsiz							
		titreşimli	m		n				
	yan ünsüz	titreşimsiz							
		titreşimli			l				
	çarpmalı ünsüz	titreşimsiz							
		titreşimli			r				

(NK)

8.2.1. İçerik Çözümlemesi

8.2.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *ünsüz* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 11. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *ünsüz* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.2.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *ünsüz* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	-	-	-	-
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 12. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *ünsüz* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kısalık, doğrudan üst kavram referansı, bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli

tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Kesinlik ölçütüne ise yalnızca ZK'de uyulmuştur.

8.2.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.2.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *ünsüz* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	+	-	+	-	-
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 13. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *ünsüz* maddebaşı tanımlanırken yalnızca ZK ve AT'de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi hem metin dışı çapraz gönderim yapılırken ZK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.2.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *ünsüz* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 14. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *ünsüz* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.2.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *ünsüz* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 15. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *ünsüz* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.2.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *ünsüz* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	+

Tablo 16. Tablo/Görsel Kullanımı

Sözlüklerde *ünsüz* maddebaşı tanımlanırken yalnızca NK'de tablo kullanılmıştır.

8.2.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *ünsüz* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	+	+	+

Tablo 17. Ek Bilgi

Sözlüklerde *ünsüz* maddebaşı tanımlanırken VH dışında, dört sözlükte de ek bilgi verilmiştir.

8.2.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *ünsüz* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 18. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *ünsüz* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.3. Ses değişmesi

Ses değişmesi

Bir dilde kendiliğinden veya o dilin ses eğilimlerine bağlı olarak, kelime veya eklerde, bir sesin yerini genellikle kendisine yakın başka bir sese veya gelişme yolu ile kendisinden türemiş başka bir sese bırakması olayı: *ked- > key- > gėy- > giy- (1. k- > g-; 2. -e- > -ė- > -i-; 3. -d- > -y-); adak > ayak, kudug > kuyug > kuyu (-d- > -y-)*; *azak, ataḫ, ura (ḍ > z, t, r)*; *ḳa͡nyu > ḳayu* ‹‹hangi››; *ḳa͡nyu > ḳanı > ḫanı > hani* (*n͡y > y,n; ḳ > ḫ > h*); *sub > suw > su* ‹‹su››; *tawışġan > tavışan > tavşan* ‹‹tavşan›› (*b > v*); *+IŋIz/+UŋUz* çokluk II. şahıs iyelik eki> TT. *+InIz/+UnUz*: *ev-iniz, yol-unuz*; Kökt. *ata + gız* ‹‹babanız››, *eb + igiz* ‹‹çadırınız››, *ertigiz* ‹‹idiniz›› (ŋ > g); Kaşg. *kögürçgün > kökerçin > kögerçin > kügerçin > küğerçin > güğercin > güvercin;* (g > v); ET. *ed-gü > eygü > eyü > eyi > eyi > iyi* (ḍ > y); *jandarma > candarma*; Far. *dîvâr > duvar,* Ar. *attâr > aktar* vb.

(ZK)

ses değişmesi Dilde kendiliğinden veya bir etkenle oluşan ses başkalaşması: *Fadıl < fazıl*, *hidmet < hizmet*, *geçti < (geşti)*, *açtı < (aştı)*, *Neclâ < Nejlâ*, *Necdet < Nejdet* vb. (bkz. ses karşılanması ve dönüşme).

(VH)

SES DEĞİŞMESİ (Fr. changement phonétique). Bir dilin seslerinde zaman içinde, çeşitli sebeplerle ve türlü biçimlerde meydana gelen değişme. Ör. *öpke → öfke, bar → var, turmak → durmak, adak → ayak, geymek → giymek, virmek → vermek, uyımak → uyumak*

*** fonem değişmesi:** *Üçok* **1947,** 60 // **ses değişmesi:** *Dilb. Ter*. **1949;** *Ergin* 1958, 80; *Banguoğlu* 1959, 63; 1974, 51; *Hatiboğlu* 1969, 1982 (*Fadılfazıl, Necdet nejdet, açtı aştı*); *Aksan* 1980, II, 54; *Bilgegil* 1982, 306; TS 1983 // **ünlü, ünsüz değişmesi:** *Mansuroğlu* **1958,** *SV*, 73, 76 // **ses değişimi:** *ML* **1973,** XI, 218-3; *Vardar* 1980, 1988.

(AT)

ses değişmesi Bkz. **ses değişimi.**

ses değişimi (İng. *phonetic change;* Alm. *Lautwandel, Lautwechsel;* Fr. *changement phonétique*)

Belirli seslerin zamana bağlı olarak sözcüklerde geçirdikleri değişiklikler: *men>ben*, *öpke>öfke*, *adrılmak>ayrılmak*, *udumak>uyumak*, *tün>dün*, *kün>gün*.

(MH)

sesdeğişmesi (Alm. *Lautwandel, Lautwechsel*; Fr. *changement phonétique*; İng. *phonetic change*) Zamanla bir dilin seslerinde gözlenen değişme.

Tengri > Tanrı *ögmek > öğmek > övmek*
emgek > emek *kergek > kerek > gerek*
kıska > kısa

(NK)

8.3.1. İçerik Çözümlemesi

8.3.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *ses değişmesi* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-

İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 19. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *ses değişmesi* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.3.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *ses değişmesi* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	-	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	-	+	-
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 20. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *ses değişmesi* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kesinlik, doğrudan üst kavram referansı, bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Kısalık ölçütüne ise ZK dışında, dört sözlükte de uyulmuştur. Kısır döngüden/totolojiden kaçınma ölçütüne ise AT ve NK dışında, üç sözlükte de uyulmuştur.

8.3.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.3.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *ses değişmesi* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	-	+	-	-	-
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 21. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *ses değişmesi* maddebaşı tanımlanırken yalnızca VH ve AT'de çapraz gönderim yapılmıştır. VH'de metin içi çapraz gönderim yapılırken AT'de metin dışı çapraz gönderim yapılmıştır.

8.3.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *ses değişmesi* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 22. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *ses değişmesi* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.3.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *ses değişmesi* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 23. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *ses değişmesi* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.3.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *ses değişmesi* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	+

Tablo 24. Tablo/Görsel Kullanımı

Sözlüklerde *ses değişmesi* maddebaşı tanımlanırken yalnızca NK'de tablo kullanılmıştır.

8.3.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *ses değişmesi* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	-	-	-

Tablo 25. Ek Bilgi

Sözlüklerde *ses değişmesi* maddebaşı tanımlanırken yalnızca ZK'de ek bilgi verilmiştir.

8.3.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *ses değişmesi* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 26. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *ses değişmesi* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.4. Benzeşme

Benzeşme (Alm. *Angleichung, Assimilation*; Fr. *assimilation*; İng. *assimilation*)

Kelime içindeki bir sesin, boğumlanma noktası veya niteliği bakımından yan yana veya aralıklı duran başka bir sesle benzer veya eş duruma getirilmesi olayı:

var-dur >var-dır, o+bir >öbür, pantalon >pantolon, haste >hasta, çarşanba >Çarşamba, sünbül >sümbül vb.

Benzeşme, yan yana bulunan sesler arasında olabildiği gibi, komşu sesler arasında da görülür. Niteliği bakımından yarı benzeşme, tam benzeşme, yakın benzeşme, uzak benzeşme, ilerleyici benzeşme ve gerileyici benzeşme türlerine ayrılır. Yarı benzeşme, benzeşen sesin, benzeştiği sesin niteliklerinden bir veya ikisine uyum sağlamasıdır*: penbe >pembe, sünbül >sümbül* örneklerindeki diş sesi *-n-*, yanındaki dudak sesi *-b-*nin etkisi altında bir dudak sesi olan -m-ye dönüşmüştür.

İlerleyici benzeşme'de önceki sesin kendinden sonra gelen sesi, *gerileyici benzeşme*'de ise, sonraki sesin daha önceki sesi kendi boğumlanma noktasına çekme biçiminde bir benzeşme olayı vardır. Bu olay yazı dilinde seyrek, ağızlarda yaygındır: *anla->anna-, bunlar>bunnar, nişanlı>nişannı, zenginlik>zenginnik, şemsiye>şemşiye, defter>tefter, Hatice>Hacce, kalmazsa>kalmassa, tarla>talla, türlü>tüllü, olmazsa>olmassa, yatsı (yat-sıg)>yassı "yassı namazı", gitsin>gissin* vb. krş. **benzeşmezlik.**

(ZK)

benzeşme (Osm. *temsil* ; Fr. ; İng. *assimilation;* Alm. *Angleichung, Assimilation*)

(Derl. *özümleme*)

Bir sözcükte sesin, başka bir sesi kendisine benzetme etkisi: *Evler (ev-***ler),** *odalar (oda-***lar);** *yavrucuk (yavru-***cuk);** *(göğde)>* **gövde;** *(o+ile)>* **öyle,** *(o+bir)>* **öbür;** *(yurt-daş)>* **yurttaş;** *etmek>* **ekmek;** *(penbe)>* **pembe,** *(çarşanba)>* **çarşamba** vb.

(VH)

BENZEŞME (Osm. *temsîl* ; Fr. *assimilation*; karşıtı BENZEŞMEZLİK). Yan yana veya birbirine yakın bulunan farklı iki sesin ortak nitelikler kazanması veya aynileşmesi. Ör. *eş+ler, köprü+cük, yurt+daş → yurt+taş, etmek → ekmek, penbe → pembe, ağaç+da → ağaç+ta, görür idi → görürdü.* GERİLEYİCİ, İLERLEYİCİ, UZAK ve YAKIN BENZEŞME gibi çeşitleri vardır.

*** özümleme, özümlenme:** *Gram. Ter.* **1940;** *Dilb. Ter.* 1949; *Dilaçar* 1968, 30, 31 // **benzeşme:** *Banguoğlu* **1940,** 15; 1959, 132; 1974, 78; *Fel. ve Gram. Ter.* 1942; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966, 1969, 1974, 1983; *Üçok* 1947, 61; 1951, 162; *Tuna* 1949, 430; *Ergin* 1958, 49; *Mansuroğlu* 1959; *ML* 1969, II, 288-1; *Hatiboğlu* 1969, 1982; *Saraç* 1976, 84; *Eraslan* 1980; *Aksan* 1980, II, 49 // **benzeşirlik, gibileşirlik:** *Elöve* **1941,** 140 // **benzeşim:** *ML* **1969,** II, 288-1; *Vardar* 1980, 1988; *Saraç* 1985, 105 **(benzeşme, benzeşim);** *Özön* 1986.

(AT)

benzeşme (İng. *assimilation;* Alm *Angleichung, Assimilation;* Fr. *assimilation*)

Sözcük içindeki seslerden birinin diğerini kendine boğumlanma yeri ve(ya) boğumlanma biçimi bakımından benzetmesi.

(MH)

benzeşme (Alm. *Angleichung, Assimilation*; Fr., İng. *assimilation*) Bir sözcükte bir sesin başka bir sesi kendine benzetme olayı.

*yur**tt**an (yur**td**an yerine)*
böyle (bu ile yerine)
*pe**mb**e (pe**nb**e yerine)*
*d**o**kt**o**r (d**o**kt**ö**r yerine)*

Benzeşme, örneklerden de anlaşılacağı gibi, çeşitli biçimlerde olur (bkz. **tüm benzeşme, yarı benzeşme, ilerleyici benzeşme, gerileyici benzeşme).**

(NK)

8.4.1. İçerik Çözümlemesi

8.4.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *benzeşme* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 27. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *benzeşme* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.4.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *benzeşme* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	-	-	-	+

Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 28. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *benzeşme* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kesinlik, kısalık, bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Doğrudan üst kavram referansı ölçütüne ise yalnızca ZK ve NK'de uyulmuştur.

8.4.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.4.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *benzeşme* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	+	-	+	-	+
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 29. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *benzeşme* maddebaşı tanımlanırken ZK, AT ve NK'de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi hem de metin dışı çapraz gönderim yapılırken ZK ve NK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.4.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *benzeşme* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	-	+

Tablo 30. Örneklendirme

B*enzeşme* maddebaşının tanımında MH dışında, dört sözlükte de örneklendirme yapılmıştır.

8.4.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *benzeşme* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 31. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *benzeşme* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.4.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *benzeşme* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 32. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *benzeşme* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.4.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *benzeşme* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	-	-	+

Tablo 33. Ek Bilgi

Sözlüklerde *benzeşme* maddebaşı tanımlanırken yalnızca ZK ve NK'de ek bilgi verilmiştir.

8.4.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *benzeşme* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+

Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 34. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *benzeşme* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.5. Küçük ünlü uyumu

Küçük ünlü uyumu (Alm. *Labialharmonie, Labialassimilation*; Fr. *harmonie labiale, assimilation labiale* ; İng. *labial harmony, labial assimilation*)

Türkçe kelimelerin ilk hecelerindeki ünlülerin düz veya yuvarlak oluşlarına göre onu izleyen hecelerdeki ünlülerin, kelimenin ilk hecesi düz ünlülü ise düz, yuvarlak ünlülü ise dar yuvarlak veya geniş düz olarak gelmesi kuralı: *yazı, yazmalar, tanıdık, susamak, uyanık, yükseliş, oda, öksüz, oğul, korku, dolu* gibi.

(ZK)

küçük ünlü uyumu (Osm. *küçük ahenk kaidesi* ; Fr. *harmonie labiale, assimilation labiale*; İng. *labial harmony, labial assimilation;* Alm. *Labialharmonie, Labialassimilation*)

(Derl. *dudak uyumu, dudak uyumu kanunu, küçük ahenk kanunu, dudak benzeşmesi, düzlük yuvarlaklık uyumu*)

Türkçe bir sözcükte, düz ünlüden sonra düz ünlünün; yuvarlak bir ünlüden sonra, dar yuvarlak veya geniş düz ünlünün gelmesi: *Evler, etek, salkımlar, ördek, oğlak, uzak, odun, oluk, çocuk, üzgün* vb.

(VH)

KÜÇÜK ÜNLÜ UYUMU (Fr. *assimilation labiale, harmonie labiale*). Türkçe kelimelerde düz ünlüden sonra düz ünlünün, yuvarlak ünlüden sonra dar-yuvarlak veya düz-geniş ünlünün gelmesi kuralı. Ör. ***k**apı**d**an, **i**nce**c**i**k**, g**ü**nd**e**li**k**, k**a**vu**ş**ma**k**, k**o**ru**c**u, k**ö**p**ü**kle**r***. Krş. ÜNLÜ UYUMU.

*** dudak benzeşmesi:** *Banguoğlu* **1940,** 16; 1959, 133; 1974, 80; *Eraslan* 1980 // **dudak uyumu:** *Mansuroğlu* **1958,** *SV* 82; *Banguoğlu* 1959, 137; 1974, 84 // **düzlük-yuvarlaklık uyumu:** *Ergin* **1958,** 76; *Bilgegil* 1982, 303 // **küçük ünlü (sesli) uyumu:** *Hatiboğlu* **1969,** 1982; *ML* 1973, XII, 456-3; *Banguoğlu* 1974, 80; *TS* 1974, 1983; *Gencan* 1979, 46; *Vardar* 1980, 1988; *Saraç* 1985, 105; *Özön* 1986.

(AT)

küçük ünlü uyumu (İng. *labial harmony, labial assimilation;* Alm. *Labialharmonie, Labialassimilation;* Fr. *harmonie labiale, assimilation labiale*)

Türkçe bir sözcükte düz ünlülerden sonra düz ünlülerin, yuvarlak ünlülerden sonra dar yuvarlak ya da geniş düz ünlülerin gelmesi gerekliliğinin dayandığı ses özelliği.

Küçük ünlü uyumuna göre ünlülerin sıralanışını bir çizelgede şöyle gösterebiliriz:

Düz ünlülerden sonra		**Yuvarlak ünlülerden sonra**	
a → a,ı	*anlam, açık*	*o → a, u*	*oynamak, okul*
e → e, i	*elemek, eğitim*	*ö → e, ü*	*öğretmen, öğüt*
ı → a, ı	*ısmarlamak, ısınmak*	*u → a, u*	*uyanmak, uyku*
i → e, i	*izlemek, izin*	*ü → e, ü*	*üretmek, ütü*

Bu duruma göre Türkçe sözcüklerde /o/, /ö/ sesleri yalnızca birinci hecede bulunur. Birinci heceden sonra /o/, /ö/ sesleri bulunan sözcükler, Türkçeye yabancı dillerden geçen sözcüklerdir: *horoz, alkol, radyo, profesör, konsolos, aktör, daktilo, doktor*… gibi. Küçük ünlü uyumuna uymayan bu yabancı kökenli sözcüklere gelen ekler, sözcüklerin son hecesindeki ünlülere uyar: *doktorluk, radyoculuk, konsolosluk, aktörlük*… gibi.

Türkçe sözcüklerde /o/, /ö/, /u/, /ü/ sesleri ile /ı/, /i/ sesleri bir arada bulunmaz. Bu ünlülerin bir arada bulunduğu sözcükler yabancıdır: *ümit, mühim, sinüs, hürriyet, jüri, enstitü*… gibi.

(MH)

küçük ünlü uyumu (Alm. *Labialharmonie, Labialassimilation*; Fr. *harmonie labiale, assimilation labiale*; İng. *labial harmony, labial assimilation*) Türkçe sözcükte, ilk seslemde **düz ünlü** (a, e, ı, i) varsa, onu izleyen ünlünün de düz ünlü; yuvarlak ünlü varsa, bunu izleyen ünlünün de **dar yuvarlak** (u, ü) ya da **düz geniş** ünlü (a,e) olması.

Küçük Ünlü Uyumuna Uymayan Sözcükler:

Küçük ünlü uyumuna uymayan sözcükleri üç kümede toplayabiliriz:

1. İlk sesleminde düz ünlü bulunduğu halde onu izleyen seslemlerde yuvarlak ünlü bulunan Türkçe sözcükler:

*av**u**ç (avıç yerine)*	*yağm**u**r (yağmır yerine)*
*çam**u**r (çamır yerine)*	*sav**u**rmak (savırmak yerine)*
*kab**u**k (kabık yerine)*	*kav**u**rmak (kavırmak yerine)*

2. İlk sesleminde düz ünlü bulunduğu halde, onu izleyen seslemlerde dar yuvarlak ünlü bulunan yabancı kökenli sözcükler:

*tamb**u**r*	*Anam**u**r*
*kam**u**s*	*kan**u**n*

3. Son sesleminde o, ö ünlüsü bulunan yabancı sözcükler:

*şof**ö**r*	*dokt**o**r*
*profes**ö**r*	*mot**o**r*

Türkçede yalnız (-ı)yor eki küçük ünlü uyumuna uymaz:

al-ı-yor	*gör-ü-yor*
gid-i-yor	*gül-ü-yor*

(NK)

8.5.1. İçerik Çözümlemesi

8.5.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *küçük ünlü uyumu* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 35. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *küçük ünlü uyumu* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.5.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *küçük ünlü uyumu* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	-	+	+	-
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 36. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *küçük ünlü uyumu* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kesinlik, kısalık, bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Doğrudan üst kavram referansı ölçütüne ise VH ve NK dışında, üç sözlükte de uyulmuştur.

8.5.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.5.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *küçük ünlü uyumu* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	-	-	+	-	+
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 37. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *küçük ünlü uyumu* maddebaşı tanımlanırken AT ve NK'de çapraz gönderim yapılmıştır. NK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılırken AT'de hem metin içi hem de metin dışı çapraz gönderim yapılmıştır.

8.5.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *küçük ünlü uyumu* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 38. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *küçük ünlü uyumu* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.5.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *küçük ünlü uyumu* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 39. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *küçük ünlü uyumu* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.5.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *küçük ünlü uyumu* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	+	-

Tablo 40. Tablo/Görsel Kullanımı

Sözlüklerde *küçük ünlü uyumu* maddebaşı tanımlanırken yalnızca MH'de tablo kullanılmıştır.

8.5.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *küçük ünlü uyumu* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	-	-	-	+	+

Tablo 41. Ek Bilgi

Sözlüklerde *küçük ünlü uyumu* maddebaşı tanımlanırken yalnızca MH ve NK'de ek bilgi verilmiştir.

8.5.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *küçük ünlü uyumu* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+

Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 42. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *küçük ünlü uyumu* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.6. Kelime

Kelime (Alm. *Wort*; Fr. *mot*; İng. *word*)

Bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan, aynı dili konuşan kişiler arasında zihinde tek başına kullanıldığında somut veya soyut bir kavrama karşılık olan yahut da somut ve soyut kavramlar arasında geçici ilişkiler kurmaya yarayan dil birimi. Somut kelime: *ağaç, taş, kedi* vb. Soyut kelime: *sevinç, üzüntü, kaygı, çalışkanlık* vb. İlişki için: *gibi, göre, dolayı, kadar, karşı, üzerinde* vb.

(ZK)

sözcük (Osm. *kelime* ; Fr. *mot*; İng. *word;* Alm. *Wort*)

Anlamı olan ses veya ses birliği: *O*, *ev*, *baş*, *çocuk*, *yok*, *var*, *değil*, *gibi*, *ah* vb.

(VH)

KELİME (Osm. *kelime* ; Fr. *mot*). Tek başına anlamı olan veya anlamlı kelimeler arasında ilişki kurmaya yarayan, bir veya birden çok heceden oluşan ses öbeği. Ör. *ev, düşünce, yeşil, ben, çok, güzel, gülerek, almak, gibi, ile, oh*. Kelimeler yapılarına göre BASİT—BİRLEŞİK KELİME, GRAMER—SÖZLÜK

KELİMESİ; anlamına göre BAĞIMLI—BAĞIMSIZ KELİME, EŞ ANLAMLI, KARŞIT ANLAMLI, YAKIN ANLAMLI (KELİMELER), ESKİ—YENİ KELİME şeklinde sınıflandırılabilir.

*** kelime:** *Gram. Ter.* **1940;** *Banguoğlu* 1940, 5; 1959, 10; 1974,10; *Fel ve Gram. Ter.* 1942; *Emre* 1945, 4; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966; *Dilb. Ter.* 1949; *Ergin* 1958, 112; *Hatiboğlu* 1969; *Dilaçar* 1971, 98; *ML* 1972, VII, 152-2; *Bilgegil* 1982, 164 // **söz:** *Mansuroğlu* **1958;** 1960, 187 // **sözcük:** *TS* **1969,** 1974, 1983; *Saraç* 1976, 858 **(sözcük, kelime);** *Gencan* 1979, 144; *Vardar* 1980, 1988; *Aksan* 1979, I, 60; 1982, III, 17; *Hatiboğlu* 1982; *Özön* 1986.

(AT)

kelime Bkz. **sözcük.**

sözcük (İng. *word;* Alm. *Wort;* Fr. *mot*)

Anlamlı ses ya da ses birliği.

Sözcük, kavram ve düşünce arasında çok yakın bir ilişki bulunur. Sözcüğü oluşturan sesler söylendiği zaman akla hemen ilgili kavram gelir.

(MH)

sözcük (Alm. *Wort*; Fr. *mot*; İng. *word*) Anlamı olan ses ya da ses birliği, **kelime:**

o, ak, yol, bacak

Dilbilimciler, sözcük yerine genellikle **gösterge, söz öğesi** (Alm. *Lexem;* Fr. *lexéme;* İng. *lexeme*) terimlerini kullanmaktadırlar.

(NK)

8.6.1. İçerik Çözümlemesi

8.6.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *kelime* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 43. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *kelime* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.6.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *kelime* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	-	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 44. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *kelime* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kesinlik, doğrudan üst kavram referansı, bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli

tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Kısalık ölçütüne ZK dışında uyulmuştur.

8.6.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.6.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *kelime* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	-	-	+	-	+
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 45. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *kelime* maddebaşı tanımlanırken AT ve NK'de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi hem de metin dışı çapraz gönderim yapılırken NK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.6.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *kelime* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	-	+

Tablo 46. Örneklendirme

K*elime* maddebaşının tanımında MH dışında, dört sözlükte de örneklendirme yapılmıştır.

8.6.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *kelime* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 47. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *kelime* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.6.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *kelime* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 48. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *kelime* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.6.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *kelime* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	+	+	+

Tablo 49. Ek Bilgi

K*elime* maddebaşı tanımlanırken VH dışında, dört sözlükte de ek bilgi verilmiştir.

8.6.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *kelime* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 50. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *kelime* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.7. Fiil

Eylem *bk*. **fiil.**

Fiil (Alm. *Verb, Verbum, Zeitwort*; Fr. *verbe*; İng. *verb*; Osm. *fiil*)

Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen kelime: *yaz-, yazma-, koş-, koşma-* (kılış), *sarar-, büyü-* (oluş), *sus-, susma-, dur- (durum)* vb. Bunları söz içinde fiillerin ad biçimi olan mastarlar ile adlandırırız. Fiilleri nitelikleri bakımından *kılış fiilleri, oluş fiilleri* ve *durum fiilleri* diye sınırlandırmak mümkündür. Fiiller, gösterdikleri kılış ve oluşun söz içinde bir şahsı veya bir nesneyi etkileyip etkilememesi bakımından da *geçişli* ve *geçişsiz* diye sınıflandırılır: *okumak, göndermek, bildirmek, pişmek, geçmek, büyümek* gibi. Fiiller çeşitli çatı ekleri olarak aynı fiil kökünün farklı görünüşlerini sergileyen fiil tabanlarını oluştururlar. Buna göre de *dönüşlü, edilgen, işteş, ettirgen* gibi adlar alırlar: *tutmak, tut-un-mak, tut-ul-mak, tut-uş-mak, tut-tur-mak* vb. Zaman ve şahıs ekleri ile genişletilen fiiller bir kılış ve

oluşu bitmiş, tamamlanmış duruma (*verbum finitum*) getirirler: *ara-dı-m, bak-acak-sın, otur-uyor-lar* gibi. Fiilleri yalnız başına fiil olup olmama özellikleri bakımından da *asıl fiiller, yardımcı fiiller* ve *ek-fiil* diye gruplandırabiliriz. *bk.* yukarıda gösterilen fiil türlerine ve ayrıca **çatı, fiil çekimi, fiil çekim eki.**

(ZK)

eylem (Osm. *fiil* ; Fr. *verbe*; İng. *verb;* Alm. *Verbum, Zeitwort*)

(Derl. *işlev*)

Olumlu veya olumsuz olarak, zaman kavramı taşıyan veya zaman kavramı ile birlikte kişi kavramı veren sözcük. Türkçede bu tür sözcükler **-ma** olumsuzluk ekiyle veya çekimli **değil** sözcüğüyle kullanılır: *Sevdi (sev-me-di), sevmiş, sever, seviyor, sevecek, seve, sevse, sevmeli, sevsin, sevdiydi, sevmişmiş, severse, sevmek, sevme, seviş, seven, sevince, severken, severek*; *yorgunum (yorgun değilim)* vb.

(VH)

FİİL (Osm. *fiil* ; Fr. *verbe*). Bir kılış, oluş veya durum anlatan kelime türü. DÖNÜŞLÜ, EDİLGEN, ETKEN, ETTİRGEN, GEÇİŞLİ, GEÇİŞSİZ, İŞTAŞ ve OLDURGAN FİİL olmak üzere sekiz çeşidi vardır. Fiiller ayrıca KILIŞ ve OLUŞ FİİLİ şeklinde de sınıflandırılır. Bundan başka ORTADA FİİL, YARDIMCI, YARI YARDIMCI FİİL ve TEK ŞAHISLI FİİL gibi türleri vardır. Ör. *giyinmek, görülmek, görmek, kırdırmak, dövmek, kalmak, görüşmek, gülüşmek, evlendirmek; atmak, doğmak;* (evden) *çıkmak,* (yokuşu) *çıkmak; etmek, olmak; bilmek, vermek; yağmur yağmak*. Krş. YÜKLEM, BAĞIMSIZ KELİME.

*** kılın-sav:** *Gram. Ist.* **1934 // fiil:** *Gram. Ter.* **1940;** *Banguoğlu* 1940, 43; 1974, 408; *Fel. ve Gram. Ter.* 1942; *Emre* 1945, 45; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966, 1969; *Üçok* 1947, 99; *Dilb. Ter.* 1949; *Ergin* 1958, 434; *Mansuroğlu* 1958; *Dilaçar* 1971, 105; *ML* 1971, IV, 650-3; *Eraslan* 1980; *Bilgegil* 1982, 260; *Vardar* 1988 **// eylem:** *Hatiboğlu* **1969,** 1982; *TS* 1974, 1983; *Saraç* 1976, 1347 **(eylem, fiil);** *Vardar* 1980, 1988; *Gencan* 1979, 271; *Aksan* 1979, I, 18; II, 100; *Özön* 1986 **// edim:** *Tekin* **1979,** 5.

(AT)

fiil Bkz. **eylem.**

eylem (İng. *verb;* Alm. *Verb, Verbum, Zeitwort;* Fr. *verbe*)

Bir iş, oluş, hareket, durum bildiren, kişi ve zaman kavramı veren sözcük.

Sözcük türleri içerisinde en önemli öğe eylemlerdir. Çünkü eylemler, tanımdan da anlaşılacağı gibi varlıkların yaptıkları işleri, oluşları, hareketleri ve içinde bulundukları durumları bildirirken, kişi, zaman ve yargı kavramları verir. Eylemlerin bildirdikleri kavramlara şu örnekler verilebilir.

iş	: *okumak, yemek, içmek, bulaşık yıkamak, duş almak…*
oluş	: *büyümek, küçülmek, yaşlanmak, gevşemek, güzelleşmek…*
hareket	: *gelmek, gitmek, koşmak, atlamak, yüzmek…*
durum	: *bulunmak, durmak, korkmak, oturmak, uyumak…*

Dilimizde bütün eylemler ve bu eylemlerden türemiş sözcükler genellikle Türkçedir. Ancak, pek az sayıda *mektuplaşmak, selâmlaşmak* gibi yabancı sözcüklerden türeyen eylemler yabancı kökenlidir.

Sözcük türleri arasında eylemlerin çok özel ve önemli bir yeri vardır. Çünkü eylemler yüklem oldukları zaman tek başlarına bir cümle oluşturabilir. Özne, tümleç gibi diğer cümle öğelerinde böyle bir durum görülmez. Örneğin *Yapabildim* sözcüğü tek başına bir cümledir ve özne, kişi, zaman kavramı taşımaktadır. Cümlede bulunan öğeler içinde ikinci dereceden önemli olan öznenin tek başına bir cümle kurabilme imkânı yoktur.

Eylem kök ve eklerden oluşur.

sev-	*di*
kök	*ek*

Yalın eylem kökü daha küçük anlamlı birimlere bölünmez. Türkçede eylem kökü değişmez, eylem köklerine gelen ekler değişir. Eylem köklerine gelen *-mak, -mek* ekleri eylemlik (mastar) ekidir. Eylemlik, eylemin adıdır. *sevmek, bilmek, görmek, gelmek* gibi sözcükler eylem adıdır ve bu sözcükler ad olarak kabul edilir.

(MH)

fiil bkz. **eylem.**

eylem (Alm. *Verb, Verbum*; Fr. *verbe*; İng. *verb*) Zaman ve kişi kavramı taşıyan, bir eylem, devinme, iş, durum, yargı…

Eylem, eylem öbeğinin temel öğesi, tümcenin yüklemidir.

Bir eylem, iki biçimbirimden oluşur: kök (ya da gövde) ve ek:

oku-mak, yat-mak, al-mak, gör-mek, gül-mek, sür-mek

Eylem, tümce içinde ya bir eylem (devinim, iş) ya da durum (oluş, kılış, yargı) belirtir.

1. Bir eylem (devinim, iş) belirtir:

Dün, odamı	*boyadım.* *temizledim.* *sildim, süpürdüm.* *süsledim.* *düzelttim.* *havalandırdım.* *boşalttım.* *döşedim.* *değiştirdim.*

Bugün	*çay* *oraya* *mektup* *otobüse* *ders* *bir şey*	*içmeyeceğim.* *gitmeyeceğim.* *yazacağım.* *binmeyeceğim.* *çalışmayacaklarmış.* *yapmayın.*

2. Bir durum (oluş, kılış, yargı) belirtir:

Ayşe hâlâ	*uyuyor.* *düşünüyor.* *tereddüt ediyor.* *inanmıyor.* *cevap vermiyor.* *inat ediyor.* *gizleniyor.* *bekliyor.* *hastaymış.* *yorgunmuş.*

Ufuk	*kararıyor.* *yaklaşıyor.* *daralıyor.* *kızarıyor.* *genişliyor.* *kayboluyor.*

Eylem, bir iş ya da bir durum belirtirken bunların ne zaman ve kim tarafından yapıldığını ya da yapılacağını gösterir. Yani, zaman ve kişi de belirtir.

Bir eylem, zaman ve kişi kavramını kök ya da gövdesine getirilen eklerle verir. Bu demektir ki, bir eylemin sonuna iki tür çekim eki getirilir. Birincisi zaman kavramını, ikincisi de kişi kavramını verir. Örneğin,

Orhan tiyatroya	*gitti.* *gidiyor.* *gidecek.* *gitmiş.* *gider.* *gitsin.*

tümcelerinde, eylem köküne getirilen ekler eylemin değişik zamanlarda gerçekleştiğini ya da gerçekleşeceğini belirtmektedir.

Tiyatroya	*gittim. (ben)* *gittin. (sen)* *gitti. (o)* *gittik. (biz)* *gittiniz. (siz)* *gittiler. (onlar)*

tümcelerindeyse, son ekler eylemin kim tarafından yapıldığını açıklamaktadır.

Eylem kök ve gövdesine getirilen ilk ek, yalnız zaman kavramı vermez; kip (Alm. *Modus;* Fr., İng. *mode*) de belirtir. Aynı biçimde, kişi

kavramı veren ikinci ek, kişiyle birlikte sayı kavramı da verir. Örneğin, "gideceğim", "gittiler" aynı eyleme aittirler, ancak şu farklı bilgileri verirler:

gideceğim

kip:	***zaman:***	***kişi:***	***sayı:***
bildirme kipi	*gelecek zaman*	*ben*	*tekil*

gittiler

kip:	***zaman:***	***kişi:***	***sayı:***
bildirme kipi	*geçmiş zaman*	*onlar*	*çoğul*

Eylem çekiminde zaman dörde ayrılır:

- Geçmiş zaman (Alm. *Vergangenheit;* Fr. *passé;* İng. *past tense*)
- Şimdiki zaman (Alm. *Präsens, Gegenwart;* Fr. *présent;* İng. *present*)
- Gelecek zaman (Alm. *Futur, Futurum;* Fr. *futur;* İng. *future*)
- Geniş zaman (Alm. *Aorist, Zeitlos;* Fr. *aorist, atemporal;* İng. *aorist, timeless*)

Eylemde kişi, her türlü etkinlikte bulunan ya da bir durum yaratan varlıktır.

(NK)

8.7.1. İçerik Çözümlemesi

8.7.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *fiil* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 51. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *fiil* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.7.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *fiil* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	-	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	-
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 52. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *fiil* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kısalık, bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Kesinlik ölçütüne VH dışında dört sözlükte de uyulmuştur. Doğrudan üst kavram referansı ölçütüne ise NK dışında dört sözlükte de uyulmuştur.

8.7.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.7.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *fiil* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	+	-	+	-	-
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 53. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *fiil* maddebaşı tanımlanırken ZK, AT'de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi hem de metin dışı çapraz gönderim yapılırken AT'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.7.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *fiil* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 54. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *fiil* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.7.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *fiil* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 55. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *fiil* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.7.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *fiil* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	+	+

Tablo 56. Tablo/Görsel Kullanımı

Fiil maddebaşı tanımlanırken MH ve NK'de tablo/görsel kullanılmıştır.

8.7.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *fiil* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	+	+	+	+

Tablo 57. Ek Bilgi

Bütün sözlüklerde *fiil* maddebaşı tanımlanırken ek bilgi verilmiştir.

8.7.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *fiil* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+

Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 58. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *fiil* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.8. Sıfat

Sıfat (Alm. *Adjektiv, Eigenschaftswort*; Fr. *adjectif*; İng. *adjektive*)

Somut ve soyut ad ve kavramları niteleme, belirtme, yer gösterme, sayı gösterme, sorma gibi çeşitli yönlerden vasıflandıran, sınırlayan kelime türü: *doğru imla, ağır yük, uzun yol, inceiş, güzel fikir, hünerli kişi, doru at, kızıl elma, binbir dert, tek yol, o zaman, bu durum; sıcacık, ışıltılı günü bekliyordu* (Y. Kemal, *Ortadirek*, s. 190). *Tekmil otların taze, yeşil, gıcır gıcır kokusuyla kokuyordu* (Y. Kemal, *göst.e.*, s. 191). *Taşbaşoğlunun keskin, umutlu gözleri teker teker üstündeydi* (Y. Kemal, *göst.e.*, s. 301). *Tenha, sessiz* yollarda yürür, yürürüm (P. Safa, *Biz İnsanlar*, s. 181). *Mavi* duman, bir bilek damarı gibi kabartılı ve sıcak dudaklarından çıktı (S. Faik, *Bütün Eserleri 1*, s. 69). *Biz de mükemmel bir yalancı olduk arkadaş!* (K. Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 298). *Bazan birkaç hafta fazla, birkaç gün fazla yaşamak işleri nasıl da alt üst ediyor* (K. Tahir, *göst.e.*, s. 322). *Hacer! - Ha bak, gelirken benim o uzun, yeşil ipek başörtümü de getir* (M. N. Sepetçioğlu, *Çardaklı Bacı,* s. 96) vb.

(ZK)

sıfat (Osm. *sıfat* ; Fr. *adjectif*; İng. *adjective;* Alm. *Adjektiv, Eigenschaftswort*)

(Derl. *san, ulak, katmaç*)

Bir adı niteleyen veya belirten sözcük: **Beyaz** *ev*, **güzel** *çocuk*, **beş** *gün*, **bu** *kitap*, **hangi** *kız*, **bazı** *olaylar* vb.

(VH)

SIFAT (Osm. *sıfat* ; Fr. *adjectif*). Bir ismi belirten veya niteleyen kelime türü. Ör. ***o*** *gün*, ***yedi*** *kişi*, ***kaç*** *lira*, ***iyi*** *günler*, ***güzel*** hava, ***hangi*** kadın, ***bazı*** kimseler. BELİRTME ve NİTELEME SIFATI olmak üzere iki çeşidi vardır. Krş. BAĞIMSIZ KELİME.

*** san:** *Gram. Ist.* **1934** // **sıfat:** *Gram. Ter.* **1940;** *Banguoğlu* 1940, 29; 1974, 341; *Fel. ve Gram. Ter.* 1942; *Emre* 1945, 431; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966, 1969, 1974, 1983; *Üçok* 1947, 99; *Dilb. Ter.* 1949; *Ergin* 1958, 362; *Mansuroğlu* 1958; *Hatiboğlu* 1969, 1982; *ML* 1973, XI, 253-2; *Saraç* 1976, 27; *Gencan* 1979, 171; *Vardar* 1980, 1988; *Eraslan* 1980; *Bilgegil* 1982, 189; *Özön* 1986 // **vasıf adı:** *Tekin* **1959,** 339 // **önad:** *Atabay – Çam* **1978,** 147; *Özön* 1986 // **nitem:** *Özön* **1986.**

(AT)

sıfat (İng. *adjective;* Alm. *Adjektiv, Eigenschaftswort;* Fr. *adjectif*)

Varlıkların özelliklerini belirten ve adlardan önce gelen sözcük: *güzel kız*, *mavi kitap*, *küçük ev*, *yedi gün*, *bu kalem*, *hangi çocuk*, *tertemiz oda*, *bazı insanlar*, *bütün dostlarım*… gibi.

(MH)

sıfat bkz. **önad.**

önad (Alm. *Adjektiv*; Fr. *adjectif*; İng. *adjective*) Addan önce gelerek onu niteleyen ya da belirten sözcük türü, **sıfat.**

Etrafımıza baktığımız zaman, birçok canlı ya da cansız varlık görürüz: **kedi, ağaç, ev, otomobil, çocuk, çiçek…**

Kedi, tüm kedilere verilen bir addır. Ne var ki, tüm kediler birbirinin aynı değildir. Aynı durum, diğer varlıklar için de geçerlidir. Örneğin, **masa** sözcüğünü ele alalım. Masa kavramı, tüm masaları içine alır. Oysa etrafımızdaki masaların hepsi birbirinin aynı değildir. Kimi büyük, kimi küçük, kimi uzun, kimi yuvarlak, kimi kırık, kimi yeni, kimi siyah. Bu masalar arasındaki farkı belirtmek için **büyük** masa, **küçük** masa, **uzun** masa, **yuvarlak** masa, **kırık** masa, **yeni** masa, **siyah** masa deriz. İşte, masalar arasındaki bu farkı göstermek için kullandığımız **büyük, uzun, yuvarlak, kırık, yeni, siyah** sözcüklerine **önad** diyoruz. Bu duruma göre önadlar, adlardan (varlıklardan) önce gelerek onların nasıl ve ne durumda olduklarını, yerlerini, sayılarını, renklerini belirten sözcüklerdir: ***bayat*** *(ekmek),* ***eski*** *(elbise),* ***sıcak*** *(su),* ***sözlü*** *(sınav),* ***üçüncü*** *(sıra),* ***yarım*** *(ekmek),* ***hangi*** *(kitap),* ***şu*** *(kitap),* ***o*** *(araba),* ***yüzer*** *(lira),* ***yarımşar*** *(elma)…*

(NK)

8.8.1. İçerik Çözümlemesi

8.8.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *sıfat* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 59. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *sıfat* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.8.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *sıfat* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	-	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+

Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 60. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *sıfat* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kesinlik, doğrudan üst kavram referansı, bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Kısalık ölçütüne ise ZK dışında, dört sözlükte de uyulmuştur.

8.8.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.8.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *sıfat* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
Metin içi	-	-	+	-	+
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 61. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *sıfat* maddebaşı tanımlanırken AT ve NK'de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi hem de metin dışı çapraz gönderim yapılırken NK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.8.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *sıfat* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 62. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *fiil* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.8.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *sıfat* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 63. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *sıfat* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.8.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *sıfat* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 64. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *sıfat* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.8.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *sıfat* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	-	-	+	-	+

Tablo 65. Ek Bilgi

Sözlüklerde *sıfat* maddebaşı tanımlanırken yalnızca AT ve NK'de ek bilgi verilmiştir.

8.8.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *sıfat* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 66. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *sıfat* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.9. Zarf

Zarf (Alm. *Adverbium*, *Umstandswort*; Fr. *adverbe*; İng. *adverb*)

Fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer, yön vasıta, miktar, şart gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime türü: *dün, bugün, yarın, sonra, şimdi* vb. (zaman bakımından); *ileri, geri, beri, ait* (yer, yön bakımından); *az, çok, biraz, kısmen, daha, pek* vb. (ölçü bakımından); *tatlı sert, açık mavi, koyu yeşil, uzun uzun konuştuğu konu, sımsıkı kapatmak, iyi anlamak* vb. (niteleme, tarz bakımından):

Silkindi. Yataktan h ı z l a kalktı. Başı b i r d e n b i r e dönmüştü. Karyolanın topuzunu z o r yakaladı (S. Faik, *Bütün Eserleri 3. Medarı Maişet Motoru; Berber Dükkânının Açılma Merasimi*, s. 147). *Ateş ilk tereddütten sonra b i r d e n b i r e parladı* (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, s. 323). *Olduğu yere k a y a r c a s ı n a çöktü* (Yaşar Kemal, *Ortadirek*, s. 314). *Gittiniz mi, g e r ç e k t e n mezarlığa elinizde çiçeklerle?* (Kemal Tahir, *Yol Ayrımı*, s. 463). *K a p k a r a b i r y a l n ı z l ı k i ç i n d e, kendi vücudundan bile habersiz düşünmeyi pek severdi* (Sait F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri 3*, s. 19) vb.

(ZK)

belirteç (Osm. *zarf* ; Fr. *adverbe*; İng. *adverb;* Alm. *Adverbium, Umstandswort*)

(Derl. *katmaç*)

Bir eylemin, bir sıfatın ya da bir başka belirtecin anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik, soru kavramları bakımından etkileyen sözcük: **Çok** *konuşuyor;* **Erken** *gelince şaşırdık;* **En** *iyi arkadaş kitaptır;* **En fazla** *kazanan* **en çok** *çalışandır* vb.

(VH)

ZARF (Osm. *zarf, hâl* ; Fr. *adverbe*). Bir fiilin, bir sıfatın veya bir başka zarfın anlamını değiştirerek daha belirgin hale getiren kelime türü. Ör. *en, çok, daha, niçin, nasıl, yukarı, ileri, şimdi, yarın, erken*. Zarfın NİCELİK—NİTELİK ZARFI, SORU, YER, ZAMAN ZARFI gibi çeşitleri vardır. Krş. BAĞIMSIZ KELİME.

*** sav sanı:** *Gram. Ist.* **1934 // zarf:** *Banguoğlu* **1940,** 37; 1974, 371; *Fel. ve Gram. Ter.* 1942; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966, 1969; *Dilb. Ter.* 1949; *Mansuroğlu* 1958; *Ergin* 1958, 374; *ML* 1973, XII, 907-1; *Saraç* 1976, 30; *Eraslan* 1980; *Bilgegil* 1982, 216; *Vardar* 1988 // **ulaç:** *Emre* **1945,** 359 // **belirteç:** *Hatiboğlu* **1969,** 1982; *TS* 1974, 1983; *Saraç* 1976, 30; *Gencan* 1979, 409; *Vardar* 1980, 1988; *Özön* 1986.

(AT)

zarf Bkz. **belirteç.**

belirteç (İng. *adverb;* Alm. *Adverbium, Umstandswort;* Fr. *adverbe*)

Eylemlerden, sıfatlardan, belirteçlerden önce gelerek bunların anlamlarını etkileyen sözcük.

Belirteçler önüne geldikleri sözcüklerin anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik ve soru kavramları bakımından etkiler. Türkçede pek çok sözcük belirteç olarak kullanılır. Bu sözcüklerden bazıları şunlardır: *hemen, şimdi, çok, az çok, en çok, biraz, son derece, sabaha karşı, akşama doğru, önce, sonra, çabuk, hızlı, yavaş, ileri, geri, birden bire, ansızın*… gibi.

Görev ve anlamları bakımından belirteçler aşağıda belirtilen bölümlere ayrılır:

zaman belirteçleri, yer-yön belirteçleri, ölçü belirteçleri (azlık, çokluk)**, niteleme** ve **durum belirteçleri, soru belirteçleri**

(MH)

zarf bkz. **belirteç.**

belirteç (Alm. *Adverbium*; Fr. *adverbe*; İng. *adverb*) Bir eylemin, bir eylemsinin, bir önadın ya da başka bir belirtecin anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik, soru kavramlarıyla etkileyen sözcük:

***Yavaş** yürü.*
***Çok** konuşma.*
*İstanbul'dan **dün** döndüm.*
***Bugün** İzmir'e gidiyor.*
***Az önce** neredeydin?*

Belirtecin temel görevi, eylemi çeşitli yönlerden etkilemektir. Bu nedenle, tümce içindeki yeri genellikle eylemin yanıdır. Ancak, Türkçe tümcede, sözcüklerin önemi eyleme yaklaştıkça arttığından, asıl söylenmek istenen söz, eylemin yanına getirilir. Bu durumda, doğal olarak, belirtecin yeri de değişir. Eylemin yanında yer alması gereken belirteç, tümcenin ortalarına, hatta başına gelebilir. Zaman ve yer belirten belirteçlerin özneden önce gelmesiyse oldukça yaygındır.

Türkçede, bir sözcük, belirteç olduğu halde, ad ya da önad olarak kullanılabildiği gibi, bir ad veya önad da belirteç olarak kullanılabilir. Bir adın ya da önadın ne zaman belirteç gibi kullanıldığı, ancak doğrudan doğruya eylemi etkileyip etkilemediğinden anlaşılır. Örneğin,

Uslu çocukları severim

tümcesinde **uslu** sözcüğü, addan yani **çocuk** sözcüğünden önce gelerek onu nitelediği için önaddır. Ancak, aynı sözcük,

Yaramazlık yapma, uslu otur

tümcesinde doğrudan doğruya eylemi etkilediği için, belirteç olmaktadır. Adlar da, özellikle ikileme kurdukları zaman, belirteç olarak kullanılır:

*Bingöl Dağı **çiğdem çiğdem** yeşerir.* (C. Külebi)

(NK)

8.9.1. İçerik Çözümlemesi

8.9.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *zarf* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-

Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 67. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *zarf* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.9.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *zarf* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	-	-	+	+	-
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 68. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *zarf* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kesinlik, doğrudan üst kavram referans, bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Kısalık ölçütüne ise AT ve MH'de uyulmuştur.

8.9.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.9.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *zarf* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	-	-	+	+	-
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 69. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *zarf* maddebaşı tanımlanırken AT ve MH'de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi hem de metin dışı çapraz gönderim yapılırken MH'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.9.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *zarf* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 70. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *zarf* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.9.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *zarf* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 71. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *zarf* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.9.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *zarf* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 72. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *zarf* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.9.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *zarf* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	+	+	+

Tablo 73. Ek Bilgi

Zarf maddebaşı tanımlanırken VH dışında, dört sözlükte de ek bilgi verilmiştir.

8.9.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *zarf* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 74. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *zarf* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.10. Zamir

Zamir (Alm. *Pronomen*, *Fürwort*; Fr. *pronom*; İng. *pronoun*; Osm. *zamîr*)

Kişilerin ve canlı cansız ad grubundaki varlıkların yerini tutma, onları işaret veya soru yolları ile temsil etme görevi yüklenmiş olan ad soylu kelime türü. Şahıs gösteren *ben, sen, o, bunlar, şunlar, onlar* şahıs zamirleri, dönüşüklülük gösteren *kendim, kendin, kendi, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri* zamirleri; *bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar* işaret zamirleri; *biri, birisi, başkası, herkes, kimse* vb. belirsizlik zamirleri; *hangisi, kim, ne, neyi, neden* vb. soru zamirleri; bağlama görevi yüklenen bağlama zamiri '*ki*' gibi türleri vardır.

(ZK)

adıl (Osm. *zamir* ; Fr. *pronom*; İng. *pronoun;* Alm. *Pronomen*, *Fürwort*)

(Derl. *adsı*, *içlem*, *adınsı*, *adcıl*)

Kişi, özlük, gösterme, soru ve belirsizlik kavramları vererek, varlıkların yerini tutan sözcük: *Ben, sen, o, biz, siz, onlar; kendim, kendin, kendi (kendisi), kendimiz, kendiniz, kendileri; bu (bunlar), şu (şunlar), o (onlar); kim (kimi, kime, kimde, kimden, kimin); ne (neyi, neye, nede, neden, neyin; nenin); biri, birisi, birbiri, bazısı, kimisi* vb.

(VH)

ZAMİR (Osm. *zamîr* ; Fr. *pronom*). Bir varlığın yerini tutan kelime türü. Ör. *ben, sen, o, biz, siz, onlar; kendim, kendin, kendi…; bu, şu, o; hangi, biri.* Türkçe'de zamirlerin BELİRSİZ, DÖNÜŞLÜ ZAMİR, GÖSTERME, SORU ve ŞAHIS ZAMİRİ gibi çeşitleri vardır. Krş. BAĞIMSIZ KELİME.

*** oruntak, orunluk (ad orunluğu):** *Gram. Ist.* **1934 // zamir:** *Gram. Ter.* **1940;** *Banguoğlu* 1940, 33; 1974, 356; *Fel. ve Gram. Ter.* 1942; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966, 1969; *Üçok* 1947, 99; *Dilb. Ter.* 1949; *Mansuroğlu* 1958; *Ergin* 1958, 379; *ML* 1973, XII, 901-1; *Saraç* 1976, 1044; *Eraslan* 1980; *Bilgegil* 1982, 208; *Vardar* 1988 // **adıl:** *Hatiboğlu* **1969,** 1982; *TS* 1974, 1983; *Saraç* 1976, 1044; *Gencan* 1979, 254; *Vardar* 1980, 1988; *Özön* 1986.

(AT)

zamir Bkz. **adıl.**

adıl (İng. *pronoun;* Alm. *Pronomen;* Fr. *pronom*)

Adların yerini tutan ve dillerde sınırlı sayıda bulunan sözcüklerden her biri.

Adıllar ad olmadıkları halde, adların yerine kullanılır; kişi, özlük, işaret, soru ve belirsizlik anlamı verirler. Adıllar yedi bölüme ayrılır:

kişi adılları	**:** *ben, sen, o, biz, siz, onlar*
işaret adılları	**:** *bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar*
soru adılları	**:** *kim, kimler, ne, neler, kaç, hangi*
dönüşlü adıllar	**:** *kendim, kendin, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri*
belgisiz adıllar	**:** *biri, kimi, herkes, bazısı, birçoğu, herbiri*
ilgi adılı	**:** *Mehmet'inki, benimki, onlarınki*
iyelik eki (adılı)	**:** *kitabım, evimiz, komşunuz, çocuklarım*

(MH)

zamir bkz. **adıl.**

adıl (Alm. *Pronomen, Fürwort*; Fr. *pronom*; İng. *pronoun*) Birtakım yinelemelerden kaçınmak için adların ya da ad öbeklerinin yerine kullanılan sözcüklere verilen ad. Örneğin,

En iyi arkadaşım iki yıl önce İzmir'e gitti
En iyi arkadaşımı bir daha hiç görmedim

tümceleri, gerek konuşma, gerekse yazı dilinde arka arkaya ancak aşağıdaki biçimde söylenir:

En iyi arkadaşım, iki yıl önce İzmir'e gitti. ***Onu*** *bir daha hiç görmedim.*

Bu son tümcedeki siyah dizili sözcük, **en iyi arkadaşımı** öbeğinin yerini tuttuğundan bir adıldır.

(NK)

8.10.1. İçerik Çözümlemesi

8.10.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *zamir* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 75. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *zamir* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.10.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *zamir* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	-	-	+	-	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+

Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 76. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *zamir* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kesinlik, doğrudan üst kavram referansı bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Kısalık ölçütüne ise AT ve NK'de uyulmuştur.

8.10.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.10.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *zamir* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
Metin içi	-	-	+	-	-
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 77. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *zamir* maddebaşı tanımlanırken AT'de hem metin içi hem de metin dışı çapraz gönderim yapılmıştır.

8.10.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *zamir* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 78. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *zamir* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.10.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *zamir* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 79. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *zamir* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.10.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *zamir* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 80. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *zamir* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.10.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *zamir* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	+	+	+

Tablo 81. Ek Bilgi

Zamir maddebaşı tanımlanırken VH dışında, dört sözlükte de ek bilgi verilmiştir.

8.10.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *zamir* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 82. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *zamir* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından

AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.11. Ünlem

Ünlem (Alm. *Interjektion, Ausruf, Empfindungswort*; Fr. *interjection*; İng. *interjection*; Osm. *nidâ*)

Konuşanın korku, sevinç, acıma, şaşkınlık gibi her türlü duygu ve heyecanını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya, seslenmeye, çağırmaya yarayan ve kısmen bağımlı kelimeler sınıfına giren kelime veya kelimeler: *a!, e!, ah!, ay!, ey!, ya!, hah!, o!, vah!, eh!, hay hay!, vay!, of!, uf!, pöh!, aman!, haydi!, bravo!, hişt!, yazık!, hop!, hoppala!, yo!, ayol!, yuh!, yahu!, hu!, be!, sakın!, Allah!, Tanrım!, Yarabbi!* vb. *—Bana blöf yok dedik. a d o k t o r !* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 148). *—A h bu sarhoşluk(...) bu romantizmin büyülteci* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 69). *A h bin kulağım olsaydı da bin şaheserin lezzetini birden tatsaydım* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 17). *E y şair, çünkü senden sonra çok şeyler oldu* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst.e.*, s. 33). *Biraz düşündükten sonra bağırdı: -H a h ! Dedi. Bak meselâ, o tabanca vak'ası…* (P. Safa, *Biz İnsanlar*, s. 53):
— *Filan köşkü sekiz bin liraya satmışlar…*

— *V a h v a h ...* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları*, s. 179). *H a y h a y ! yarın sana uğrarım. Oh canıma değsin! Kardeşim hemen kucağından kapıyorlarmış gibi ona sımsıkı sarılarak:*

— *A a a !.. Ben İsmail'den ayrılmam… İstemem… Seninle gideceğim, diye isyan etti* (R. N. Güntekin, *göst.e.*, s. 20) *Behey Mübarek adam, gece yarıları denizin dibinde ne arıyordun?* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Şaka*, s. 70). *Saniye şarkı söylerken yakalandığı vakit gözleri dolarak:*

— *O f ! İçimin acısından ne haltedeceğimi kendim de bilmiyorum, diyordu* (R. N. Güntekin, *Kızılcık Dalları*, s. 125). *Ben sekiz senedir buradayım! Dedi. H a y d i , eve gidelim, bir kahve içelim* (A. H. Tanpınar, *Yaz yağmuru: Teslim*, s. 95) vb.

Ünlemler kendi içinde a) *içe dönük ünlemler*, b) *dışa dönük ünlemler*, c) *ses yansımalı ünlemler* olmak üzere üç ana gruba ayrılır. Bunlara *bk.*

(ZK)

ünlem (Osm. *nida* ; Fr. ; İng. *interjection;* Alm. *interjektion, Aussruf, Empfindungswort*)

Bir duyguyu, bir düşünceyi anlatan veya bir tabiat sesini yansıtan sözcük: *Ah*!, *oh*!, *vah vah*!, *tangur tungur*!, *mırıl mırıl*!, *şakır şakır* vb.

(VH)

ÜNLEM (Osm. *nidâ* ; Fr. *interjection*). Genellikle tek başına anlamı olmayan, ancak seslenmeleri; korku, sevinç, şaşkınlık, acıma gibi ruh hallerini; yasaklama, tasdik, gösterme gibi hususları ifade eden kelime türü. Ör. *ey!*, *ya!*, *hey!, ayy!, aman!, oh!, yaşa!, yaa!, olamaz!, vah vah!, yazık!, dur!, koşma!, peki!, hayhay!, aha!, işte!, tee!.* Krş. BAĞIMLI KELİME.

*** nida:** *Banguoğlu* **1940,** 42; *Elöve* 1941, 676; *Timurtaş* 1964, 70 // **ünlem:** *Gram. Ter.* **1940;** Fel. ve Gram. Ter. 1942; *Emre* 1945, 19; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966, 1969, 1974, 1983; *Dilb. Ter.* 1949; *Ergin* 1958, 600; *Hatiboğlu* 1969, 1982; *ML* 1973, XII, 480-2; *Banguoğlu* 1974, 396; *Saraç* 1976, 722; *Gencan* 1979, 479; *Vardar* 1980, 1988; *Bilgegil* 1982, 229; *Özön* 1986 // **ünleme edatı:** *Mansuroğlu* **1958,** *SV*, 138; *Ergin* 1958, 599.

(AT)

ünlem (İng. *interjection;* Alm. *Interjektion, Ausruf, Empfindungswort;* Fr. *interjection*)

Sevinme, üzülme, kızma, korku, şaşkınlık gibi duyguları belirten, doğa seslerini yansıtan ve bir kimseyi çağırmak için kullanılan sözcük.

Ünlemler genellikle şu bölümlere ayrılır:

A) Ünlem Olan Sözcükler (Ünlem Soylu Sözcükler)

Bu ünlemler anlamlarına göre ikiye ayrılır.

a) Bir kimseye seslenmeye, onu çağırmaya yarayan ünlemler:

Oradan çekilsene be!
Yol versene be!
Hırsızlık, sana göre bir iş miydi be abi!
Eee, yaptıkların yeter artık!
Eee, hep seni mi dinleyeceğiz!
Ha, evet anladım!
Ha, onu mu sordun!
Haydi, gidelim!
Hey, buraya baksana!
Hı, demek bu işi o yapmış!
Hişt, buraya bakar mısın!

b) Sevinç, üzüntü, kızgınlık, korku, şaşkınlık gibi duyguları belirten ünlemler:

A, ne kadar güzel bir manzara!
Aaa, bu arabanın boyasına ne olmuş!
Aman sakın size bir şey olmasın!
Aman yarabbi, gerçekten çok korkunç bir kaza!
Ay, başım çok ağrıyor!
Bravo, çok güzel bir iş yaptın!
Eh, sonunda bizim iş oldu!
Ey Türk gençliği!
Eyvah, yine lastik patladı!
Eyvah, çocuk pencereden düşecek!
Hoppala, bu da nerden çıktı!
Oh, nihayet rahat bir nefes alabildik!
Oooh, sonunda suçlu cezasını buldu!
Of, bu adam da başımıza belâ oldu.
Üf canım yandı!
Üff ne sıkıcı bir yer!
Vah vah! Hasanların evini hırsız soymuş.
Abiniz ölmüş, vah vah başınız sağ olsun!

B) Ünlem Olarak Kullanılan Sözcükler

Bazı sözcükler aslen ünlem olmadıkları halde ünlem görevini üstlenir. Bir seslenme veya bir başkasına hitap sırasında adlar ünlem olarak kullanılır: *Nejdet! Ahmet! Gülser Hanım! Hasan Bey!* gibi.

Sevinç, üzüntü, şaşkınlık, acıma, korku gibi duygular sırasında bazı adlar da ünlem görevini üstlenir.

Aferin, çok güzel bir iş başardın!
Allah! Allah! Bu adam ne yapmak istiyor!
Ayol, bu adam da kim!
Sakın anneme bir şey olmasın!
Tanrım, ben şimdi ne yapacağım!
Yarabbi! Sen bana güç ver.
Yazık, çok genç yaşta öldü.
Sıfatlar ünlem biçiminde kullanılır: *zavallı kadıncağız! alçak adam! ahmak çocuk!* gibi. Belirteçler de ünlem görevini üstlenir: *İleri doğru gidin! Buraya gelin! Çabuk giyinin!* gibi.

Ayrıca Bkz. **yansıma ünlemi.**

(MH)

ünlem (Alm. *Interjektion, Ausruf, Empfindungswort*; Fr. *interjection*; İng. *interjection*) Sevinme, kızma, acıma, şaşma, korku… gibi duyguları anlatan; çağrı, buyruk, yasaklama gibi özel durumları bildiren ya da bir doğa sesini yansıtan sözcük.

— ***Ooof… Aaay…*** *Merhaba Şerafettin Bey…* ***Amaan… Bittim… Iuh…***
— *Geçmiş olsun, ne oldu* ***yahu?***
— ***Aaah… Amaan…*** *Hiç sorma, üç aydan beri böyleyim.*
— ***Vah, vah…*** *Geçmiş olsun Selman Bey… Hasta mısınız? Nedir rahatsızlığınız?*
— ***Eeeh…*** *Bu da bir hastalık sayılır ya… Bu da bir tür hastalık.* ***Ooof,*** *bittim,* ***amaan…***
— ***Vah vah vah…*** *Doktor ne diyor? Teşhis koydular mı?*
— ***Amaaan… Iuh…*** (Aziz Nesin)

Ünlem, dört tür iletişim biçiminden biri olan ünlem tümcesinin (Buna bakınız) kurucusudur.

Ünlemlerin tümce içinde belli bir yeri yoktur. Tümcenin başında, sonunda ya da ortasında bulunabilir.

Her dilde olduğu gibi, Türkçede de her sözcük ünlem gibi kullanılabilir. Örneğin, aşağıdaki alıntılarda, ünlemlerin yanında ünlem olmayan sözcüklerin, özel adların, tümcelerin bile ünlem gibi kullanıldığını görüyoruz:

"Hah *şöyle dedi.* ***Aferin*** *sana!* ***Allah razı olsun*** *Kirkor'dan!* ***Recai Darduman! Recai Darduman, çocuğum!*** *İş bilenin kılıç kuşananın!* ***Aferin*** *Kirkor Efendi.* ***Yaşa! Var ol!"*** (S. F. Abasıyanık)
"— Musaaaa! *diye bağırdım.*
"— Ulan Musaaaa… *diye de bağırabilirdim."* (Aziz Nesin)
"Ben katiyen haksızlığa dayanamam. ***Yuuu yuuu…*** *Hakeme* ***gözlüüük!*** *diye bağırmaya başladım."* (Aziz Nesin)

(NK)

8.11.1. İçerik Çözümlemesi

8.11.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *ünlem* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 83. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *ünlem* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.11.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *ünlem* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	-	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+

Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 84. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *ünlem* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kısalık, doğrudan üst kavram referansı, bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Kesinlik ölçütüne ise VH dışında, dört sözlükte de uyulmuştur.

8.11.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.11.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *ünlem* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
Metin içi	+	-	+	+	+
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 85. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *ünlem* maddebaşı tanımlanırken ZK, AT, MH ve NK'de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi metin dışı hem de çapraz gönderim yapılırken ZK, MH ve NK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.11.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *ünlem* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 86. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *ünlem* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.11.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *ünlem* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 87. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *ünlem* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.11.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *ünlem* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 88. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *ünlem* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.11.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *ünlem* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	-	+	+

Tablo 89. Ek Bilgi

Sözlüklerde *ünlem* maddebaşı tanımlanırken ZK, MH ve NK'de ek bilgi verilmiştir.

8.11.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *ünlem* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 90. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *ünlem* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından

AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.12. Cümle

Cümle (Alm. *Satz*; Fr. *phrase*; İng. *sentence*)

Bir fikri, bir duyguyu ve düşünceyi, bir oluş ve kılışı tam olarak bir yargı hâlinde anlatan kelime grubu. Cümlenin varlığı için asgari bir çekimli fiil veya ek-fiilden oluşan yüklemdir: *Evin avlusuna, sırtında çuval kaplı yayvan torba, elinde bir ufacık iskemle ve uzun bir demir parçası, dağınık kıyafetli bir adam girdi* (R. H. Karay, *Eskici*). *Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur* (M. K. Atatürk, *Nutuk*). *Türklük, beş yüz seneden beri İstanbul'u ve Boğaziçi'ni bütün beşeriyetin hayâline böyle nakşetti* (Y. K. Beyatlı, *Aziz İstanbul*, s. 183).

Cümleler yapılarına göre, yüklem türüne, öznelerine, yüklem yerlerine ve anlamlarına göre sınıflandırılır. Yapılışlarına göre sınıflandırmada *basit cümle, birleşik cümle, bağlı cümle, sıralı cümle, bağımsız cümle;* yüklemine göre *isim cümlesi, fiil cümlesi;* yüklemin yerlerine göre *kurallı cümle, devrik cümle;* anlamına göre *olumlu cümle, olumsuz cümle* ve *soru cümlesi* gibi türlere ayrılır. Bunlara *bk.*

(ZK)

tümce (Osm. *cümle* ; Fr. *phrase*; İng. *sentence;* Alm. *Satz*)

(Derl. *hükümleme*)

Bir yargı bildirmek üzere tek başına çekimli bir eylem veya çekimli bir eylemle birlikte kullanılan sözcük dizisi: *Gel; Tren geçiyor; Ali sinemaya gitmeyecek; Ahmet'in yazdığı kitap birincilik kazanmış; İnsan kendi memleketinden uzaklaşıp da böyle başka ırklarla meskûn ayrı isimli yerlere gitti mi, bilmediği, görmediği acayip vakalarla karşılaşmak, birtakım sergüzeştler geçirmek ister* vb.

(VH)

CÜMLE (Osm. *cümle* ; Fr. *phrase*). Bir hüküm, bir düşünce, bir duygu vb. ifade etmek üzere çekimli bir fiille veya sonuna cevher fiili getirilen bir isimle kullanılan kelimeler dizisi. Çekimli bir fiil tek başına da cümle olabilir. Ör. *Niçin böyle davrandığını anlayamadım. Yarın yola çıkacağı için bazı işleri bugünden halletmek zorunda kalacak. Üç günden beri yoldayım. Gel.* Türkçe'de cümleler yüklemlerine göre FİİL CÜMLESİ, İSİM CÜMLESİ; yapılarına göre BASİT CÜMLE, BİRLEŞİK CÜMLE; bağlantılarına göre ANA CÜMLE, ARA CÜMLE, BAĞIMSIZ CÜMLE, YARDIMCI CÜMLE; içeriklerine göre EMİR CÜMLESİ, OLUMLU CÜMLE, OLUMSUZ CÜMLE şeklinde sınıflandırılabilirler.

*** tümsöz:** *Gram. Ist.* **1934 // cümle:** *Gram. Ter.* **1940;** *Banguoğlu* 1940, 5; 1959, 10; 1974, 10; *Fel. ve Gram. Ter.* 1942; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966, 1969; *Üçok* 1947, 104; 1951, 137; *Dilb. Ter.* 1949; *Ergin* 1958, 686; *Mansuroğlu* 1958; *Hatiboğlu* 1969; *ML* 1970, III, 106-1; *Vardar* 1988 // **tümce:** *ML* **1973,** XII, 334-2; *TS* 1974, 1983; *Saraç* 1976, 973 **(tümce, cümle);** *Aksan* 1979, I, 61; 1980, II, 128; *Vardar* 1980, 1988 (Fr. *phrase, proposition*); *Hatiboğlu* 1982.

(AT)

cümle (İng. *sentence;* Alm. *Satz;* Fr. *phrase*)

Bir bilgiyi, isteği, gerekliliği, koşulu başka sözcüklerle yapısal bağlantılar kurmadan aktaran sözcük dizilişi. Örneğin *Güneş doğudan doğar* sözcükleri bir cümle oluşturur, çünkü güneşin doğudan doğduğu hakkındaki bilgiyi eksiksiz olarak ve bütünlük içinde aktarmaktadır.

(MH)

cümle bkz. **tümce**

tümce (Alm. *Satz*; Fr. *phrase*; İng. *sentence*) Aralarında birtakım ilişkiler bulunan, bazı kurallara göre bir araya gelen ve belli bir anlamı olan sözcük dizimi:

Herkes yerine otursun.
Tren vaktinde hareket etti.
Bir tümce üç bakımdan incelenebilir:

- Tür,
- Yüklem,
- Biçim.

Türüne göre, bir tümce ya **bildirme tümcesi** ya **isteme tümcesi** ya **soru tümcesi** ya da **ünlem tümcesi** olabilir.

Doğru ve etkili bir bildirişim (Alm. *Kommunikation;* Fr. *communication;* İng. *communication*), bu dört tür tümce türünden biriyle gerçekleşebilir. Bir başka deyişle, dört tür tümce, dört tür bildirişim demektir.

Tümcelerin olumlu ya da olumsuz, etken ya da edilgen olması, bu dört tür tümce sayısını hiç etkilemez. Çünkü, bu tümcelerden her biri, olumlu ya da olumsuz, etken ya da edilgen olabilir:

Olumlu Tümce	**Tür**
Tren hareket etti.	bildirme tümcesi
Tren hareket etti mi?	soru tümcesi
Çabuk buraya gel! (Gel buraya çabuk!)	isteme tümcesi
Ah vuruldum!	ünlem tümcesi
Olumsuz Tümce	**Tür**
Tren hareket etmedi.	bildirme tümcesi
Tren hareket etmedi mi?	soru tümcesi
Buraya gelme! (Gelme buraya!)	isteme tümcesi
Eyvah, uçağa yetişemedik!	ünlem tümcesi
Etken Tümce	**Tür**
Tren hareket etti.	bildirme tümcesi
Tren hareket etti mi?	soru tümcesi
Buraya gelmelisin!	isteme tümcesi
Eyvah, her şeyi yakıp yıkmışlar!	ünlem tümcesi
Edilgen Tümce	**Tür**
Hareket edildi.	bildirme tümcesi
Hareket edildi mi?	soru tümcesi
Hareket edilsin!	isteme tümcesi
Eyvah, her şey yakılıp yıkılmış!	ünlem tümcesi

Eylem çatısının dönüşlü, işteş ya da ettirgen olması da bu dört tür tümce sayısını etkilemez. Sözlü ya da yazılı bildirişim, ancak bu dört tür tümceyle sağlanır. Bunlardan hiçbiri diğerinin yerine kullanılamaz.

Tümce, yüklemine göre, ya **ad tümcesi** ya da **eylem tümcesi** olur (Bunlara bakınız). Biçimine göreyse şu adları alır: **yalın tümce, bileşik tümce, ara tümce, sıralı tümce, girişik tümce, iç tümce, devrik tümce, kesik tümce** (Bunlara bakınız)

(NK)

8.12.1. İçerik Çözümlemesi

8.12.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *cümle* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 91. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *cümle* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.12.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *cümle* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	-	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 92. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *cümle* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kesinlik, kısalık, bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst

veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Doğrudan üst kavram referansı ölçütüne ise ZK dışında, dört sözlükte de uyulmuştur.

8.12.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.12.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *cümle* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	+	-	+	-	+
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 93. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *cümle* maddebaşı tanımlanırken ZK, AT ve NK'de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi metin dışı hem de çapraz gönderim yapılırken ZK ve NK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.12.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *cümle* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 94. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *cümle* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.12.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *cümle* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 95. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *cümle* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.12.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *cümle* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	+

Tablo 96. Tablo/Görsel Kullanımı

Sözlüklerde *cümle* maddebaşı tanımlanırken yalnızca NK'de tablo kullanılmıştır.

8.12.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *cümle* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	+	+	+

Tablo 97. Ek Bilgi

Cümle maddebaşı tanımlanırken VH dışında, dört sözlükte de ek bilgi verilmiştir.

8.12.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *cümle* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 98. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *cümle* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.13. Ad Tamlaması

Ad tamlaması (Alm. *Genitiv Konstruktion*; Fr. *rappurt d'annexion, rappurt possessif*; İng. *possessive construction*; Osm. *terkîb-i izafî*)

İyelik bağlantısı ile birbirine bağlanmış iki veya daha çok addan oluşan tamlama. Türkçede ad tamlaması, bir varlığı bir başka varlık ya da kişi ile ilişkilendirerek daha belirgin duruma getiren bir yapı niteliğindedir. İlgi durumu eki almış tamlayan görevindeki bir adın, iyelik eki almış tamlanan görevindeki bir adla tek bir kavrama karşılık olacak şekilde birleşmesi ile kurulur. Böylece varlığın sözlükteki adı daha belirgin duruma getirildiği için **belirtili ad tamlaması** diye adlandırılır: *çocuğun oyuncağı, kapının kolu, annenin işi, devletin gücü*. Tamlayanı ilgi eki almadan kurulmuş olan tamlamalar belirsiz bir ad veya belirsiz bir kavramı gösterdikleri için **belirsiz ad tamlaması** diye adlandırılır: *çocuk oyuncağı, ana sütü, kapı kolu, kaldırım taşı, dil tutumu* vb.

Her iki türde de ikiden fazla adın birleştirilmesi ile oluşturulan tamlamalar, zincirleme ad tamlamalarıdır: *şairin anlatımının canlılığı, hikâyecinin özelliklerinin belirtilmesi, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, Süt Endüstrisi Mamulleri Kurumu* vb. *bk.* **zincirleme ad tamlaması.**

(ZK)

ad tamlaması (Osm. *izafet terkibi* ; Fr. *rapport d'annexion*, *rapport possessif*; İng. *possessive constructios;* Alm. *Genitiv Konstruktion*)

(Derl. *ad tümlemesi*, *isim tamlaması*, *isim takımı*, *izafet ilgisi*)

İki veya daha çok addan kurulmuş tamlama: *Evin kapısı*, *bahçenin duvarı*, *anne sevgisi*, *sokak kedisi*, *demir köprü*, *gümüş tepsi*; *bankanın açılış töreninin gecikmesi ve ertelenmesi*; *Devlet Üreme Çiftliği Süt ve Mamulleri Fabrikası* vb.

(VH)

İSİM TAMLAMASI (Osm. *terkîb-i izâfî* ; Fr. *complément du nom; rapport d'annexion*). İki veya daha çok isimden kurulan tamlama. Türkçe'de tamlayan ve tamlanandan meydana gelen isim tamlamasının tamlayanı genellikle ilgi hali ekli, bazan da eksiz olur. Tamlanan ise daima iyelik eki alır. Ör. *evin kapısı, İstanbul şehri, Atatürk Eğitim Fakültesi.* BELİRLİ İSİM TAMLAMASI, BELİRSİZ İSİM TAMLAMASI olmak üzere iki çeşidi vardır. Krş. ZİNCİRLEME İSİM TAMLAMASI, TAMLAMA.

*** bağlam takımı:** *Gram. Ist.* **1934 // izafet:** *Banguoğlu* **1940,** 29, 75 **// isim (ad) takımı:** *Gram. Ter.* **1940;** *Fel. ve Gram. Ter.* 1942; *Emre* 1945, 285; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966, 1969; *Dilb. Ter.* 1949; *Banguoğlu* 1974, 331; *Gencan* 1979, 158 **// aitlik ilgisi:** *Elöve* **1941,** 723 **// ad tamamlaması:** *Mansuroğlu* **1958 // isim (ad) tamlaması:** *Ergin* **1958,** 662; *TS* 1959, 1966, 1969, 1974, 1983; *Hatiboğlu* 1969, 1982 (Fr. *raport d'annexion, rapport possessif*); *ML* 1971, VI, 416-1; 1973, XI, 867-2; *Aksan* 1971, 69; *Eraslan* 1980; *Vardar* 1980, 1988; *Bilgegil* 1982, 116; *Özön* 1986 **// ad tümlemesi:** *Gencan* **1979,** 158.

(AT)

ad tamlaması (İng. *possessive construction;* Alm. *nominale Zusammensetzung;* Fr. *rapport d'annexion, rapport possessif*)

İki ya da daha çok addan kurulmuş ve aralarında **tamlama** ilişkisi bulunan sözcük grubu. *bahçe kapısı* sözcük grubunda *kapı*, belirli bir türdeki kapıyı göstermek üzere *bahçe* adı tarafından tamamlanmıştır.

Tamlama ilişkisi *bahçenin kapısı* gibi tamlayanı tamlama durumu eki, tamlananı da iyelik eki almış yapılarda da bulunur. Ne var ki iki tamlama türünde anlamca ve yapıca ortak yönler bulunduğu gibi, farklılıklar da bulunmaktadır. *Bahçe kapısı* örneğinde ne *bahçe* ne de *kapı* belirlidir; *bahçenin kapısı* örneğinde ise ikisi de belirlidir. Yine, her iki ad tamlamasında sözcüklerin ad türünde bulunması ve tamlananların aynı eki (iyelik eki) almış olması bir ortaklık iken, farklılık, tamlayanın birinde eksiz,

ikincisinde ekli olmasıdır. Bu farklılıkları yansıtmak üzere bunlar iki ayrı ad tamlaması olarak görülür. Bkz. **belirtisiz ad tamlaması** ve **belirtili ad tamlaması.**

(MH)

ad tamlaması (Alm. *Genitiv Konstruktion*; Fr. *rapport d'annexion, rapport possessif*; İng. *possessive construction*) En az iki addan kurulmuş ad öbeği. Bu iki sözcükten ilki tamlayan, ikincisi tamlanandır:

toprak yol	*masa örtüsü*
cam kavanoz	*Oya'nın çantası*
yemek masası	*Oya'nın annesinin saçları*

Bu örneklerin ilk ikisinde sözcükler yalın durumdadır. Üçüncü ve dördüncü öbeklerde yalnız tamlanan, beşinci öbekte her iki sözcük ek almıştır. Son örnek ikiden çok sözcükle kurulmuştur ve her sözcüğün eki vardır.

Ad tamlamaları ek alıp almadıklarına ve aldıkları eklere göre adlandırılırlar (bkz. **belirtili tamlama, belirtisiz tamlama, eksiz tamlama, zincirleme tamlama).**

(NK)

8.13.1. İçerik Çözümlemesi

8.13.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *ad tamlaması* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 99. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *ad tamlaması* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.13.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *ad tamlaması* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 100. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *ad tamlaması* maddebaşı tanımlanırken içlemsel tanım ölçütlerinin tümüne uyulmuştur.

8.13.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.13.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *ad tamlaması* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	+	-	+	+	+
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 101. Çapraz gönderim

Ad tamlaması maddebaşı tanımlanırken VH dışında, dört sözlükte de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi metin dışı hem de çapraz gönderim yapılırken ZK, MH ve NK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.13.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *ad tamlaması* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 102. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *ad tamlaması* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.13.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *ad tamlaması* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 103. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *ad tamlaması* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.13.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *ad tamlaması* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 104. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *ad tamlaması* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.13.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *ad tamlaması* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	+	+	+

Tablo 105. Ek Bilgi

Ad tamlaması maddebaşı tanımlanırken VH dışında, dört sözlükte de ek bilgi verilmiştir.

8.13.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *ad tamlaması* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+

Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 106. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *ad tamlaması* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.14. Tamlama

Tamlama (Alm. *Zusammensetzung, Kompositium*; Fr. *groupe déterminatif, syntagme déterminatif;* İng. *determinative group*; Osm. *terkîb*)

Bir adın anlamının tam olarak belirlenebilmesi için, o adın tamlayan görevindeki bir ad veya ad soylu sıfat, zamir gibi başka bir kelime ile tamamlanması; bir tamlayanla bir tamlananın oluşturduğu kelime grubu: *İçeriye berrak kış günü ışığı, yol bulmuş bir su gibi aktı* (S. F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri: Şeytan Minaresi*, s. 106). *Anaların anası, anaların anası senin gibi var mı ki?* (Yaşar Kemal, *Ortadirek*, s. 273). *Aptallığın üniforma giymesi denetuhaf?* (Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 221). *Birkaç bin kişilik, büyücek bir çete çarpışmasını siz zafer mi sayıyorsunuz?* (Kemal Tahir, *göst.e.*, s. 334

(ZK)

tamlama (Osm; *izafet*, *terkip* ; Fr. *groupe déterminatif* ; İng. *determinative group;* Alm. *determinative Gruppe*, *determinative Wortfü-ge*)

(Derl. *takım*)

Bir adın anlamının tam belirtilmesi için, bir başka addan, adıldan ya da sıfattan yardım görmesi: *Evin kapısı, sokak kedisi, demir köprü, bankanın açılış töreninin ertelenmesi, senin evin, onun evi, bizim evimiz, kendi evin, beyaz ev, karlı dağlar hangi iş, küçük çocuk* vb.

(VH)

TAMLAMA (Osm. *terkîb* ; Fr. *groupe déterminatif*). Bir tamlayanla bir tamlanandan meydana gelen kelime öbeği. Ör. *çocuğun çantası, kapı tokmağı, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, senin düşüncen, kimin fikri; güzel ev, kaç lira, boş beşik, tahta masa.* İSİM ve SIFAT TAMLAMASI olmak üzere iki çeşidi vardır.

*** söz takımı:** *Gram. Ist.* **1934** (Fr. *groupe de mots*) // **belirtici öbek:** *Elöve* **1941,** 711 // **belirtme grubu (öbeği):** *Fel. ve Gram. Ter.* **1942;** *TS* 1955, 1959, 1966, 1969; *Banguoğlu* 1974, 496 (tamlama ve kelime öbeklerinin ortak adı); *Bilgegil* 1982, 115 // **takım:** *Gram. Ter.* **1940;** *Fel. ve Gram. Ter.* 1942 (Fr. *rapport d'annexion*); *TS* 1945; *Dilb. Ter.* 1949 // **tamlama:** *Dilb. Ter.* **1949;** *TS* 1955, 1959, 1966, 1969, 1974, 1983; *Mansuroğlu* 1958 (Fr. *détermination*); *Hatiboğlu* 1969, 1982; *ML* 1973, XI, 867-2; *Vardar* 1980 (Fr. *syntagme déterminatif, groupe déterminatif*), 1988; *Özön* 1986 // **tümleme:** *Gencan* **1979,** 158.

(AT)

tamlama (İng. *determinative group;* Alm. *Zusammensetzung, determinative Gruppe, determinative Wortfuge, Kompositium;* Fr. *groupe déterminatif, syntagme déterminatif*)

İki ya da daha çok addan kurulmuş ve aralarında birbirini anlamca tamlama ilişkisi bulunan sözcük grubu. Örneğin *bahçe kapısı* sözcük grubunda *kapı*, anlamca belirli bir türdeki *kapıyı* göstermek üzere *bahçe* adı tarafından tamamlanmıştır. Tamlamalarda ilk sözcük **tamlayan,** ikinci sözcük **tamlanan**dır.

Tamlamalarda iki sözcük arasında bir bütünlük oluşur. Böylece bir tamlamanın başka bir sözcüğe tamlayan (***bahçe kapısının kilidi***) veya tamlanan (*okulun* ***bahçe kapısı***) olması mümkündür. Bununla birlikte aralarında tamlama ilişkisi bulunan şu sözcük grupları da göstermektedir ki tamlama, sözcük sayısına, sözcüklerin aldıkları eklere göre farklılaşmaktadır: *hasır şapka*, *arabanın camı*, *mavi deniz*, *doğal gaz faturası*.

(MH)

tamlama (Alm. *determinative Gruppe, Zusammensetzung, Kompositum*; Fr. *groupe déterminatif, syntagme déterminatif*; İng. *determinative group*) Bir tamlayanla bir tamlanandan oluşan dizim (bkz. **ad tamlaması, adıl tamlaması, ad öbeği, önad tamlaması):**

demir kapı	***yolcu otobüsü***	***yolun sonu***
küçük bahçe	***sahanda yumurta***	***benim kitabı***

(NK)

8.14.1. İçerik Çözümlemesi

8.14.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *tamlama* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 107. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *tamlama* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.14.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *tamlama* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+

Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 108. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *tamlama* maddebaşı tanımlanırken içlemsel tanım ölçütlerinin tümüne uyulmuştur.

8.14.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.14.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *tamlama* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
Metin içi	-	-	+	+	+
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 109. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *tamlama* maddebaşı tanımlanırken AT, MH ve NK'de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi metin dışı hem de çapraz gönderim yapılırken MH ve NK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.14.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *tamlama* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 110. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *tamlama* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.14.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *tamlama* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 111. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *tamlama* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.14.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *tamlama* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 112. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *tamlama* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.14.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *tamlama* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	-	-	+	+	-

Tablo 113. Ek Bilgi

Sözlüklerde *tamlama* maddebaşı tanımlanırken AT ve MH'de ek bilgi verilmiştir.

8.14.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *tamlama* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 114. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *tamlama* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.15. Belirtili Nesne

Belirli nesne (Alm. *Objekt, bestimmtes Objekt*; Fr. *comlement direct, determine*; İng. *object, direct object*; Osm. *mef'ûlü sarîh, mef'ûlün bih sarîh*)

Cümlede fiili geçişli olan yüklemin belirli bir kişiyi veya nesneyi etkilediğini gösteren ve yükleme durumu eki almış olan nesne: *O d a y ı temizlemek, k i t a b ı okumak, t e r z i y i aramak, i ş i bitirmek. Biz t o p r a ğ ı tarla diye kullanırız. Okudukları, ona çocukluğunun t a t l ı g ü n l e r i n i hatırlatıyordu. Bu hâlis i n c i l e r i, birtakım incik boncukla değiştirmek, en azından incideki k ı y m e t i anlamamaktır* (N. S. Banarlı, *Türkçenin Sırları*, s. 5). *Gidenler arkalarından ne kadar a ğ l a d ı ğ ı m ı z ı, h a y k ı r d ı ğ ı m ı z ı, kalbimizde açtıkları d e r i n b o ş l u ğ u bilmiyorlar mı?* (Y. K. Karaosmanoğlu,

Erenlerin Bağından, s. 40). *Bahçeye döndüğü zaman Tevfik Beyi olduğu yerde buldu* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 196). *Nuran, Emin Bey'in bulunduğu geceden sonra evi görmemişti* (A. H. Tanpınar, *göst.e.*, s. 295) vb. *bk.* **nesne.**

(ZK)

belirtili nesne (Osm. *marife, mef'ulü sarih* ; Fr. *complément direct déterminé, object*; İng. *determined direct object;* Alm. *bestimmtes nöheres Objekt*)

(Derl. *nesne, -i'li tümleç, i'li nesne*)

Geçişli eylemi tümleyen ve belirtme durumunda bulunan tümleç: *Bu* **meseleyi** *çözmeden gitmeyin; Çocuklar annelerinin evde* **bulunmayışını** *fırsat bilirler; Ali* **evi** *sattı,* **bahçeyi** *bıraktı; Bazı insanlar* **okumayı** *sever,* **yazmayı** *sevmez; Kar bütün* **limanı** *sarmıştı* vb.

(VH)

BELİRLİ NESNE (Osm. *mef'ûlün bih sarîh* ; Fr. *complément direct déterminé*; karşıtı BELİRSİZ NESNE). Yüklemin belli bir kişiyi veya şeyi etkilemesiyle ortaya çıkan ve yükleme hali eki almış olan nesne. Ör. ***taşı*** *atmak*, ***yokuşu*** *çıkmak*. Krş. NESNE.

*** -i tümleci:** *Gram. Ter.* **1940 // tayinli objekt:** *Banguoğlu* **1940,** 81 **// belirli nesne:** *Emre* **1945,** 288; *Dilb. Ter.* 1949; *Ergin* 1958, 690; *Banguoğlu* 1974, 527 **// belgili nesne:** *Emre* **1945,** 328 **// ekli (belirtili) nesne:** *ML* **1972,** IX, 298-1 **// nesne:** *Hatiboğlu* **1969 // belirtili nesne:** ML **1970,** III, 106-3; *TS* 1974, 1983; *Gencan* 1979, 96; *Vardar* 1980, 1988; *Hatiboğlu* 1982; *Özön* 1986 **// -i'li nesne, i'li tümleç:** *Özön* **1986.**

(AT)

belirtili nesne (İng. *direct object;* Alm. *Akkusativobjekt, bestimmtes näheres Objekt;* Fr. *complement direct déterminé*)

Konuşan ve dinleyen açısından hangisi olduğu bilinen kişi, kavram veya eşyayı gösteren nesne: *Çocuk* ***duvarı*** *yıkıyor* cümlesinde duvarı sözcüğü belirtili nesnedir. Belirtili nesneler Türkçede her zaman belirtme durumu eki almıştır.

(MH)

belirtili nesne (Alm. *bestimmtes näheres Objekt*; Fr. *complément direct détermine*; İng. *determined direct object*) Belirtme durumu eki almış nesne.

Belirtili nesne, yüklemi geçişli eylem olan tümcelerde yer alır:

Kitaplarınızı, defterlerinizi *kapatınız.*
Sokaktan gelen gürültüleri *duyuyor musunuz?*

Engine saldım ***özümü***
Hakka döndürdüm ***yüzümü***

*Çekmezem nadan **sözünü***
*Ben **gönlümü** bilmez miyim.* (Âşık)

Konuşma ve yazı dilinde tamlayanla tamlanan her zaman yan yana gelmez; aralarına başka sözcükler ve sözcük öbekleri de girer:

***Ali'nin,** kısa süre içinde, **birçok arkadaşı** oldu.*
***Yoksulluğun** hiç değilse yüzyılımızın sonunda **ortadan kalkması** gerekmez mi?*

(NK)

8.15.1. İçerik Çözümlemesi

8.15.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *belirtili nesne* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 115. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *belirtili nesne* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.15.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *belirtili nesne* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+

Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 116. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *belirtili nesne* maddebaşı tanımlanırken içlemsel tanım ölçütlerinin tümüne uyulmuştur.

8.15.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.15.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *belirtili nesne* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
Metin içi	+	-	+	-	-
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 117. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *belirtili nesne* maddebaşı tanımlanırken ZK ve AT'de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi metin dışı hem de çapraz gönderim yapılırken ZK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.15.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *belirtili nesne* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 118. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *belirtili nesne* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.15.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *belirtili nesne* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 119. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *belirtili nesne* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.15.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *belirtili nesne* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 120. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *belirtili nesne* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.15.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *belirtili nesne* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	-	-	-	+	+

Tablo 121. Ek Bilgi

Sözlüklerde *belirtili nesne* maddebaşı tanımlanırken MH ve NK'de ek bilgi verilmiştir.

8.15.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *belirtili nesne* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 122. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *belirtili nesne* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması

bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.16. Tümleç

Tümleç (Alm. *Ergänzung*, *Objekt*; Fr. *complément*; İng. *complement*, *object*; Osm. *mef'ûl*, *mütemmim*)

Cümle içinde yalın ya da yükleme, yönelme, çıkma, vasıta durumu gibi bir durum eki almış olarak kendisini fiille ilişkili duruma getiren ad: *ateş yak-, su püskürt-, yokuş çık-, köşeyi dön-, bir olayı aktar-, yemeğe alıkoy-, işe dal-, yoldan çevir-, başarıyla çalış-, işe bel bağla-, olaydan ders al-, lafı ağzından kaçır-* vb.

Tümleçler yüklemin anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan ögelerdir. *Bastıkları yeri* (nesne) *görmüyorlar, bataklıklara, su birikintilerine dala çıka,* (zarf tümleci) *konuşmadan* (zarf tümleci) *acele acele* (zarf tümleci) *yürüyorlardı* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Yatık Emine*, s. 29). *Şükriye başını* (nesne) *onun omzuna* (dolaylı tümleç) *yaslamıştı* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 115). *Görünürde* (zarf tümleci), *yani üretimde erkekten çok kadın var* (K. Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 43). *Kendi kendimden nefretimin çerçevelediği ve çirkinleştirdiği bir dünyada* (zarf tümleci) *yalnızım* (Peyami Safa, *Yalnızız*, s. 446). *Basık tavanlı, tütmüş sobası, pis cigara dumanlarıyla dolu bir kahvede* (zarf tümleci) *İnsanlar toplanmışlardı* (S. F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri*, s. 16) vb. Ayrıca *bk*. **nesne, dolaylı tümleç, edat tümleci, zarf tümleci.**

(ZK)

tümleç (Osm. *mef'ul* ; Fr. *complément*; İng. *complement, object;* Alm. *Ergänzung Objekt*)

Genellikle eylemin anlamını çeşitli yönlerden tümleyen ve herhangi bir ad durumunda bulunan ya da ilgeç alan ad veya tamlama: *Ali* **ev** *satın aldı; Sis* **bütün limanı** *sarmıştı;* **Küçük şeyleri** *dert edinen bir insan rahat edemez; Çocuklar* **eve** *geldi;* **Bu konuyu çeşitli yönlerden** *açıklayınız;* **Bu plağı sizin için** *çalıyorum* vb.

(VH)

TÜMLEÇ (Osm. *mef'ûl, mütemmim* ; Fr. *complément*). Yüklemin anlamını çeşitli açılardan tamamlayıp belirginleştiren kelime veya kelime öbeği. Tümleç cümle içinde NESNE, DOLAYLI TÜMLEÇ ve ZARF TÜMLECİ şeklinde bulunur. Ör. ***Seni / ne zaman*** *görebileceğim?* ***Yarın gece / size*** *geleceğiz.* ***Aradığınız kitabı / ancak kütüphanede*** *bulabilirsiniz.* ***Çarşıdan*** *geliyordum.* ***Seninle anlaşabileceğimi*** *sanıyorum.* ***Okuldan ayrılınca / ne*** *yapacaksın?* ***Gitgide*** *güzelleşiyor..*

*** bütürmeç, kılınan:** *Gram . Ist.* **1934 // cümle mütemmimi:** *Banguoğlu* **1940,** 80 **// tümleç:** *Gram. Ter.* 1940; *Elöve* 1941, 783*; Fel. ve Gram. Ter.* 1942; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966, 1969, 1974, 1983; *Emre* 1945, 287; *Hatiboğlu* 1969, 1982; *Dilaçar* 1971, 99; *ML* 1970, III, 106-3; 1973, XII, 335-2; *Saraç* 1976, 256; *Gencan* 1979, 100; *Vardar* 1980, 1988; *Bilgegil* 1982, 30; *Özön* 1986 **// tümleyici öğe:** *Emre* **1945,** 287 (Fr. *complétif*) **// tamamlayıcı:** *Mansuroğlu* **1958 // tamlayıcı:** *Banguoğlu* **1974,** 524.

(AT)

tümleç (İng. *complement, object;* Alm. *Ergänzungsobjekt;* Fr. *complément*)

Cümlede, yüklemcil öğeyi çeşitli açılardan tamamlama görevi üstlenmiş cümle öğesi. Nesneler, dolaylı tümleçler, ilgeç öbekleri, zarflar, cümlede tümleç görevi görür.

(MH)

tümleç (Alm. *Ergänzung, Objekt*; Fr. *complément*; İng. *complement, object*)
Eylemin anlamını değişik yönlerden tümleyen sözcük ya da sözcük öbeği.

Biçim ve sözcük türüne göre beş tür tümleç vardır:

- Yalın tümleç (belirtisiz nesne)
- Ad durumu eki almış tümleç(belirtili nesne, dolaylı tümleç)
- İlgeç tümleci
- Belirteç tümleci
- Seslenmeli tümleç
- Açıklayıcıdan tümleç (Bunlara bakınız).

(NK)

8.16.1. İçerik Çözümlemesi

8.16.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *tümleç* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-

Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 123. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *tümleç* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.16.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *tümleç* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	-	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 124. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *tümleç* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kesinlik, doğrudan üst kavram referansı bilinen veya önceden

tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Kısalık ölçütüne ise ZK dışında, dört sözlükte de uyulmuştur.

8.16.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.16.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *tümleç* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	+	-	+	-	+
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 125. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *tümleç* maddebaşı tanımlanırken ZK, AT ve NK'de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi metin dışı hem de çapraz gönderim yapılırken ZK ve NK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.16.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *tümleç* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	-	-

Tablo 126. Örneklendirme

Sözlüklerde *tümleç* maddebaşının tanımında ZK, VH ve AT'de örneklendirme yapılmıştır.

8.16.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *tümleç* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 127. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *tümleç* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.16.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *tümleç* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 128. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *tümleç* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.16.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *tümleç* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	+	+	+

Tablo 129. Ek Bilgi

Tümleç maddebaşı tanımlanırken VH dışında, dört sözlükte de ek bilgi verilmiştir.

8.16.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *tümleç* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 130. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *belirtili nesne* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.17. Birleşik cümle

> **Birleşik cümle** (Alm. *Zusammengesetzter satz*; Fr. *phrase composee*; İng. *compound sentence*; Osm. *mürekkep cümle, cümle-i mürekkebe*)
>
> İçinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ile, temel cümleyi anlam ve görev bakımından tamamlayan, yüklemi çekimli olan ve değişik yapı özelliklerine sahip bulunan bir veya daha fazla yardımcı cümleden oluşmuş cümle türü: *Kendileri için değil, kendi hayatında ve kendin için seviyordun. Eğer seçtiğin devri meselelerinde arasaydın, o zaman her şey değişirdi* (A.H. Tanpınar, *Huzur*, s. 302). *Arasıra, ahiretten haber gelseydi, ölüm bu kadar müthiş olmayacaktı* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 46). *Dünyanın başka*

yerlerinde öyle memleketler vardır ki, düzenini periler kurdu zannedersiniz (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst.e.*, s. 112). *Fakat bir yaştan sonra babalar sustu mu, oğullar onlara cevap vermek ihtiyacını duyarlar* (A. Ş. Hisar, *Fahim Bey ve Biz*, s. 86). *Bu hususta gûya bir çok tecrübeleri varmış gibi, beceriklidirler* (A. Ş. Hisar, *Geçmiş Zaman Fıkraları*, s. 247). *Felâketim şu ki, ben zaman zaman kendimi bulan adamım* (A.H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları*, s. 117). *Gül gibi gelinimi görmez de, ağacın doruğunu görür* (Y. Kemal, *Ortadirek*, s. 128). *Görünüşte dal, meyvanın aslıdır, fakat hakikatta dal, meyva için var olmuştur* (Mevlana, *Mesnevi IV*, s. 43) vb. Birleşik cümlenin **ki'li birleşik cümle, iç içe birleşik cümle ve şartlı birleşik cümle gibi türleri** vardır. Bunlara *bk*.

(ZK)

birleşik tümce (Osm. *mürekkep cümle* ; Fr. *phrase compasée*; İng. *compound sentence;* Alm. *zusammengesetzter Satz*)

(Derl. *bileşik cümle*, *mürekkep yapılı cümle*)

Bir veya birkaç içtümce, aratümce veya yantümce ile bir temel tümceden kurulan tümce: *O zaman dediler ki, bu kanunlar bizim eserimiz değildir; Gençler bilebilse, ihtiyarlar muktedir olabilse dünyanın işleri kolaylıkla düzelir; Bu yaz turist gelirse döviz bakımından biraz ferahlarız; Cihan yıkılsa, emin ol, bu cephe sarsılmaz* vb.

(VH)

BİRLEŞİK CÜMLE (Osm. *cümle-i mürekkebe* ; Fr. *phrase composée*; karşıtı BASİT CÜMLE). Bir ana cümle ile onun anlamını tamamlayan bir veya birkaç yardımcı cümleden oluşan cümle. Ör. *Büyümekle adam oldum sanıyor. "Âsûde olam dersen eğer gelme cihâna"* (Ziya Paşa). *Bir de baktım ki gidiyor. "Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen"* (Şeyh Galip). *Yarın yola çıkacaksanız erken yatmalısınız. "Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azîmetten"* (Namık Kemal). İÇ İÇE, Kİ'Lİ ve ŞARTLI BİRLEŞİK CÜMLE gibi çeşitleri vardır.

*** mürekkep cümle:** *Banguoğlu* **1940,** 82 // **karmaşık cümle:** *Dilb. Ter.* **1949** // **bileşik cümle (tümce):** *TS* **1955,** 1959, 1966, 1969; *ML* 1969 II, 369-2; 1970, III, 106-3; *Dilaçar* 1971, 100; *Gencan* 1979, 128; *Vardar* 1980, 1988; *Bilgegil* 1982, 73; *Özön* 1986 // **birleşik cümle (tümce):** *Ergin* 1958, 701; *Hatiboğlu* 1969, 1982; *Banguoğlu* 1974, 546; TS 1974, 1983.

(AT)

bileşik cümle (İng. *compound sentence;* Alm. *zusammengesetzter Satz;* Fr. *phrase composée*)

İçinde birden çok çekimli öğe (eylem veya adsoylu sözcük) bulunan ve buna bağlı olarak birden çok yargı bildiren cümle.

Bileşik cümlelerde bir çekimli öğe, bir temel cümle ve bu temel cümleyi tamamlayan yan cümleler bulunur. *Serpil koltuktan kalkarak pencereyi açtı* cümlesinde iki ayrı yargı vardır. Bu nedenle bu cümleyi iki cümle haline getirmek mümkündür.

Serpil koltuktan kalktı. > *Serpil koltuktan kalkarak*
Serpil pencereyi açtı. *pencereyi açtı.*

Bileşik cümleler anlatımı kısa ve özlü bir duruma getirerek dile büyük bir kıvraklık sağlar. Böylesine büyük bir kolaylığa genellikle başka dillerde rastlanmaz. Örneğin:
Bildiklerimi anlatmaya çalışıyorum cümlesinde üç ayrı düşünce çok kısa ve özlü bir biçimde anlatılabilmektedir. Bu cümleyi başka dillerde bu kadar kısa olarak anlatmak çok zordur.

(MH)

bileşik tümce (Alm. *zusammengesetzter Satz*; Fr. *phrase composée*; İng. *compound sentence*) İçinde birden fazla çekimli eylem bulunan, dolayısıyla birden çok yargı taşıyan tümce.

Bileşik tümcede bir temel tümceyle (bkz. **temel tümce**) onun anlamını tümleyen bir ya da birkaç yantümce (bkz. **yantümce**) vardır. Tümce, devrik tümce değilse, temel tümce daima sonda, yantümce başta bulunur:

Öyle sanıyorum ki seçim sonuçları gece yarısı belli olur.
Bir işim çıkmazsa ben de gelirim.
Bir kez alıştın mı bir daha bırakamazsın.
İnsan hiç ölmeyecekmiş gibi çalışmalıdır.

(NK)

8.17.1. İçerik Çözümlemesi

8.17.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *birleşik cümle* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-

Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 131. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *birleşik cümle* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.17.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *birleşik cümle* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	-	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 132. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *birleşik cümle* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kesinlik, doğrudan üst kavram referansı bilinen veya önceden

tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Kısalık ölçütüne ise ZK dışında, dört sözlükte de uyulmuştur.

8.17.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.17.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *birleşik cümle* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	+	-	+	-	+
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 133. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *birleşik cümle* maddebaşı tanımlanırken ZK, AT ve NK'de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi metin dışı hem de çapraz gönderim yapılırken ZK ve NK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.17.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *birleşik cümle* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 134. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *birleşik cümle* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.17.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *birleşik cümle* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 135. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *birleşik cümle* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.17.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *birleşik cümle* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 136. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *birleşik cümle* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.17.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *birleşik cümle* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	+	+	+

Tablo 137. Ek Bilgi

Birleşik cümle maddebaşı tanımlanırken VH dışında, dört sözlükte de ek bilgi verilmiştir.

8.17.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *birleşik cümle* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 138. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *birleşik cümle* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.18. Kök

Kök (Alm. *Wurzel*; Fr. *racine*; İng. *root*)

Kelimelerin bütün yapım ve çekim eklerini çıkardıktan sonra ayrılamayan ve esas (temel) anlamı taşıyan bölümü: *ye-, sor-, kış, el(elig), al-, dur-, yol, ver-* vb.

(ZK)

kök (Osm. *cezir* ; Fr. *racine*; İng. *root;* Alm. *Wurzel*)

Sözcüğün, ekleri ayrıldıktan sonra, geriye kalan anlamlı bölümü: *yapılmalı* sözcüğünün kökü **yap** vb.

(VH)

KÖK (Osm. *cezir* ; Fr. *racine*). Kendisinden yapım ve çekim ekleri çıkarılarak elde edilen ve anlam bakımından bölünemez durumda olan sözlük kelimesi. Ör. *el, baş, çiz-mek, yap-mak*. İSİM KÖKÜ ve FİİL KÖKÜ olmak üzere iki çeşidi vardır. Krş. İKİLİ KÖK, GÖVDE, KÖKEN, TABAN.

*** kök:** *Gram. Ist.* **1934;** *Gram. Ter.* 1940; *Banguoğlu* 1940, 24; 1959, 74; 1974, 12; *Fel. ve Gram. Ter.* 1942; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966, 1969, 1974, 1983; *Üçok* 1947, 92; *Dilb. Ter.* 1949; *Ergin* 1958, 124; *Mansuroğlu* 1958; *Hatiboğlu* 1969, 1982; *Dilaçar* 1971, 103; *ML* 1972, VII, 527-3; *Gencan* 1979, 60; *Vardar* 1980, 1988; *Eraslan* 1980; *Aksan* 1980, II, 84; *Bilgegil* 1982, 167; *Özön* 1986 // **aslî kelime:** *Banguoğlu* **1940,** 25 // **kök kelime:** *Emre* **1945,** 86.

(AT)

kök (İng. *root;* Alm. *Wurzel;* Fr. *racine*)

Bir dil öğesinin belirli biçimbilimsel ve anlambilimsel ölçütlere göre ayrılabilecek bütün parçaları çıktıktan sonra geriye kalan bölümü, üzerine yapım ve çekim eklerini alan öğe: ***gel****-iş*, ***bak****-ıcı*, ***cam****-cılık*, ***ev****-e*, ***bahçe****-den*.

(MH)

kök (Alm. *Wurzel*; Fr. *racine*; İng. *root*) Sözcüğün, yapım ve çekim ekleri çıkarıldıktan sonra geriye kalan en küçük anlamlı bölümü:

tuz*-la-mak* ***göz****-cü-lük*
et*-tir-gen* ***yaz****-dır-ıyor-du*

Siyah dizili tuz, göz, et- ve yaz- birimleri artık bölünmeleri olanaksız en küçük anlamlı birimlerdir. Bir başka deyişle, bunlar birer **kök**'tür.

(NK)

8.18.1. İçerik Çözümlemesi

8.18.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *kök* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 139. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *kök* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.18.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *kök* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+

Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 140. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *kök* maddebaşı tanımlanırken içlemsel tanım ölçütlerinin tümüne uyulmuştur.

8.18.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.18.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *kök* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	-	-	+	-	-
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 141. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *kök* maddebaşı tanımlanırken yalnızca AT'de hem metin içi hem de metin dışı çapraz gönderim yapılmıştır.

8.18.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *kök* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 142. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *kök* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.18.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *kök* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 143. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *kök* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.18.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *kök* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 144. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *kök* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.18.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *kök* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	-	-	+	-	+

Tablo 145. Ek Bilgi

Sözlüklerde *kök* maddebaşı tanımlanırken AT ve NK'de ek bilgi verilmiştir.

8.18.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *kök* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 146. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *kök* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.19. Ek

Ek (Alm. *Affix*; Fr. *affixe*; İng. *affix*; Osm. *lâhika*)

Cümle içinde kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kurmak veya yeni bir kelime türetmek üzere kök ve gövdelerin sonuna eklenen ses veya seslerden oluşan öge. Dünya dillerinde, ekler, kelimedeki eklenme yerlerine göre *ön ek, iç ek* ve *son ek* olmak üzere üç türlüdür. Türkçedeki eklerin hepsi de *son ek* türündedir. Ekler görevleri bakımından *çekim ekleri* ve *yapım ekleri* olmak üzere ikiye ayrılır. *bk*. **çekim eki, yapım eki.**

(ZK)

ek (Osm. *lâhika* ; Fr. *affixe*; İng. *affix;* Alm. *Affix*)

Sözcük türetmek veya sözcüğün görevini belirtmek için kullanılan biçim verici ses ya da sesler: *Evci (ev*-**ci),** *evcil (ev*-**cil,** *evli (ev*-**li),** *evlenmek (ev*-**le-n-mek);** *eve (ev*-**e),** *evden (ev*-**den),** *evde (ev*-**de),** *evim (ev*-**im)** vb.

(VH)

EK (Osm. *lâhika* ; Fr. *affixe*). Yeni bir kelime türetmek veya cümle içinde kelimeler arasında ilişki kurmak için kök veya gövdelerin sonuna getirilen öğe. Ekler işlevleri bakımından YAPIM ve ÇEKİM EKİ OLMAK üzere ikiye ayrılır. Ayrıca çeşitli dillere göre ÖN EK, İÇ EK ve SON EK şeklinde de sınıflandırılırlar. Türkçe'deki eklerin hepsi son ektir.

*** eklenti:** *Gram. Ist.* **1934 // ek:** *Gram. Ter.* **1940;** *Banguoğlu* 1940, 25; 1959, 74; 1974, 147; *Fel. ve Gram. Ter.* 1942; *Emre* 1945, 79; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966, 1969, 1974, 1983; *Dilb. Ter.* 1949; *Mansuroğlu* 1958; *Ergin* 1958, 142; *Hatiboğlu* 1969, 1982; *ML* 1971, IV, 122-2; *Saraç* 1976, 34; *Gencan* 1979, 59 (**takı** da denir); *Vardar* 1980, 1988; *Eraslan* 1980; *Bilgegil* 1982, 167; *Özön* 1986.

(AT)

ek (İng. *affix;* Alm. *Affix;* Fr. *affixe*)

Sözcüklerin görevlerini belirtmeye ya da sözcük türetmeye yarayan anlam değiştirici en küçük ses ya da ses birleşimi.

Ekler, bir ya da daha çok sesten oluşabilir. Genellikle dünya dillerinde ön ek, iç ek ve son ek olmak üzere üç türlü ek vardır. Oysa, Türkçede son ek bulunur. Ön ek yalnızca pekiştirme sıfatlarında kullanılır. Türkçe, sözcük köklerine eklerin getirilmesiyle işleyen bağlantılı bir dildir. Bu nedenle ekler, Türkçenin yapısı ve işleyiş düzeni bakımından büyük bir önem taşır. Birçok dilde pek çok sözcük ya da cümlelerle anlatılmaya çalışılan kavramlar Türkçede çoğu zaman bir tek ekle anlatılır.

Türkçenin ekleri genellikle tek hecelidir. Bu ekler bazen üst üste gelerek uzun bir zincir oluşturabilir. Sözcük köklerine getirilen ek sayısı on ikiye kadar çıkabilir:

Amerikalılaştıramadıklarımızdan mısınız?
(Amerika-lı-laş-tır-a-ma-dık-lar-ı-mız-dan mı-sınız?)

Türkçede ekler iki ana bölüme ayrılır:

a) Çekim ekleri
b) Yapım ekleri

(MH)

ek (Alm. *Affix*; Fr. *affixe*; İng. *affix*) Bir sözcüğe eklenerek ona yeni bir anlam ya da yeni bir görev veren biçimbirim.

Ek; önek, içek ve sonek biçiminde sözcüğün başına, ortasına ve sonuna eklenebilir. Türkçede bu üç tür ekten yalnız sonek vardır.

Türkçe öğretmeni sınıfa girdi

tümcesinde yer alan kök ve ekleri ayıralım:

Türk-çe öğret-men-i sınıf-a gir-di.

Bu eklerden **-çe** ve **-men,** diğer eklerden (-i, -a, -di) farklıdır. Çünkü **-çe** eki Türk sözcüğünün sonuna geliyor ve yeni bir sözcük yapıyor: **Türkçe.** Aynı biçimde **-men** eki de öğretmek eyleminin **öğret-** köküne gelerek yenir bir sözcük yapıyor: **Öğretmen.**

Türk bir ulusun adıdır. Türkçe ise Türk ulusunun konuştuğu dilin adıdır. **Öğretmek,** bir kimseye bir konuda bilgi ve beceri kazandırmak demektir. **Öğretmen** ise işi bilgi ve beceri kazandırmak olan kimsedir. **Türk** ve **öğret-** köklerinin anlamını değiştiren **-çe** ve **-men** ekleridir. Bu, yeni sözcük türetmeye yarayan eklere **yapım eki** denir (bkz. **yapım eki).** Aynı tümcede yer alan **-i, -a** ve **–di** ekleriyse, sonlarına geldikleri sözcüklerin anlamını değiştirmiyor, onların tümce içindeki yüklendikleri görevleri belirtiyor. Bu tür eklere de **çekim eki** denir (bkz. **çekim eki).** İletişim sırasında sözcükler arasındaki ilişkiyi bu ekler kurar; dil, bu eklerle işler. Örneğin,

hasta / çocuk / ağlamak / uyanmak

sözcüklerini yan yana getirdiğimizde bir tümce kurmuş olmayız. Bu sözcüklerin anlamlı tümce oluşturması, ancak eklerle sağlanır. Bunun için bu sözcüklerden bazılarına söylemek istediğimizi biçimlendirecek nitelikte ekler getirerek, önce yeni öbekler, sonra da kurallı bir tümce oluştururuz:

hasta çocuk / ağla-y-arak uyan-dı.

Bu eklerden ilki yapım, ikincisi çekim ekidir. Aynı ekleri kullanarak sayısız tümce kurma olanağı vardır. Burada birkaç örnekle yetinilecektir:

1.

Hasta çocuk	*ağla-y-**arak***	*uyan-**dı.*** *uyu-**du.*** *gel-**di.*** *git-**ti.*** *ye-**di.*** *al-**dı.*** *ver-**di.***

2.

Hasta çocuk	*inle-y-**erek*** *bağır-**arak*** *haykır-**arak*** *hıçkır-**arak*** *sevin-**erek*** *kork-**arak*** *sallan-**arak***	*koş-**tu.***

3.

Hasta	*çocuğ-**um*** *çocuğ-**un*** *çocuğ-**u*** *çocuğ-**umuz*** *çocuğ-**unuz*** *çocuk-**ları***	*horla-y-**arak*** *tiksin-**erek*** *çekin-**erek*** *şaşır-**arak*** *gizlen-**erek*** *düş-**erek***	*uyu-**du.*** *ye-**di.*** *yaklaş-**tı.*** *bak-**tı.*** *kaç-**tı.*** *bayıl-**dı.***

4.

Hasta	*adam* *kadın* *er* *esir* *kız* *çocuk-**ları***	*kız-**arak*** *otur-**arak*** *inle-y-**erek*** *kaç-**arak*** *terle-y-**erek*** *düş-**erek***	*bak-**tı.*** *konuş-**tu.*** *uyu-**du.*** *kurtul-**du.*** *iyileş-**ti.*** *bayıl-**dı.***

5.

Yaralı *Umutsuz* *Küçük* *Bazı* *Ocaktaki* *Ürken*	*asker* *kadın* *çocuk* *dallar* *kütükler* *kuşlar*	*çarpış-**arak*** *ellerini aç-**arak*** *zıpla-y-**arak*** *kaç-**arak*** *çatırda-y-**arak*** *havalan-**arak***	*öl-**dü.*** *yalvar-**dı.*** *git-**ti.*** *düş-**tü.*** *yan-**dı.*** *uzaklaş-**tı.***

(NK)

8.19.1. İçerik Çözümlemesi

8.19.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *ek* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 147. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *ek* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.19.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *ek* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 148. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *ek* maddebaşı tanımlanırken içlemsel tanım ölçütlerinin tümüne uyulmuştur.

8.19.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.19.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *ek* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	+	-	+	-	+
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 149. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *ek* maddebaşı tanımlanırken ZK, AT ve NK'de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi hem de metin dışı çapraz gönderim yapılırken ZK ve NK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.19.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *ek* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	-	+	-	+	+

Tablo 150. Örneklendirme

Sözlüklerde *ek* maddebaşının tanımında VH, MH ve NK'de örneklendirme yapılmıştır.

8.19.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *ek* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 151. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *ek* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.19.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *ek* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	+

Tablo 152. Tablo/Görsel Kullanımı

Sözlüklerde *ek* maddebaşı tanımlanırken yalnızca NK'de tablo kullanılmıştır.

8.19.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *ek* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	+	+	+

Tablo 153. Ek Bilgi

Ek maddebaşı tanımlanırken VH dışında, dört sözlükte de ek bilgi verilmiştir.

8.19.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *ek* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-

Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 154. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *ek* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.20. Kip

Kip (Alm. *Modus*; Fr. *mode*; İng. *mood, mode*; Osm. sîga)

Kök ve gövde durumundaki fiilin bildirdiği oluş ve kılışın; konuşan, dinleyen ya da kendisinden söz edilen şahıslar açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını yani nasıl gerçekleştiğini gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimi. Burada zaman değil biçim söz konusudur. *başladım, başlıyorsun, başlamışlar, tatlandırmış, gitsin, gidilmiyor, yuvarlanacaklar* vb. Türkçede kipler **bildirme kipleri** ve **tasarlama kipleri** olarak ikiye ayrılır. Bunlara *bk*.

(ZK)

kip (Osm. *sıyga, fiil tasrifi* ; Fr.; İng. *paradgime;* Alm *Paradigma*)

(Derl. *şekil, çekim örneği*)

Eylemlerde belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyenin ve hakkında konuşulanın tekil ya da çoğul olarak belirtilmiş biçimi: *Bildirme kipleri, isteme kipleri* vb.

(VH)

KİP (Osm. *sîga* ; Fr. *mode*). Bir fiile zaman ve şahıs kavramları dışında konuşan tarafından başka düşünce ve duyguların katılıp katılmadığını anlatan, yani fiilin belirttiği kılış ve oluş karşısında konuşanın sadece bildirmeyle mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu gösteren fiil biçimi. Türkçe'de kipler BİLDİRME ve İSTEME KİPLERİ olmak üzere ikiye ayrılır.

*** keper:** *Gram. Ist.* **1934 // sıga:** *Banguoğlu* **1940,** 48 **// kip:** *Gram. Ter.* **1940;** *Fel. ve Gram. Ter.* 1942; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966, 1969, 1974, 1983; *Üçok* 1947, 101; *Dilb. Ter.* 1949; *Mansuroğlu* 1958; *Ergin* 1958,

442; *Hatiboğlu* 1969, 1982 (Fr. *paradigme*); *ML* 1971, IV, 651-3; 1972, VII, 321-3; *Banguoğlu* 1974, 441 (Fr. *temps*); *Saraç* 1976, 846, 929; *Gencan* 1979, 275; *Vardar* 1980, 1988; *Aksan* 1980, II, 103; *Bilgegil* 1982, 262; *Özön* 1986.

(AT)

kip (İng. *mood, mode;* Alm. *Modus;* Fr. *mode*)

Eylemin belirttiği iş, oluş veya duruma yönelik konuşucu tutumunu yansıtan, onun amacını, duygu ve düşüncelerini aktaran dilbilgisel kategori.

Türkçede dokuz kip vardır. Bu dokuz kip bildirme kipleri ve isteme kipleri olmak üzere iki ana bölüme ayrılır:

Bildirme Kipleri	**İsteme Kipleri**
Şimdiki zaman	*İstek kipi*
Belirli geçmiş zaman	*Dilek-koşul kipi*
Belirsiz geçmiş zaman	*Gereklilik kipi*
Gelecek zaman	*Emir kipi*
Geniş zaman	

(MH)

kip (Alm. *modus*; Fr. *mode*; İng. *mode*) Eylemin bir olayı, bir yargıyı, bir durumu, bir işi vb. anlatış biçimi.

Türkçede dokuz eylem kipi vardır: Belirsiz geçmiş zaman kipi, belirli geçmiş zaman kipi, şimdiki zaman kipi, gelecek zaman kipi, geniş zaman kipi, istek kipi, dilek-koşul kipi, gereklilik kipi, emir kipi. (Bunlara bakınız.)

Bu dokuz kip, iki bakımdan incelenir:

- Bildirme kipleri,
- İsteme kipleri (bkz. **bildirme kipleri, isteme kipleri).**

(NK)

8.20.1. İçerik Çözümlemesi

8.20.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *kip* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-

Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 155. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *kip* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.20.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *kip* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
Kesinlik	+	-	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	-	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 156. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *kip* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kısalık, bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması,

nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Kesinlik ve doğrudan üst kavram referansı ölçütüne ise VH dışında, dört sözlükte de uyulmuştur.

8.20.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.20.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *kip* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	+	+	+	-	+
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 157. Çapraz gönderim

Kip maddebaşı tanımlanırken MH dışında dört sözlükte de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi hem de metin dışı çapraz gönderim yapılırken ZK, VH ve NK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.20.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *kip* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	-	-	-	-

Tablo 158. Örneklendirme

Sözlüklerde *kip* maddebaşının tanımında yalnızca ZK'de örneklendirme yapılmıştır.

8.20.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *kip* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 159. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *kip* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.20.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *kip* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	+	-

Tablo 160. Tablo/Görsel Kullanımı

Sözlüklerde *kip* maddebaşı tanımlanırken yalnızca MH'de tablo kullanılmıştır.

8.20.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *kip* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	+	+	+

Tablo 161. Ek Bilgi

Kip maddebaşı tanımlanırken VH dışında, dört sözlükte de ek bilgi verilmiştir.

8.20.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *kip* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 162. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *kip* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.21. Fiilimsi

Fiilimsi *bk*. **çekimsiz fiil**

Eylemsi *bk*. **çekimsiz fiil**

Çekimsiz fiil (Alm. *Verbalnomina*, *verbum infinitum*; İng. *infinite verb forms*, *verbalnoun*; Osm. *fiil müştakları*)

Fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak, şahıs ekleri alarak çekime girmediği için yargı bildirmeyen bitmemiş fiil (Lat. *verbum infinitum*, Alm. *infinite verbform)* niteliğindeki *-mAk, -mA, -Iş,/-Uş; -An, -AcAk, -mIş,/-*

mUş; -(y) Ip/-(y) Up ve -ArAk gibi eklerle kurulan ad-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiiller. Ayrıntı için bunlara *bk.*

(ZK)

eylemsi (Osm. *fer'i fiil* ; Fr. *quasi-proposition*; İng. *verbalia;* Alm. *Infinitivum+Participium+Gerundium*)

(Derl. *fiilimsi, şahıssız fiil sıygası, fiilsi*)

Olumsuzu yapılan, tümleç alan fakat eylem çekimine girmemiş bulunan sözcük: *Eve gitmek (gitmemek), kitap okumak (okumamak), güler yüz (gülmez), okur (okumaz), seven (sevmeyen), severek (sevmeyerek), sevince (sevmeyince), seve seve (sevmeye sevmeye)* vb.

(VH)

FİİLİMSİ (Osm. *müştakk-ı fi'l*). Fiilden türetilen, ancak çekime girmeyip yalnız olumsuzu yapılabilen FİİL İSMİ, İSİM-FİİL ve ZARF-FİİL'in ortak adı. Ör. *eve* ***gitmek****, okuldan* ***ayrılmamak****,* ***seven*** *insan,* ***sönmemiş*** *yanardağ,* ***severek*** *çalışmak,* ***anlamadan*** *okumak.*

*** fiil müştakları:** *Banguoğlu* **1940,** 45; *Çağatay* 1947 // **fiilimsi:** *TS* **1945,** 1955, 1959, 1966, 1969; *ML* 1970, IV, 652-2 // **eylemsi:** *Hatiboğlu* **1969;** 1982 (Fr. *quasi-proposition*); *TS* 1974, 1983; *Gencan* 1979, 378; *Vardar* 1980, 1988; *Özön* 1986 // **yarım yargı:** *Banguoğlu* **1974,** 521 (Fr. *quasi-proposition*).

(AT)

fiilimsi Bkz. **Eylemsi.**

eylemsi (İng. *verbalia;* Alm. *Infinitivum+Participium+Gerundum;* Fr. *quasi-proposition*)

Eylemden türeyen, tümleç alan, olumsuzu yapılan ama eylem çekimine girmeyen sözcük.

Eylemsiler bazı yönlerden eylemlere benzedikleri halde eylemler gibi çekim ekleri almaz. Eylemsiler değişik eklerden oluşur ve cümlede değişik görevler alır. Bu bakımdan eylemsiler üç bölüme ayrılır:

a) Eylemlik (mastar): *gelmek, okuma, yazma, geliş, gidiş…*
b) Ortaç (sıfat-fiil): *gelen adam, tanıdık insan, pişmiş yemek…*
c) Ulaç (zarf-fiil): *gülerek bakmak, çıkıp gitmek, giderken ağlamak…*

Eylemsiler genellikle iki türlü görev üstlenir:

1. Bazı eylemsiler ad, sıfat, belirteç gibi ad soylu sözcüklerin görevlerini yapar:

ad	: *Çalışmak insanları başarıya götürür.*
	Okuma, insanın ruhunu zenginleştirir.
sıfat	: *Kızarmış patates ister misiniz?*
	Gittiğimiz ülkede pek çok tanıdık dostumuz var.
belirteç	: *Çerveye bakarak yürüyordum.*
	Küçük çocuk annesinden ayrılırken çok ağladı.

2. Eylemsiler yan cümleler kurarak bileşik cümleler oluşturur. Bu durum Türkçede anlatıma büyük bir kıvraklık ve rahatlık kazandırır. Çünkü çoğu zaman bağlaçlar kullanılmadan eylemsiler yardımıyla kısa cümleler kurulur. Genellikle ulaç ve ortaçların üstlendikleri görevlerle kurulan bu cümleler, başka dillerde bağlaçların yardımıyla kurulur:

Adam dün evi kiraladı ve parayı ödedi.
Dün evi kiralayan adam parayı ödedi.

Nurten Hanım gazetesini okudu ve uyudu.
Gazetesini okuyup uyudu.

Kemal Bey manava gitti ve üzüm aldı.
Manava giderek üzüm aldı.

(MH)

fiilimsi Bkz. **eylemsi.**

eylemsi Türkçede eylemden türeyen, eylem gibi tümleç alan, ancak eylem gibi çekilmeyen sözcüklere verilen ad:

gelmek, gitmek; geliş, gidiş; gelme, gitme;
gelince, giderek, otururken, kalkmadan, gelen, görmüş, tanıdık, görünmez…

Eylemsilerin en önemli görevi girişik tümce (bkz. **girişik tümce)** kurmaktır. Eylemsilerin, girişik tümce kurmak için oluşturdukları sözcük dizimine tümcemsi (bkz. **tümcemsi)** denir.

Eylemsiler, tümce kurdukları zaman, çekimli eylem (yüklem) gibi tümleç, bazen de özne alırlar. Bu bakımdan eyleme benzerler. Ancak eylemin aldığı çekim eklerini almazlar. Yerleri de girişik tümcenin sonu değil, başı ya da ortasına yakın bir yeridir.

Bu tür sözcüklere eyleme benzedikleri için eylemsi adı verilmiştir. Eylemsi "eylem gibi" demektir.

Eylemsiler üçe ayrılır:

- Eylemlikler,
- Ortaçlar,
- Ulaçlar (bkz. **eylemlik, ortaç, ulaç).**

(NK)

8.21.1. İçerik Çözümlemesi

8.21.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *fiilimsi* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 163. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *fiilimsi* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.21.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *fiilimsi* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	-	+	-	+	-
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+

Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 164. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *fiilimsi* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kesinlik, kısalık, bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Doğrudan üst kavram referansı ölçütüne ise VH ve MH'de uyulmuştur.

8.21.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.21.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *fiilimsi* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
Metin içi	+	+	+	-	+
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 165. Çapraz gönderim

Fiilimsi maddebaşı tanımlanırken MH dışında dört sözlükte de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi hem de metin dışı çapraz gönderim yapılırken ZK, VH ve NK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.21.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *fiilimsi* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	-	+	+	+	+

Tablo 166. Örneklendirme

Fiilimsi maddebaşının tanımında ZK dışında, dört sözlükte de örneklendirme yapılmıştır.

8.21.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *fiilimsi* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 167. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *fiilimsi* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.21.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *fiilimsi* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	+	-

Tablo 168. Tablo/Görsel Kullanımı

Sözlüklerde *fiilimsi* maddebaşı tanımlanırken yalnızca MH'de tablo kullanılmıştır.

8.21.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *fiilimsi* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	-	-	-	+	+

Tablo 169. Ek Bilgi

Sözlüklerde *fiilimsi* maddebaşı tanımlanırken MH ve NK'de ek bilgi verilmiştir.

8.21.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *fiilimsi* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 170. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *fiilimsi* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından

AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.22. Yalın durum

Yalın durum (Alm. *Nominativ*; Fr. *nominatif*; İng. *nominative*; Osm. *mücerret hâl, hâl-i mücerred*)

Adın herhangi bir ek almamış yalın durumu: *bal, ev, gönül, işçilik* vb. Adın iyelik ve çokluk ekleri ile genişletilmiş biçimleri de yalın durum sayılır: *ev-im, ev-iniz, ev-leri, çocuk-lar, çocuk-lar-ımız, kız-lar, kız-lar-ımız* gibi.

(ZK)

yalın durum (Osm. *mücerret hal* ; Fr. *nominatif*; İng. *nominative;* Alm. *Nominativ*)

(Derl. *yalın hal*, *ismin yalın hali*)

Ad görevli sözcüğün taşıdığı kavramı bildirme durumu. Türkçede bu durumda takı kullanılmaz: *Ev, bahçe, taş, düşünce, görgü, yürüyüş, elmalar, dilekler, evimiz* vb.

(VH)

YALIN HAL (Osm. *hâl-i mücerred* ; Fr. *nominatif*). Cümlede isim soylu bir kelimenin hal eki almayan ve asıl biçimi sayılan durumu. Bir cümlede yalın halde sadece özne bulunur. Yalın haldeki kelime iyelik eki alabilir. Ör. ***Bahçe*** *yeşillendi.* ***Taş*** *yerinde ağırdır.* ***Çocuk*** *cam kırdı.* ***Arkadaşım*** *geldi.* Krş. HAL.

*** adlamlık:** *Gram. Ist.* **1934** // **düz hal:** *Gram. Ist.* **1934** (Fr. *cas direct*) // **nominatif (hali):** *Banguoğlu* **1940,** 28; *Ergin* 1958, 352 // **salt hal:** *Gram. Ter.* **1940** // **yalın hal (durum):** *Fel. ve Gram. Ter.* **1942;** *TS* 1945, 1955, 1959, 1966, 1969, 1974, 1983; *Üçok* 1947, 97; *Dilb. Ter.* 1949; *Ergin* 1958, 352; *Hatiboğlu* 1969, 1982; *ML* 1973, XII, 707-2; *Banguoğlu* 1974, 327; *Saraç* 1976, 880; *Gencan* 1979, 155; *Eraslan* 1980; *Aksan* 1980, II, 93; *Vardar* 1980, 1988; *Bilgegil* 1982, 175; *Özön* 1986 // **adlamalık:** *Emre* **1945,** 295 // **doğru hal:** *Üçok* **1947,** 97 (Fr. *cas direct*) // **dolaysız hal:** *Dilb. Ter.* **1949** // **aslî hal:** *Mansuroğlu* **1949,** 505 // **gövde hali:** *Mansuroğlu* **1958;** *Eraslan* 1980 // **kim hali:** *Banguoğlu* **1974,** 327.

(AT)

yalın durum (İng. *nominative;* Alm. *Nominativ;* Fr. *nominatif*)

Adın herhangi bir durum eki almamış biçimi.

Yalın durumda olan adlar herhangi bir ek almaz. Genellikle, söz içinde bir şey yapanı ya da yapılanı gösterir:

Ahmet *okuldan geldi.*
Paket *İstanbul'a yollandı.*
Ayşen *mektupları yazdı.*
Bugün büyük bir ***masa*** *satın aldık.*

Bir kimse adıyla çağırılırken yalın durum kullanılır: *Ayşe!*, *baba!*, *anne!* gibi.

(MH)

yalın durum (Alm. *Nominativ*; Fr. *nominatif*; İng. *nominative*) Adın ya da ad görevli sözcüğün durum eki (-a, -ı, -da, -dan, -ın) almamış biçimi.

Yalın durum adın temel biçimi sayılır.

Yalın ad, çoğul ekiyle (-lar, -ler) iyelik ekini (-ım, -ın, -ı, -ımız, -ınız, -ları) alabilir:

Askerler, *silâh çatmış dinleniyorlardı.*
Okullar, *bir ay sonra açılacak.*
Okulum, *evimize fazla uzak değil.*
Annesi, *bir saat sonra burada olacak.*

(NK)

8.22.1. İçerik Çözümlemesi

8.22.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *yalın durum* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 171. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *yalın durum* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.22.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *yalın durum* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	-	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	-	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	-	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 172. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *yalın durum* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kısalık, bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Kesinlik ölçütüne VH dışında, dört sözlükte de uyulmuştur. Doğrudan üst kavram referansı ve kısır döngüden/totolojiden kaçınma ölçütlerine ise ZK dışında, dört sözlükte de uyulmuştur.

8.22.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.22.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *yalın durum* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	-	-	+	-	-
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 173. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *yalın durum* maddebaşı tanımlanırken yalnızca AT'de metin içi ve metin dışı çapraz gönderim yapılmıştır.

8.22.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *yalın durum* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 174. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *yalın durum* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.22.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *yalın durum* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 175. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *yalın durum* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.22.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *yalın durum* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 176. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *yalın durum* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.22.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *yalın durum* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	+	+	+	+

Tablo 177. Ek Bilgi

Bütün sözlüklerde *yalın durum* maddebaşı tanımlanırken ek bilgi verilmiştir.

8.22.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *yalın durum* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+

Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 178. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *yalın durum* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.23. Özne

Özne (Alm. *Subjekt, Satzgegenstand*; Fr. *sujet*; İng. *subject*; Osm. *fâ'il, müpteda, müsnedünileyh*)

Fiilin gösterdiği kılış ile doğrudan ilgili olan kişi ya da şeye verilen ad; bir oluş ve kılışın gerçekleşmesini sağlayan kimse veya şey: *Eskiler, baharı ya tabiatta yahud tecrid hâlinde, tek manzarasında severlerdi* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s. 114). *Oda karşıma düşen duvardaki hücreye konmuş büyükçe bir gaz lambasıyla aydınlanıyordu* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları*, s. 90). *Bu tahammül edilmez bir ömürdü…* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 34). *Agah Bey, içti; biraz buruk, lakin baygın kokulu, tuhaf lezzetli, hoş bir içkiydi* (R. H. Karay, *göst.e.*, s. 35). *Ben Anadolu'ya gitmezden Önce manevi kuvvet denilen şeyin millet mücadelelerinde büyük bir rol oynadığına ve bunun ruhtan gelen bir yüreklilikle oluştuğuna inandım* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Ergenekon*, s. 114). *Odada, galiba, teyzesi yatıyor* (P. Safa, *Şimşek*, s. 210). *Hakikatte bütün İstanbul garip bir sinirlilik içinde idi* (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, s. 276). *O, zamanın sahibi idi* (A. H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s. 37). *Siz doğru dürüst konuşmasını bilmez misiniz hiç?* (T. Buğra, Yalnızlar, s. 216). *Melek, hastanın başucuna götürüldüğü zaman, bu burnu uzamış, gözleri çukura kaçmış adamla alakasını anlayamamıştı* (S. E Abasıyanık, *Bütün Eserleri 3: Medarı Maişet Motoru*, s. 170). *Yol ayrımına, yolu olan gelir!* (K. Tahir, *Yol Ayrımı*, s. 310). *İnsan âlemde hayal ettiği müddetçe yaşar* (Y. Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, s. 91) vb.

(ZK)

özne (Osm. *müsnedün ileyh, fail, müpteda* ; Fr. *sujet*; İng. Alm. *Subjekt, Satzgegenstand*)

Çekimli eylemin veya eylemsinin meydana gelmesini sağlayan kişi. Dilbilgisinde kişi kavramıyle çekimli eylemi veya bazı eylemsileri meydana getiren "insan, hayvan, bitki veya şey" özne adı altında belirtilir: *Bu mektubu* **ben** *yazdım;* **Çocuklar** *camı kırdılar;* **Ali** *Ankara'ya gitti;* **Sen** *yorgunsu***n** *galiba;* **Birisi** *geldi;* **Evlerinin önü** *daima temizdir;* **Ali, Ahmet** *gelince gitti;* **Kedi** *kaçmış* örneklerinde olduğu gibi.

(VH)

ÖZNE (Osm. *fâil, mübtedâ, müsnedün ileyh* ; Fr. *sujet*). Cümlede yüklemin belirttiği işi yapan veya bir oluşa konu olan öğe. Ör. ***Polis*** *suçluyu yakaladı.* ***Araba*** *hareket etti.* ***(Biz)*** *Ne yapacağımızı bilmiyoruz.* ***Ceylân*** *avcı tarafından vuruldu.* ***Çocuk*** *üç günden beri hasta.* ***Zevk sahibi bir kimse*** *bunu beğenmez.* ***Yolculuk sırasında rahatsızlanan babası*** *bugünlerde oldukça iyi.* Krş. GRAMERCE ÖZNE, MANTIKÇA ÖZNE.

*** iye, kılan:** *Gram. Ist.* **1934 // subjekt:** *Banguoğlu* **1940,** 43 // **fail:** *Banguoğlu* **1940,** 43; *Ergin* 1958, 689; *Eraslan* 1980 // **öznek:** *Gram. Ter.* **1940 // yüklet:** *Elöve* **1941,** 781 // **özne:** *Fel. ve Gram. Ter.* **1942;** *TS* 1945, 1955, 1959, 1966, 1969, 1974, 1983; *Emre* 1945, 284; *Dilb. Ter.* 1949; *Hatiboğlu* 1969, 1982; *Dilaçar* 1971, 100; *ML* 1970, III, 106-3; 1972, IX, 790-3; *Saraç* 1976, 1243; *Gencan* 1979, 87; *Vardar* 1980, 1988; *Bilgegil* 1982, 20; *Özön* 1986 // **yüklenik:** *Dilb. Ter.* **1949;** *Dilaçar* 1971, 100 // **işleyici:** *Mansuroğlu* **1958 // kimse:** *Banguoğlu* **1974,** 410, 520.

(AT)

özne (İng. *subject;* Alm. *Subjekt, Satzgegenstand;* Fr. *sujet*)

Cümlede, yüklemcil öğenin bildirdiği işi yapan, oluşa ve duruma konu olan öğe.

(MH)

özne (Alm. *Subject, Satzgegenstand*; Fr. *sujet*; İng. *subject*) Bir tümcede çekimli eylemin ya da eylemsinin bildirdiği işi, oluşu, yargıyı vb. üzerine alan varlık.

Özne, tümcenin zorunlu kurucusudur.

Tümcenin öznesini bulmak için, yükleme insan için "kim?", diğer varlıklar için "ne?" sorusu sorulur:

Şiddetli fırtına, gece kulübenin kapısını uçurmuş.
— Kulübenin kapısını ***ne*** *uçurmuş?*
— ***Şiddetli fırtına.***
Askerler, hedefe nişan aldılar.
— Kim nişan aldı?
— ***Askerler.***

Özne, bir ad olduğu halde, ad durumu eklerini almaz, daima yalın durumda bulunur. Ancak, bazen yalnız iyelik ekini, çoğul ekini, -dır ekini alabilir. Bazen de bir bağlaçla birlikte kullanılabilir. Bu nedenle özneleri, biçim bakımından aşağıdaki başlıklar altında inceleyebiliriz:

1. **Yalın Özne**

Özgen *börek pişiriyor.*
O *kitap okuyor.*
Siz *geliyor musunuz?*
…

12. Açıklayıcıdan Özne

Kimi zaman tümcede özneden, nesneden ya da dolaylı tümleçten sonra gelerek onları açıklayan ve ikinci bir özne, nesne ya da dolaylı tümleç gibi görev yapan öğelere de rastlanır. Bu tür sözcük ya da sözcük öbeğine **açıklayıcı** (Alm. *Appositiv*, Fr. *Appositif*, İng. *Appositive*) adı verilir.

Açıklayıcı daima asıl özne, nesne ya da tümleçten sonra gelir. Örneğin, aşağıdaki tümcelerde siyah dizili sözcük öbekleri, asıl özneden sonra gelen birer açıklayıcı öznedir:

Atatürk, **Türk Devletinin kurucusu**, Balkan Paktı'nın da kurucusu oldu.

Hitler, **yirminci yüzyılın en ünlü diktatörü**, Balkan Almanya'nın ikiye bölünmesine neden oldu.

Ninem, **ailenin en büyüğü**, evin mutlak hakimiydi.

Dil, **insanın bu en güçlü silahı**, çok konuşunca etkisini yitiriyor. (Ayrıca bkz. **açıklayıcı**)

(NK)

8.23.1. İçerik Çözümlemesi

8.23.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *özne* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 179. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *özne* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.23.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *özne* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	-	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 180. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *özne* maddebaşı tanımlanırken şu içlemsel tanım ölçütlerine uyulmuştur: kısalık, doğrudan üst kavram referansı bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu. Kesinlik ölçütüne ise VH dışında, dört sözlükte de uyulmuştur.

8.23.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.23.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *özne* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Metin içi	-	-	+	-	-
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 181. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *özne* maddebaşı tanımlanırken yalnızca AT'de hem metin içi hem de metin dışı çapraz gönderim yapılmıştır.

8.23.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *özne* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	-	+

Tablo 182. Örneklendirme

Özne maddebaşının tanımında MH dışında dört sözlükte de örneklendirme yapılmıştır.

8.23.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *özne* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 183. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *özne* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.23.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *özne* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 184. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *özne* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.23.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *özne* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	-	+	-	-	+

Tablo 185. Ek Bilgi

Sözlüklerde *özne* maddebaşı tanımlanırken VH ve NK'de ek bilgi verilmiştir.

8.23.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *özne* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-

Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 186. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *özne* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.24. Vurgu

Vurgu (Alm. *Intensitätsbetonung*, *Druckakzent*, *Akzent*; Fr. *accent d'intensité*, *Accent dynamique*; İng. *stress*; Osm. *şiddet-i savtiyye*)

Konuşma sırasında kelimedeki bir heceyi diğerlerine göre daha yüksek bir ses tonuyla, daha baskılı bir şekilde söyleme. Vurgunun *kelime vurgusu, cümle vurgusu, anlam vurgusu ve ünlem vurgusu* gibi türleri vardır. Bunlara *bk.*

(ZK)

vurgu (Osm. *savtî şedde*; Fr. *accent*; İng. *accent*, *stress;* Alm. *Akzent*, *Betonung*, *Tonfall*)

Sözcüklerde hecelerden birinin daha baskılı söylenmesi:

/ / / / / / /
Ankara, *Antakya*, *Kartal (yer adı)*, *kartal (kuş adı)*, *evler*, *evleri*, *evlerinden*, /
ansızın vb.

(VH)

VURGU (Osm. *şedde-i savtiyye* ; Fr. *accent*). Konuşma ve okuma sırasında bir hece veya kelimenin diğerlerinden daha baskılı söylenmesi. Krş. ANLATIM VURGUSU, KELİME VURGUSU, CÜMLE VURGUSU.

*** vurgu:** *Gram. Ter.* **1940;** *Banguoğlu* 1940, 22; 1959, 179; 1974, 114; *Elöve* 1941, 142; *Fel. ve Gram. Ter.* 1942; *Emre* 1945, 91; *TS* 1945, 1955, 1959, 1966, 1969, 1974, 1983; *Dilb. Ter.* 1949; *Üçok* 1951, 116; *Ergin* 1958, 122; *Hatiboğlu* 1969, 1982; *ML* 1973, XII, 637-3; *Vardar* 1980, 1988 (Fr. *accent d'intensité, a. dynamique*); *Gencan* 1979, 63; *Aksan* 1980, II, 68; *Bilgegil* 1982, 306; *Özön* 1986 // **aksan:** *Üçok* **1951,** 116.

(AT)

vurgu (İng. *stress, accent;* Alm *Intensitätsbetonung, Akzent*, *Betonung*, *Tonfall;* Fr. *accent d'intensité*, *accent dynamique*)

Bir sözcükte bulunan hecelerden birinin diğer hecelere göre daha belirgin ve daha baskılı söylenmesi.

Vurgulu olan hece, diğer hecelere göre daha uzun bir solukla ve daha yüksek bir sesle söylenir. Bu nedenle vurguyu oluşturan üç temel özellik sesin şiddeti, sesin yüksekliği ve sesin süresidir.

(MH)

vurgu (Alm. *Intensitätsbetonung, Druckakzent, Akzent*; Fr. *accent d'intensité, accent dinamique*; İng. *stress*) Sözcüğün bir sesleminin diğer seslemlere göre daha belirgin biçimde baskılı söylenmesi. Örneğin, şu sözcüklerin son seslemleri diğer seslemlere göre daha baskılı söylenir:

*o**dá***	*ku**tú***
*su**báy***	*bı**çák***
*ka**pí***	*ta**bák***

Tanımdan da anlaşılacağı üzere, vurgu birimi sözcüktür. Sözcüğün vurgulu seslemi, diğer seslemlere göre daha güçlü, daha yüksek bir tınıyla ve bazen daha uzun olarak söylenir. Yani vurguyu oluşturan, *yeğinlik* (şiddet), *yükseklik* ve *süre*dir. (Bunlara bakınız).

Vurgu ya yapısal (anlamsal) ya da duygusal (bireysel) olur.

Yapı bakımından üç tür vurgu söz konusudur: **Sözcük vurgusu, öbek vurgusu, tümce vurgusu** (Bunlara bakınız).

(NK)

8.24.1. İçerik Çözümlemesi

8.24.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *vurgu* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 187. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *vurgu* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.24.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *vurgu* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+
Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+

Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 188. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *vurgu* maddebaşı tanımlanırken içlemsel tanım ölçütlerinin tümüne uyulmuştur.

8.24.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.24.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *vurgu* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
Metin içi	+	-	+	-	+
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 189. Çapraz gönderim

Vurgu maddebaşı tanımlanırken ZK, AT ve NK'de çapraz gönderim yapılmıştır. AT'de hem metin içi hem de metin dışı çapraz gönderim yapılırken ZK ve NK'de yalnızca metin içi çapraz gönderim yapılmıştır.

8.24.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *vurgu* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
Örneklendirme	-	+	-	-	+

Tablo 190. Örneklendirme

Sözlüklerde *vurgu* maddebaşının tanımında VH ve NK'de örneklendirme yapılmıştır.

8.24.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *vurgu* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 191. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *vurgu* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.24.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *vurgu* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 192. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *vurgu* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.24.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *vurgu* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	-	+	+

Tablo 193. Ek Bilgi

Sözlüklerde *vurgu* maddebaşı tanımlanırken ZK, MH ve NK'de ek bilgi verilmiştir.

8.24.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *vurgu* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 194. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *vurgu* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

8.25. Durak

Durak (Alm. *Pause*, *Ruhepunkt*; Fr. *pause*; Osm. *tevakkuf*)

1. Konuşma sırasında bir düşünceden bir düşünceye, bir konudan başka bir konuya geçerken yapılan dereceli duraklama. Duraklama, yazıda satır başı, konuşmada ton derecelenmesi ile belli edilir.

2. Kelimeler sırasındaki anlamın gerekli kıldığı ses kesintisi: *A! Ne söyleyecektim? / unuttum işte. Bu gidişle / sen daha çok yıllar beklersin. Ee! / bu iş tamamlandı ya / artık / gönlünün dilediği yere gidebilirsin. Dur yolcu! / Bilmeden gelip bastığın bu toprak / Bir devrin battığı yerdir / Eğil de kulak ver bu sessiz yığın / Bir vatan kalbinin attığı yerdir* (N. H. Onan, Dur Yolcu, Ant., s. 922). *Nedendir de / kömür gözlüm nedendir, / Şu geceler / benim uyumadığım, / Yaman derler ayrılığın derdini / Ayrılık derdine doyamadığım (Karacaoğlan)* vb. *bk.* **uyum durağı.**

(ZK)

durak (Fr.; İng. *pause;* Alm. *Pause*, *Ruhepunkt*)

Konuşmada, anlamın gerektirdiği şekilde, sözcükler arasındaki ses kesintisi: *Peki / sonra ne oldu?; Ne dersiniz / gidelim mi?; E / ne yapalım? Kader, / elden ne gelir?* vb.

(VH)

DURAK (Osm. *tevakkuf* ; Fr. *pause*). Konuşmada, ayrıca hece vezniyle yazılan şiirlerde anlamın gerektirdiği şekilde kelimeler arasında meydana gelen ses kesintisi. Ör. *Eh / ne yapalım? / Dedim ya / gelmeyecek. Hayat bu / sıkıntılara katlanmak gerek. "şu yalan dünyaya / geldim geleli // Bir bağ dikip meyve / yetiremedim"* (Karacaoğlan).

*** durgu:** *Dilb. Ter.* **1949 // durak:** *Hatiboğlu* **1969,** 1982; *ML* 1970, III, 914-2; *Saraç* 1976, 948; *Vardar* 1980, 1988; *TS* 1983.

(AT)

durak (İng. *pause;* Alm. *Pause;* Fr. *pause*)

Konuşma sırasında anlam birimlerini birbirinden ayırmak için yapılan kısa duralama.

Duraklar, duygu ve düşüncelerimizi en doğru ve etkin biçimde anlatmamıza yarar. Konuşma sırasında duraklar doğru olarak kullanılmadığı taktirde bazen önemli anlam kargaşaları ortaya çıkar :

Hırsız bakanın odasına girdi.
(Komiser, hırsız bakanın odasına girdi.)
Hırsız / bakanın odasına girdi.

Birinci cümlede özne gizlidir, *hırsız* sözcüğünden sonra durak verilmezse *hırsız bakan* gibi bir sıfat tamlaması oluşmakta, bakanın hırsız olduğu anlamı ortaya çıkmaktadır.

Durak konusunda halk arasında kullanılan şu örnek de çok ilginçtir:

Oku baban gibi / eşek olma!
(Baban gibi oku, iyi adam ol, eşek olma.)
Oku / baban gibi eşek olma!
(Oku, baban gibi eşeğe benzeme!)

Örnek cümlelerde görüldüğü gibi duraklar yerinde kullanılmazsa, pek çok anlam kargaşasına neden olur. Yazı dilinde bu duraklar genellikle (,) işareti ile gösterilir. Ancak, konuşma dilinde bu görevi yalnızca duralamalar üstlenebilir. Konuşma sırasında anlam kargaşasını önleyen duraklar, anlamın daha etkin ve doğru olmasını da sağlar.

Eee / sonra ne oldu?
Peki / şimdi ne yapacağız?
Ne dersiniz dostlarım / bu işe girelim mi?
Yaşamak / ne güzel şey yaşamak!

(MH)

durak (Alm., Fr., İng. *pause*) Sözlü iletişim sırasında, anlamın gereği olarak, sözcükler ya da sözcük öbekleri vb. arasında yapılan kısa kesinti:

E / sonra ne oldu?
Peki / saat dörtte orada olurum.
"Cihan yıkılsa / emin ol / bu cephe sarsılmaz."

(NK)

8.25.1. İçerik Çözümlemesi

8.25.1.1. Tanım Türü

Yukarıda verilen *durak* maddebaşının tanım türleri tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
İçlemsel	+	+	+	+	+
Kaplamsal	-	-	-	-	-
İşari/Gösterimsel	-	-	-	-	-
Bağlamsal	-	-	-	-	-
Sözlüksel	-	-	-	-	-

Tablo 195. Tanım Türleri

Bütün sözlüklerde *durak* maddebaşının tanımı içlemsel tanım türünde yapılmıştır.

8.25.1.2. Tanım Türü Ölçütleri

Yukarıda verilen *durak* maddebaşının içlemsel tanım türü ölçütlerine göre değerlendirilmesi tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Kesinlik	+	+	+	+	+
Kısalık	+	+	+	+	+
Doğrudan üst kavram	+	+	+	+	+
Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması	+	+	+	+	+
Nesnellik	+	+	+	+	+
Kaynak güvenilirliği	+	+	+	+	+

Hedef kitle	+	+	+	+	+
İlgili alana referans	+	+	+	+	+
Bir kavram sistemine referans	+	+	+	+	+
Dilin doğru kullanımı	+	+	+	+	+
Kısır döngüden/totolojiden kaçınma	+	+	+	+	+
Olumluluk	+	+	+	+	+
Çeviriden kaçınma	+	+	+	+	+
Diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma	+	+	+	+	+
Üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu	+	+	+	+	+

Tablo 196. İçlemsel Tanım Ölçütleri

Bütün sözlüklerde *durak* maddebaşı tanımlanırken içlemsel tanım ölçütlerinin tümüne uyulmuştur.

8.25.1.3. Tanımda Yardımcı Unsurlar

8.25.1.3.1. Çapraz Gönderim

Yukarıda verilen *durak* maddebaşının tanımlarında geçen çapraz gönderim durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	**VH**	**AT**	**MH**	**NK**
Metin içi	+	-	-	-	-
Metin dışı	-	-	+	-	-

Tablo 197. Çapraz gönderim

Sözlüklerde *durak* maddebaşı tanımlanırken ZK ve AT'de çapraz gönderim yapılmıştır. ZK'de metin içi çapraz gönderim, AT'de ise metin dışı çapraz gönderim yapılmıştır.

8.25.1.3.2. Örneklendirme

Yukarıda verilen *durak* maddebaşının tanımlarında geçen örneklendirme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Örneklendirme	+	+	+	+	+

Tablo 198. Örneklendirme

Bütün sözlüklerde *durak* maddebaşının tanımında örneklendirme yapılmıştır.

8.25.1.3.3. Etiketleme

Yukarıda verilen *durak* maddebaşının tanımlarında geçen etiketleme durumları tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Etiketleme	-	-	-	-	-

Tablo 199. Etiketleme

Hiçbir sözlükte *durak* maddebaşının tanımında etiketleme yapılmamıştır.

8.25.1.3.4. Tablo/Görsel Kullanımı

Yukarıda verilen *durak* maddebaşının tanımlarında geçen tablo/görsel kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Tablo/Görsel	-	-	-	-	-

Tablo 200. Tablo/Görsel Kullanımı

Hiçbir sözlükte *durak* maddebaşı tanımlanırken tablo/görsel kullanılmamıştır.

8.25.1.3.5. Ek Bilgi

Yukarıda verilen *durak* maddebaşının tanımlarına ilişkin ek bilgi kullanımı tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Ek Bilgi	+	-	-	+	-

Tablo 201. Ek Bilgi

Sözlüklerde *durak* maddebaşı tanımlanırken ZK ve MH'de ek bilgi verilmiştir.

8.25.2. Biçim Çözümlemesi

Yukarıda verilen *durak* maddebaşının tanımlarına ilişkin biçimsel çözümleme tabloda şöyle gösterilebilir:

	ZK	VH	AT	MH	NK
Maddebaşı olan terim koyu (bold) yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşı –ilk harfleri dâhil- küçük harflerle yazılmalı	-	+	-	+	+
Maddebaşı düz yazılmalı	+	+	+	+	+
Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmamalı	+	+	-	+	+
Tanım, cümle olmamalı	+	+	+	+	+
Tanım büyük harfle başlamamalı	-	-	-	-	-
Tanım cümle olmadığı için sonunda nokta kullanılmamalı	-	-	-	-	-

Tablo 202. Biçim Çözümlemesi

Sözlüklerde *durak* maddebaşının biçim bakımından ISO ölçütleri ile uyumlu olan ortak özellikleri; maddebaşının koyu ve düz yazılmasıdır ve tanımların cümle olmamasıdır. Beş sözlükte de ortak özellik olarak yer alan ancak ISO ölçütlerinden farklı olan özellikler ise tanımın büyük harfle başlaması, sonunda nokta (.) kullanılmasıdır. Maddebaşının ardından noktalama işareti konulmaması bakımından AT dışında, dört sözlük de ISO ölçütleri ile uyumludur. Maddebaşı yalnızca VH, MH ve NK'de ISO ölçütleri ile uyumlu olarak küçük harfle yazılmıştır.

İNCELEME ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Beş farklı dilbilgisi terim sözlüğünde ortak olarak yer alan yirmi beş maddebaşının tanımı, kuramsal bilgilerden oluşturulan inceleme ölçütleri yoluyla incelenmiştir. Çalışmanın evreni Korkmaz (ZK), Topaloğlu (AT), Hatiboğlu (VH), Hengirmen (MH) ve Koç (NK) tarafından hazırlanan beş dilbilgisi terimleri sözlüğünden oluşmaktadır. Çalışmanın örneklemi *ünlü*, *ünsüz, ses değişmesi, benzeşme, küçük ünlü uyumu, kelime, fiil, sıfat, zarf, zamir, ünlem, cümle, tamlama, ad tamlaması, belirtili nesne, tümleç, özne, birleşik cümle, kök, ek, kip, fiilimsi, yalın durum, vurgu* ve *durak* maddebaşlarının tanımları ile sınırlandırılmıştır.

Belirtilen yirmi beş maddebaşının -toplamda yüz yirmi beş maddebaşının- tanımlarından elde edilen veriler, tablolara yatay ve dikey olarak yerleştirilmiştir. İncelemeler, içerik çözümlemesi ve biçim çözümlemesi başlıkları altında yapılmıştır. Terminoloji alanındaki önemli kaynaklardan özellikle Felber (1984), Pitch ve Draskau (1985), Sager (1990), De Besse (1997), Cabre (1999), Pavel ve Nolet (2001), COTSOES (2002) ile Svensen (1993) ve Landau (2001) gibi sözlükbilimcilerin çalışmalarından yararlanılarak içerik çözümlemesi için çerçeve oluşturulmuştur. *İçerik çözümlemesi* başlığı altında *tanım türü, tanım türü ölçütleri, çapraz gönderim, örneklendirme, etiketleme, tablo/görsel kullanımı* ve *ek bilgi* açısından değerlendirme yapılmıştır.

İçerik çözümlemesi ile ilgili yapılan incelemeden elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

İncelenen yüz yirmi beş maddebaşının tamamının içlemsel tanım türünde olduğu görülmüştür yani içlemsel tanım kullanım oranı %100'dür. Bu sonuç, terminolojide en çok kullanılan tanım türü olduğu yönündeki kuramsal bilgiyi desteklemektedir.

Kesinlik ölçütünün yüz yirmi beş maddebaşından on iki maddebaşının tanımında (%9,6) bulunmadığı görülmüştür. Tanımların %90,4'ünde kesinlik ölçütünün bulunması, ölçüte çoğunlukla uyulduğunu göstermektedir.

Kısalık ölçütünün yüz yirmi beş maddebaşından on maddebaşının tanımında (%8) bulunmadığı görülmüştür. Tanımların %92'sinde kısalık ölçütünün bulunması, ölçüte çoğunlukla uyulduğunu göstermektedir.

Doğrudan üst kavram referansı ölçütünün yüz yirmi beş maddebaşından on iki maddebaşının tanımında (%9,6) bulunmadığı görülmüştür. Tanımların %90,4'ünde doğrudan üst kavram referansı ölçütünün bulunması, ölçüte çoğunlukla uyulduğunu göstermektedir.

Bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, ilgili alana referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt karakteristiklerin yokluğu ölçütlerine yüz yirmi beş maddebaşının tanımının tamamında yani %100 uyulmuştur.

Yüz yirmi beş maddebaşından elli dokuz maddebaşı tanımlanırken metin içi çapraz gönderim yapılmıştır. Tanımların %47,2'sinde metin içi çapraz gönderim yapılması, uygulamada bazen tercih edildiğini göstermektedir. Metin dışı çapraz gönderim ise beş sözlükten yalnızca AT'de yapılmış olup yirmi beş maddebaşının tümünde bulunmaktadır.

Örneklendirme, yüz yirmi beş maddebaşından yüz dokuz maddebaşının tanımında bulunmaktadır. Tanımların %87,2'sinde örneklere yer verilmesi, oldukça tercih edilen bir yardımcı unsur olduğunu göstermektedir.

Etiketleme, yüz yirmi beş maddebaşının hiçbirinde yapılmamıştır. Bu durum dilbilgisi terimleri sözlüklerinde tercih edilen bir yardımcı unsur olmadığını açıkça göstermektedir.

Tablolardan yüz yirmi beş maddebaşından sekiz maddebaşı tanımlanırken yararlanılmıştır. Tanımların %6,4'ünde tablo kullanılması, nadiren tercih edilen bir yardımcı unsur olduğunu göstermektedir.

Ek bilgi, yüz yirmi beş maddebaşından yetmiş sekiz maddebaşı tanımlanırken verilmiştir. Tanımların %62,4'ünde ek bilgi verilmesi, çoğunlukla tercih edilen bir yardımcı unsur olduğunu göstermektedir.

Biçim çözümlemesi başlığı altında ise ISO'da yer alan *maddebaşının koyu, küçük harflerle ve düz yazılması, maddebaşının ardından herhangi bir noktalama işareti kullanılmaması, tanımın cümle olmaması, tanımın büyük harfle başlamaması ve tanımın sonunda nokta işareti kullanılmaması* gerektiği şeklindeki ölçütler doğrultusunda inceleme yapılmıştır. ISO ölçütlerinin temel alınarak inceleme

yapılmasının nedenleri; terminoloji çalışmalarının standartlaşma odaklı olması ve sistematiğin sağlanması için sözlüklerdeki tutum farklılıklarının tespit edilmesidir.

Biçim çözümlemesi ile ilgili yapılan incelemeden elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

Yüz yirmi beş maddebaşının tamamı koyu ve düz yazılmıştır. Her iki özellik de ISO ölçütleri ile %100 uyumludur.

Yüz yirmi beş maddebaşından yetmiş beşi küçük harfle yazılmıştır. Bu yazım, ISO ölçütleri ile %60 uyumludur.

Yüz yirmi beş maddebaşından yüzünün ardından noktalama işareti kullanılmamıştır. Bu yazım, ISO ölçütleri ile %80 uyumludur.

Yüz yirmi beş maddebaşının tanımının hiçbiri cümle değildir. Bu durum, ISO ölçütleri ile %100 uyumludur.

Yüz yirmi beş maddebaşının tanımının tamamı büyük harfle başlamış ve tamamının sonunda nokta kullanılmıştır. Bu durum, ISO ölçütleri ile uyumlu değildir.

SONUÇ

1. Kavramların dille ifade edilmesi terimleri meydana getirdiği için terminolojik çalışmaların temeli kavramdır. Kavramları sınırlandırmak ve tanımlamak, terminolojinin amaçları arasında bulunmaktadır.

Kavramların dilsel işareti terimlerdir. Terimlerle genel dile ait olan kelimeler arasında bazı farklar bulunmaktadır. Belirli bir bilim dalıyla ilgilenenler, araştırmacılar, uzmanlar veya uzmanlaşmak isteyenler tarafından kullanıldığı için terimler, genel dildeki kelimelere oranla daha sınırlı bir kullanıcı profiline sahiptir. Dolayısıyla terim ve kelime hedef kitle bakımından farklılık göstermektedir. Genel dildeki kelimelerin anlamı bazen sözlüğe ihtiyaç duymadan tahmin edebilir veya yorumlanabilir olsa da terimler belli bir alana özgü ve çok daha dar bir anlama sahip olmaları sebebiyle yorumlanmaya pek uygun değildir. Terimi kelimeden ayıran en tipik özellikleri kesinliğe sahip olması ve terimler sistemine ait olmasıdır. Biçimsel

açıdan bakıldığında terim ile kelime arasında pek fark görülmese de işlevsel açıdan fark bulunmaktadır. Terimler, öğretici işleve sahiptir.

2. Uzmanlık alanlarındaki terimlerle ilgili çalışmaları kapsayan terminoloji; kelimelerle uğraşmak, hem kuramsal hem de uygulamalı çalışma sahasına sahip olmak ve sözlüklerle yakından ilgilenmek bakımından sözcükbilimle ilişki içerisindedir. Sözlükbilimle karşılaştırıldığında terminoloji, dilde kodlama; sözlükbilim ise kod çözmedir.

3. Terminografi, terminolojinin uygulamalı çalışmalarının yer aldığı sahadır ve alanyazında *terminolojik sözlükbilim*, *terimbilimsel sözlükbilim*, *terimsözlükbilim* terimleriyle de ifade edilmektedir Terminografi ile sözlükbilim arasında bazı benzerlikler olduğu gibi kapsam, işlev, genel amaç ve derlem verisinin türü gibi birtakım açılardan önemli farklılıklar vardır.

4. Çeşitli bilgilerin depolandığı kaynaklar olan sözlükler; konusu, kullanım alanı, hangi amaca yönelik olduğu, hedef kitle, maddebaşının anlamını verme biçimi, hatta maddebaşının eşanlamlısını, kökenini ve/veya başka bir dildeki karşılığını verme durumu gibi özelliklere göre değişiklik gösterebilir.

5. Sözlükler, biçimle ve anlamla ilgili olmak üzere iki farklı bilgi türüne sahiptir. Yazım, sesletim ve dilbilgisel bilgiler, biçimle ilgili bilgiler arasında yer almaktadır. Tanım, köken bilgisi ve kullanım etiketi ise anlamla ilgili bilgiler içerisinde bulunmaktadır. Kullanıcılar, çeşitli ihtiyaçları doğrultusunda sözlüklere başvurabilse de "sözlük" denildiğinde çoğunlukla akla ilk "tanım" gelmektedir. Tanım, sözlüğün iç yapısına ait bir anlam ulamıdır.

6. Tanım, tanımlanan ve tanımlayan ögelerinden oluşmaktadır. Diğer bir deyişle tanım, bir tanımlanan ile bir tanımlayan arasındaki eşdeğerliktir. Terminoloji için bir kavramı tanımlamak; onu sınırlamak, tarif etmek ve diğerlerinden ayırt etmektir. Yerli alanyazında tanımın en genel ifadeyle "efrâdını câmi, agyârını manî" olması gerektiği dile getirilmektedir. Burada anlatılmak istenen; tanımlananın özelliklerinin tanımlayanın içerisinde yer alması, ona ait olmayan özelliklerin ise tanımlayanın dışında tutulması gerektiğidir.

7. Sözlüğün amacını gerçekleştirebilmesi, kullanıcılarının ihtiyaçlarını karşılayabilmesi yani başarılı bir uygulama ortaya konulabilmesi için tanımlamada uyulması gereken birtakım ölçütler bulunmaktadır. Bu ölçütler şu şekilde sıralanabilir:

i. Tanımlar anlaşılabilir, kısa ve öz olmalıdır. Tanımda gereğinden fazla terim kullanılmamalıdır. Ancak tanım kısaltılırken olgusal hatalara sebep olmamaya dikkat edilmelidir.

ii. Tanımda yer alan terimlerin önceden tanımlanmış olması veya genel olarak bilinen terimlerin kullanılması tercih edilmelidir.

iii. Tanım hangi türde yazıldıysa -örneğin içlemsel veya kaplamsal- onun gerektirdiği içeriksel özelliklere sahip olmalıdır.

iv. Tanımda mümkün olduğunca basit kelimeler kullanılmalıdır. Ancak tanımın kesin olmasını olumsuz yönde etkileyecek bir durum olursa basitlik yerine kesinliğe öncelik verilmelidir.

v. Terim, kendisine başvurularak tanımlanmamalıdır yani kısır döngü yaratılmamalıdır.

vi. Tanım, bağlam içerisinde terimin yerine konulabilir yani "ikame edilebilir" olmalıdır.

vii. Terim, *ne olmadığı* ifade edilerek tanımlanmamalıdır yani tanım, olumlu olmalıdır. Ancak tanımlanacak terimin olumsuz olması durumunda tanımda da olumsuz karakteristik kullanılabilmektedir.

viii. Tanım, tanımlananın sözcük türüne göre yapılmalıdır.

8. Tanım türü, terim türüne bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Alanyazında "analitik tanım", "analiz ile tanım" olarak da ele alınan içlemsel tanımda, terimin üyesi olduğu sınıf verilir ve benzer diğer üyelerden onu farklı kılan yönleri belirtilir. İçlemsel tanım için "cins/sınıf/tür + ayırt edici karakteristikler" şeklinde formül oluşturulabilir.

İçlemsel tanım ölçütleri şu şekildedir: Kesinlik, kısalık, doğrudan üst kavram referansı, bilinen veya önceden tanımlanmış terimlerin kullanılması, nesnellik, kaynak güvenilirliği, hedef kitle, uygulama kapsamı, ilgili alana referans, bir kavram sistemine referans, dilin doğru kullanımı, kısır döngüden/totolojiden kaçınma, olumluluk, çeviriden kaçınma, diğer kavramların gizli tanımlarından kaçınma, üst veya alt kavramların karakteristiklerinin yokluğu.

İçlemsel tanımın terminolojide en çok tercih edilen tür olarak ifade edilmektedir. Çünkü terminolojide kavramın açık ve kesin olarak tanımlanması

gerekmektedir. İçlemsel tanım yoluyla istenilen açıklık ve kesinlik sağlanabilmektedir.

9. Kaplamsal tanımda, kavramın temsil ettiği nesneler sıralanmaktadır. "sentetik tanım" veya "sentez yoluyla tanım" da denilen kaplamsal tanım, her terim için her zaman uygun olabilecek bir tanım türü değildir. Çünkü kaplamsal tanımda ancak sınırlı yani sonlu sayıda alt kavram sıralandırmak mümkündür. Diğer bir deyişle alt kavram sayısının tanımda sıralandırılamayacak kadar çok olması, kaplamsal tanımın kullanılmasına engel oluşturmaktadır.

10. İşari/gösterimsel tanım, nesneye işaret ederek veya sözlüklerde resim, fotoğraf vb. kullanarak yani görseller yoluyla yapılabilir. Uygulamada genellikle başka tanım türleri ile birlikte kullanılmaktadır.

11. Bağlamsal tanım, bazı terimlerin anlamı bilinen veya tahmin edilebilen bir cümlede kullanılması yoluyla oluşturulsa da kullanılan bir tanım türü değildir.

12. Bazı maddebaşlarının tanımında yardımcı unsurlar yer almaktadır. Eşanlamlılar -veya eşdeğerliler- tanımlanmasında güçlük çekilen kimi maddebaşları için tanıma destek sağlamaktadır. Sözlüklerde özellikle içlemsel tanım ile birlikte verilmektedir.

Tanımda maddebaşının bir eşanlamlılısı veya eşdeğerlisi bulunabileceği gibi birden çok eşanlamlısı veya eşdeğerlisi de sıralanabilir. Tanımın daha açık olmasını sağlamak için kullanılan eşanlamlı veya eşdeğerliler, tanımda çapraz gönderim olarak yer alabilir.

13. Çapraz gönderim; daha fazla bilginin başka bir yerde bulunacağına işaret ederek sözlük kullanıcısını yönlendirir. Bazen kullanıcı, sözlük içinde başka bir maddebaşına yönlendirilir yani metin içi çapraz gönderim yapılır. Bazen de kullanıcı, mevcut sözlükten başka bir kaynağa yönlendirilir yani metin dışı çapraz gönderim yapılır. Çapraz gönderim; *bakınız* (*bk.*) ifadesi ile birlikte verilebilir ya da ok (→) veya eşitlik (=) gibi bazı işaretlerin ardından kullanılabilir. Eğer kullanılacaksa işaret(ler), sözlüğün kullanım kılavuzunda belirtilmelidir.

14. Örneklendirme; kelime, öbek veya cümle şeklinde kullanılabilen tanıma yardımcı unsurlardandır. Uzmanlık alanı sözlüklerindeki örneklendirmenin, genel dil sözlüklerindeki örneklendirme tipolojisiyle farklılık gösterebildiği görülmektedir. Tanımın ardından verilen bazı unsurların örneklendirme mi yoksa açıklama mı olduğu

kimi zaman tartışmalı olabilmektedir. Dilbilgisi terimleri sözlüklerini inceleyerek yaptığımız uygulamada, bu unsurlar örneklendirme kapsamında değerlendirilmiştir.

Batı alanyazınında uzmanlık alanı sözlüklerinde cümle şeklindeki örneklerin neredeyse yalnızca iki dilli olanlarda yer aldığı belirtilmektedir. Ancak yaptığımız incelemede, cümle şeklindeki örneklendirmenin tek dilli sözlükte de yer aldığı görülmüştür.

15. Etiketleme, sözlüklerin kullanıcı dostu olmasını sağlayacak önemli bir işaretleme olsa da uzmanlık alanı sözlüklerinin büyük çoğunluğunda dilsel etiketleme çok nadir olarak kullanılmaktadır.

16. Sözlüklerde kimi zaman tanımlarda bazı kusurlara rastlanılmaktadır. Terimi, diğerlerinden farklı kılan özelliklere yer verilmemesi, onun tamamlanmamış olduğunu gösterdiği için bir kusurdur. Bazı terimlerin aşırı kısıtlayıcı tanım yapılarak sözlükte yer alması, bazı terimlerin ise başka terimlerle aynı kategoriye girebilecek özellikleri taşıması yani tanımda gereken ölçüde sınırlandırılmamasından kaynaklanan aşırı geniş kapsamlı tanımla tarif edilmesi de kusurdur. Kavramları birbirlerinin eşanlamlısı ile tanımlamak yani A'yı B ile, B'yi de A ile tanımlamak kısır döngüye sebep olmaktadır. Bununla birlikte terimin kendisi de tanımda kullanılmamalıdır çünkü bu durum totolojiye yol açar.

17. Terminoloji çalışmalarında ISO ölçütleri standartlaşmanın sağlanmasında önemli bir yere sahiptir.

18. Dilbilgisi terimleri sözlüklerindeki yüz yirmi beş maddebaşında yapılan incelemenin sonucunda tümünün içlemsel tanım türüyle tanımlandığı tespit edilmiştir. İncelenen sözlüklerdeki tanımlar, içlemsel tanım ölçütleriyle çoğunlukla örtüşmektedir. Yüz yirmi beş maddebaşında yardımcı unsurların kullanımında en çok örneklendirme yapıldığı, ardından ek bilgi verildiği görülmüştür. Sonraki sırada çapraz gönderim yer alırken en az tablolardan yararlanılmıştır. Etiketleme ise örneklemi oluşturan maddebaşları için tercih edilen bir unsur değildir.

KAYNAKÇA

Aitchison, J. (2003). *Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon*. Oxford: Blackwell.

Aksan, D. (2000). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksan, D. (2003). *En Eski Türkçe'nin İzlerinde: Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlattığı Gerçekler.* İstanbul: Multilingual.

Aksan, D. (2006). *Türkçenin Sözvarlığı-Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar*, Ankara: Engin Yayınları.

Aksan, D. (2009). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınevi, Ankara.

Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim* (6.baskı). Ankara: TDK Yay.

Aksoy, Ö. A. (1973). *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*, Ankara: TDK Yay.

Akşehirli, S. (2008). *Edebiyat Öğretiminde Terim Sorunu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Alberts, M. (2001). "Lexicography versus Terminography". *Lexicos Journal*, 11, 71-84.

Altınörs, A. (2012). *50 Soruda Dil Felsefesi*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

Antia, B. E. (2000). *Terminology and Language Planning: An Alternative Framework of Practice and Discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin.

Antia, B. E. Lexicography versus Terminography: Some Practical Reasons for Distinction: http://www.termnet.info/downloads/english/projects/IFAP/02_termtrain2005_bassey_confab_lex_ter.pdf

Arslan Erol, H. (2005). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Ankara: TDK Yay.

Ateşman, E. (Ed.) (2015). *Terminoloji Çalışması: En İyi Uygulamalar 2.0*. Grafiker Yayınları, Ankara.

Atkins, S. B.T. ve Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, New York: Oxford University Press.

Başkan, Ö. (1974). "Terimlerde Özleşme Sorunu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, s. 176-182.

Batuhan, H. ve Grünberg, T. (1970). *Modern Mantık*, Ankara: ODTÜ Yayınları.

Bergenholtz, H. ve Tarp, S. (1995). *Manual of Specialised Lexicography*. *The Preparation of Specialised Dictionaries*. Amsterdam: Benjamins.

Bergenholtz, H. (2003). "User-oriented understanding of descriptive, proscriptive and prescriptive lexicography", *Lexikos* 13 (AFRILEX-reeks/series 13: 2003): 1-16

Bergenholtz, H. ve Nielsen, S. (2006). "Subject-field components as integrated parts of LSP dictionaries". *Terminology* 12: 281-303.

Bilgin, M. (2013). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Boz, E. (2001). "Ünsüz Düşme ve Kaybolmalarında Terim ve Tasnif Sorunu", *Türk Dili*, Aralık, S: 600, s. 856-864.

Boz, E. (2011). "Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4, s. 9-14.

Boz, E. (2015a). "Bir Gösterge Modeli Olarak Dil", *Türk Dili,* Ankara: TDK Yay., Kasım-Aralık, Cilt: CIX, Sayı: 767-768, s.30-33.

Boz, E. (2015b). "Kullanıcı ve Sözlük İlişkisi". *Erdem*. S. 69. s. 41-52.

Boz, E. (2018). "Çevrimiçi Genel Sözlüklerde Tanım", *IV. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu* (Basılmamış Bildiri), Bartın.

Bozkurt, F. (2015). *Sözlükselleşme: Genel Sözlükler için Sözlük Birim Seçimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Burkhanov, I. (1998). *Lexicography: A Dictionary of Basic Terminology.* Poland.

Cabré, M. T. (1999). *Terminology: Theory, Methods and Applications*. John Benjamin Publishing Company, Amsterdam/Philedelphia.

"COTSOES Recommendations for Terminology Work" (2002). *Conference of Translation Services of West European States Working Party on Terminology and Documentation*, Berne: Federal Chancellery.

Cruse, D. A. (2000). *Meanings in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

Crystal, D. (1991). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics.* Oxford: Blackwell.

Çelik, Z. (2015). *Klasik Mantıkta Dil Kavram Varolan İlişkisi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çüçen, A. K. (1999). "Mantığın Kaynağı Problemi", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, Necati Öner Özel Sayısı*, s. 83-94. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9481.pdf (Erişim Tarihi: 12.10.2017).

Daşkıran, Y. (2010). *Arapçada Terim ve Terim Türetme Yolları* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

De Bessé, B. (1997). "Terminological Definitions", Juan C. Sager (çev.). *Handbook of Terminology Management Vol. 1: Basic Aspects of Terminology Management*, Sue Ellen Wright ve Gerhard Budin (ed.), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin. s. 63-74.

Demirkan, M., Zeytinkaya, D. ve Başkan, N. S. (2016). "Eğitim Teknolojisinde Yeni Terminoloji Geliştirme ve Tutarlılık Sorunsalı", *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s. 559-570.

Dilâçar, A. (1957). "Terim Nedir", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., Ocak, C: VI, S: 64, s. 207-210.

Doğan, N. (2011). "Türkiye Türkçesi Fiillerinde Eş Anlamlılık", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, **S**.19, s. 78-88.

Doğru, F. (2013). "Kâmûs-ı Türkî'den Türkçe Sözlük'e Anlam Değişmeleri – Eylemler", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9 Summer, s. 1183-1222.

Eck, K. ve Meyer, I. (1995). "Bringing Aristotle into the 20th Century. Computer-aided Definition Construction in a Terminological Knowledge Base" *Standardizing and Harmonizing Terminology: Theory and Practic*e, Sue Ellen Wright ve Richard A. Strehlow (ed.), Philadelphia: ASTM, s. 83-100.

Eker, S. (2013). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.

el-Hayâdira, M. T. (2006). (Çev. Ahmet Bostancı), "Batı Orjinli Terimlerin Arapçaya Aktarılması". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, s. 187-208.

Erdem, M. (2009). *Modern Oğuz Türkçesi Söz Varlığı, Türkiye, Azerbaycan ve Türkmen Standart Türleri Esasında*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Erikli, F. (2016). "Skopos Kuramı ve Sözlükbilim", *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, III. Cilt, s. 249-256.

Ersoylu, H. (2001). "Eş Anlamlılık mı, Yabancı Kaynaklı Karşılık Oluş mu?", *Türk Dili*, S. 591, s. 250-266.

Felber, H. (1984). *Terminology Manual*, Paris: UNESCO and Vienna: INFOTERM.

Fernández T., M. A. Flórez de la Colina ve P. Peters. (2011). "Terminology and terminography for architecture and building construction". *Teaching and Learning Terminology New strategies and methods*, Amparo Alcina (ed.), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin. s. 11-36.

Frege, G. (1997). "On Concept and Object", (Çev. Peter Geach), *The Frege Reader*, (ed. Michael Beaney), 1. baskı, Oxford, Blackwell Publishers, s. 181-193.

Göğüş, B. (1994). "Türk Dilindeki Gelişmelerin Öğretim-Eğitim Etkinliklerine Yansıması", *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yayınevi s.11-16.

Göktolga, O. (2004). "Bilim Terimlerinin Türkçeleştirilmesi" *Abant İzzet Baysal Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8, s. 103-111.

Grünberg, T. (2006). *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Guiraud, P. (1975). *Anlambilim La Sémantique* (Çev. Berke Vardar), İstanbul: Gelişim Yayınları.

Günay, V. D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Hacken, Pius ten. (2015). "Terms and specialized vocabulary: Taming the prototypes" *Handbook of Terminology Volume 1*. Hendrik J. Kockaert ve Frieda Steurs (ed.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin. s.3-13.

Hartmann, R.R.K ve James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography.* London: Routledge.

Hatiboğlu, V. (1969). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.

Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlügü*. Ankara: Engin Yayınevi.

Hoekstra, E. (2010). "Grammatical Information in Dictionaries", *EURALEX,* s. 1007-1012.

Huber, E. (2008). *Dilbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

ISO 1087-1:2000 Terminology – Vocabulary

ISO 704:2000 Terminology work — Principles and methods

ISO 704:2009 Terminology work — Principles and methods

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A. S., (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Jackson, H. (1988). *Words and Their Meaning*. New York: Longman.

Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi,* Ankara: Akçağ Yayınları.

Karaağaç, G. (2013). *Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Karaman, B. İ. (2017). *Terimbilimi*, Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul.

Karçığa, S. (2015). "Dil Eğitiminde ve Öğretiminde Kavram Alanı Sözlüklerinin Önemi" *International Journal of Languages' Education and Teaching.* Mannheim, Almanya, s. 2514-2524.

Kayaoğlu, T. (2002). "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Tercüme Müesseseleri", *Türkler,* C. 15, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 405-532.

Keklik, S., Ertuğrul M. (2015). "Okul Öncesi Resimli Sözlükler: Önemi, Durumu ve Öneriler" *II. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu, (*basılmamış bildiri) 3-4 Kasım 2015, İstanbul Üniversitesi.

Kınıkoğlu, N. G. (2013). *Malzeme Bilimi ve Mühendisliği Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.

Korkmaz, Z. (2005). "Cumhuriyet Döneminde Dil Anlayışı", *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay. Ocak, C: LXXXVI, S: 637, s. 34-41.

Korkmaz, Z. (2017). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, (5. Baskı) Ankara: TDK Yay.

Kültüral, Z. (2009). "Dilbilgisi Terim Sözlükleri ve Terimlerin Kullanımında Görülen Aksaklıklar", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages,Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/8, s. 383-394.

Lakoff, G., Johnson, M. (2010). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*, (Çev. Gökhan Yavuz Demir), İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Landau, S. I. (2001). *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Leech, G. (1981). *Semantics, The Study of Meaning*, USA: Penguin Books.

Levend, A. S. (1972). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: TDK Yay.

Löckinger, G., Hendrik J. Kockaert ve Gerhard Budin (2015). "Intensional Definitions" *Handbook of Terminology,* Hendrik J. Kockaert ve Frieda Steurs (ed.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin. s 60-81.

Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Marza, N. E. (2009). *The Specialised Lexicographical Approach: A Step Further in Dictionary- making*, Bern: Peter Lang.

Meyer, I., K. Eck ve D. Skuce. (1997). "Systematic Concept Analysis within a Knowledge-Based Approach to Terminology". Juan C. Sager (çev.). *Handbook of Terminology Management Vol. 1: Basic Aspects of Terminology Management*, Sue Ellen Wright ve Gerhard Budin (ed.), Amsterdam: John Benjamins. s. 98-118.

Murphy, M. L. (2003). *Semantic Relations and the Lexicon*, CUP, Cambridge.

Murphy, M. L. (2006). Antonymy and Incompatibility. In K. Brown (Ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*. New York: Elsevier Ltd. s. 314-317.

Naess, A. ; Gullvag, I. (2006). Vagueness and Ambiguity. *The Trumpeter: Festschrift Section*, 22 (1), s. 56-73.

Nerlich, B. (2003). "Polysemy: Past and Present", B. Nerlich, Z. Todd, V. Herman & D. D. Clarke (Ed.), *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*. Berlin: Mouton de Gruyter. s. 49-76.

Nová, J. ve H. Mžourková. (2017). "Terminology and Labelling Words by Subject in Monolingual Dictionaries – What Do Domain Labels Say to Dictionary Users?" *Journal of Linguistics*, Vol. 68, No.2, s. 296 – 304.

Öner, N. (1982). *Klasik Mantık*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Özbent, S. (2013). Sözlüksel Alan Teorisi ve Çeviri, Dialog 2013/2: 55-66, İstanbul.

Özdemir, E. (1973). *Terim Hazırlama Kılavuzu*, Ankara: TDK Yay.

Özer, S. (2015). "Türkçede Anlam ve Kavram Terimleri Üzerine / Ogden ve Richards'ın Üçgenine Yeniden Bakmak", *International Journal of Language Academy*, ISSN: 2342-0251, S. 6, s.142-158.

Özkul, F. K. (2003). Dilbilgisi Terimleri Sözlükleri, *Türk Dili*, Ankara: TDK Yay., S.621, s. 238- 244.

Özlem, D. (2004). *Mantık: Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi*. İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Özyürek, M. (1984). "Kavram Öğrenme ve Öğretme", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, C. 16, Sayı: 2, s.347-366.

Packeiser, K. (2009). *The General Theory of Terminology: A Literature Review and a Critical discussion* (Yüksek Lisans Tezi). Uluslararası İşletme İletişimi, Copenhagen.

Palmer, F.R. (2001). *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi* (Çev. Ramazan Ertürk), Ankara: Kitâbiyât.

Pavel, S. ve Diane N. (2001). *Handbook of Terminology*, Ottawa: Minister of Public Works and Government Services Canada.

Peker, H. (2001). "İbn Sina'nın Kavram Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. 10, Sayı: 1, s. 165-176.

Pilav, S. (2008). "Terim Sorunu ve Eğitim Öğretimde Terimlerin Yeri ve Önemi", *Kastamonu Eğitim Dergisi,* Mart, Cilt:16, No:1, s. 267-276.

Pitch, H. ve J. Draskau, (1985). *Terminology: An Introduction.* (vol. 2), University of Surrey, Department of Linguistic and International Studies.

Porzig ,W. (2003). *Dil Denen Mucize*, çev. Vural Ülkü, Ankara: TDK. Yay.

Rey, A. (1995). *Essays on Terminology*, ed. Juan C. Sager. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

Ricoeur, P. (2003). *The Rule of Metaphor The Creation of Meaning in Language*, London: Routledge Classics.

Riemer, N. (2010). *Introducing Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Riggs, F. W. (1984). "Lexicographical Terminology: Some Observations" in R. R. K. Hartmann (ed.) 401–12.

Robinson, R. (1972). *Definition*, London: Oxford University Press.

Safa, P. (1999). *Osmanlıca Türkçe Uydurmaca*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Sager, J. C. (1990). *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin.

San M., A. ve Marie-Claude L'Homme (2014). "Definition patterns for predicative terms in specialized lexical resources". Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14). 26-31 Mayıs 2014, Reykjavik, İrlanda. s. 3748-3755.

Saussure, F. de (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. (Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual Yayınları.

Schmitt, N. (2010). *Researching Vocabulary*: *A Vocabulary Research Manual*, Palgrave Macmillan.

Somer, G. ve A. Yaşar. (2009). *Kimya Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: TDK Yay.

Somers, H. (Ed.) (1996). *Terminology, LSP and Translation: Studies in Language Engineering in Honour of Juan C. Sager*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company.

Strehlow, R. A. (1972). "Frames and the Display of Definitions", Juan C. Sager (çev.). *Handbook of Terminology Management Vol. 1: Basic Aspects of Terminology Management*, Sue Ellen Wright ve Gerhard Budin (ed.), Amsterdam: John Benjamins. s. 75-79.

Su Ürünleri Terimleri Çalışma Grubu, (2009). *Su Ürünleri Terimleri Sözlüğü,* İstanbul: TDK Yay.

Svensen, B. (1993). *Practical Lexicography: Principles and Methods of Dictionary-Making*, translation of Swedish original published in 1987, Oxford University Press.

Svensen, B. (2009). *A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making*, Cambridge: Cambridge University Press.

Şahin, H. (2006). "Terimlerin Genel Dile Yansımasına Dair Bazı Gözlemler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, S. 20, s.123-129.

Tamba-Mecz, I. (1998). *Anlambilim* (Çeviren: Necmettin Sevil), İstanbul: İletişim Yayınları.

Tariktaroğlu, A. (1998). "Türk Dilinde Terimler", *Türk Dili*, TDK Yay., Ankara, Temmuz, C: 1998 / II, S: 559, s. 74-80.

Timurtaş, F. K. (1966). "Terimlerin Türkçeleştirilmesi" *Türk Dili*, TK.44, Ankara.

Toklu, O. (2007). *Dilbilime giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

TSE Türk Standardı, TS 1198-1 ISO 1087 (2003). *Terminoloji Çalışması - Terimler ve Tarifler/ Bölüm 1: Teori ve Uygulama*, Şubat, Ankara.

Tural, S. K. (2002). "Kavramlar ve Terimler Ortak Düşünüşün Ürünü ve Anahtarlarıdır", *Türk Dili, Özel Sayı: TDK'nin 70. Yılı,* Ankara: TDK Yay., Temmuz, Sayı: 607, s. 59-66.

Uçar, A. (2009). *Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ullmann, S. (1970). *Semantics An Introduction to The Science of Meaning*, Oxford: Alden Press.

Uysal, H. (2013). *Yabancı Terimleri Türkçeleştirmede Uygulanan Yöntem ve İlkeler (1932-1950 Arası),* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Üçok, N. (1947). *Genel Dilbilim*, Ankara Üniversitesi, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.

Vardar, B. (1980). "Terimsel Etkinlik ve Terimbilim", *Türk Dili,* Ankara: TDK Yay., Ekim,C:XLI,S:46,s.385-389.

Vardar, B. vd., (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yay.

Waldman, N. M. (1989). *The Recent Study of Hebrew: A Survey of the Literature with Selected,* Hebrew Union College Press.

Yavuzarslan, P. (2010). "Tarihî ve Çağdaş Türkçe Sözlüklerde Homonymous (Eşadlı) ve Homographic (Eşyazımlı) Sözcükler", *Türkiye'de ve Dünya'da Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslar Arası Sempozyumu*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, s.66-72.

Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*, The Hague: Mouton.

Zülfikar, H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları,* Ankara: TDK Yay.

EKLER

Ek 1: Terim Sorunlarıyla İlgili Bazı Çalışmalar

Akşehirli, S. (2008). *Edebiyat Öğretiminde Terim Sorunu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Alkan, S. C. (2016). "Türkçe Akademik Yazımda Terim Sorunları", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 45, S.1, Mayıs, s.78-79.

Alkayış, F. (2012). "Türkçenin Hâl Ekleri ve Fiil Kiplerinde Çok Terimlilik Sorunu" Güz, Cilt:11 Sayı:42 *www.esosder.org Autumn*-2012 Volume:11 Issue:42, s.276-287.

Baş, N. (2011). "Gümrük Alanında Çeviriye Yönelik Terminoloji Çalışmasında Karşılaşılan Sorunlar". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt 28, Sayı 2, s. 41-60.

Başkan, Ö. (1974). "Terimlerde Özleşme Sorunu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, s. 176-182.

Boz, E. (2001). "Ünsüz Düşme ve Kaybolmalarında Terim ve Tasnif Sorunu", *Türk Dili*, Aralık, S: 600, s. 856-864.

Boz, E. (2015). "Türk Dilbilgisi Terminolojisinde Çok Terimlilik Sorunu", *Dil Bilimi ve Dil Bilgisi Terimlerinin Sorunları Sempozyumu*, Türk Dil Kurumu, Ankara.

Boz, E. (2018). "Terim Biliminin Sorunlarına Dair", *2017 Türk Dili Yılı Armağan Kitabı*, Türk Dil Kurumu, Ankara.

Dalkılıç, L. Ç. (2016). "Dilbilgisi Terim Eksikliklerinin Yabancı Dil Eğitiminde Getirdiği Sorunlar", *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s. 432-446.

Demir, C.(2006). "Türkçe Dil Bilgisinde Terminoloji Sorunu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten I,* s.81-100.

Demirkan, M.; Zeytinkaya, D. ve Başkan, N. S. (2016). "Eğitim Teknolojisinde Yeni Terminoloji Geliştirme ve Tutarlılık Sorunsalı", *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s. 559-570.

Filizok, R. "Edebiyat Eğitim ve Öğretiminde Terim Sorunu". http://www.ege-edebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=507

Gürlek, M. ve Şen, M. (2014). "Türk Dili Çalışmalarında Terim Sorunu: Bir Durum Çalışması" *International Journal of Social Science Doi number:http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2536* Autumn III. Number: 29, p. 189-200.

Karahan, L. (2014). "Terimlerde Kapsam Sorunu: Zarf Örneği", *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı,* 4-7 Aralık 2013, Bursa, s. 931-937.

Köksal, A. "Türkçe'de Terim Sorunu Üzerine Bir Söyleşi" www.turkcenet.org/danlar-mainmenu-55/i-makaleler-mainmenu-56/253-tede-terim-sorunu-erine-bir-s.html

Kızılırmak, A. (1971). "Terimler Sorunu Üzerine", *Türk Dili*, Sayı: 232, Ocak, s. 294-295.

Kültüral, Z. (2009). "Dilbilgisi Terim Sözlükleri ve Terimlerin Kullanımında Görülen Aksaklıklar", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages,Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/8, s. 383-394.

Öneş, A. A. (1960). "Başka Dillerden Haberler: Teknik Terimler Meselesi, İlgi Çekici Bir Yazı, Yeni Bir Yanlışsız Gün", *Türk Dili*, Ocak, C: IX, S: 100, s. 213-215.

Sağlam, M. Y. (2007). "Türkçe'deki Terim Sorunsalı", *Türkbilig*, S. 14, s.168-176. Pilav, Salim (2008). "Terim Sorunu ve Eğitim Öğretimde Terimlerin Yeri ve Önemi", *Kastamonu Eğitim Dergisi,* Mart, Cilt:16, No:1, s. 267-276.

Sarıtosun, N. (1995). "Türkiye Türkçesinde Bilim Dili ve Terim Sorunu", *Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Nadiye Sarıtorsun vd., İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlüğü Yay., s. 1568.

Sert, G. (2017). "Türkçe Eşdizimlilik Çalışmalarında Terminoloji Sorunu", *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, 3-4 Kasım 2016, s. 308-319.

Tariktaroğlu, A. (1994). *1928 Sonrası Türk Dilbilgisi Kitaplarında Terimler Sorunu ve Çözüm Yolları,* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Uyguner, M. (1969). "Türk Standartlarında Terim Sorunu", *Türk Dili*, Haziran, C: XX, S: 213, s. 255-260.

Yumru, D. (2010). "Terim Üret(me)me Sorunu", *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Cilt:03, No:39, s.10-19.

Zülfikar, H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yay., Ankara.

Ek 2: Eşdizimlilikle İlgili Bazı Çalışmalar

Aksu Kurtoğlu, Ö. (2016). "Öğretim Düzleminde Bütünleyici Bir Yaklaşım Savunusuyla Eşdizimliliğe Kuramsal Bir Bakış*", Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi MEUDED*, 13 (1), s. 39-70.

Ayabakan, M. (2016). "Türkçe Sözlükte Eşdizimli Ögeler", *I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı (3. Cilt*), 3-4 Kasım 2015, İstanbul, s. 61-73.

Ayabakan, M. (2015). *Sözlükte Eşdizimli Ögelerin Sunumu ve Görünümleri* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Baker P., Hardie A. ve Mcenery, T. (2006). *A Glossary of Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Can, Ö. ve Öztürk, B. (2013). "Özelleştirme ve Borsa: Gazete Haber Metinlerinde Eşdizimsel Örüntüler Üzerine Bir Uygulama", Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, 2 (7), s. 47-58.

Çalışkan, N. (2014). Yüksek Sıklıktaki Adlar: Zaman Sözcükbiçimi Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme. Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

Çetinkaya B. (2009). "Eşdizimli Sözlükler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/4 Summer, s. 196-206.

Doğan, N. "Türkçe Sözlük'te Fiilsel Eşdizimlilik (Verbal Collocations in Turkish Dictionary)", *Gazi Türkiyat*, S.17 (Güz 2015), s.67-84.

Hori, M. (2004). Investigating Dickens' Style. A collocational Analysis. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Kumova M. S., Karaoğlan B. (2016). Türkiye Türkçesinde Eşdizimlerin İstatistiksel Yöntemlerle Belirlenmesi, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 78, s. 253-286.

Nesselhauf, N. (2005). *Collocations in a Learner Corpus: Studies in Corpus Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.

Özkan, B. (2011). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri (Derlem Tabanlı Bir Uygulama)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Say, B. (2006). "Türkçe İçin Bir Derlem Geliştirme Çalışması", *Bilgisayar Destekli Dil Bilimi Çalıştayı Bildirileri*, TDK Yay: 868, Ankara.

Ek 3: Türkçe-İngilizce Terim Listesi

A	
adbilimsel	onomasiological
adbilimsel sözlük	onomasiological dictionary
altanlamlılık	hyponymy
anahtar kelime	key word
analitik tanım	analytical definition
anlam alanı	semantic field
anlam bulanıklığı	ambiguity
anlambilim	semantics
ansiklopedik tanım	encyclopaedical definition
artzamanlılık	diachrony
aşırı geniş kapsamlı tanım	excessively broad definition
aşırı kısıtlayıcı tanım	excessively restrictive definition
ayırt edici karakteristik	distinctive characteristic
ayrım	differentia
B	
bağlam	context
bağlamsal tanım	conceptual definition
basit terim	simple term
başharfleme	initialisms
benzetme	simile
biçim	form
biçimbilgisel	morphological
biçimbirim	morpheme
bilgi bilimi	information science
birleşik terim	compound term
birleştirme	compounding
büzülme	contraction
C	
cins	genus
Ç	
çapraz gönderim	cross-reference
çok dilli	multilingual
çokanlamlılık	polysemy
çokdeğerlilik	plurivalence
D	
derecelendirilebilir zıtlık	gradable opposites
derlem	corpus
dilbilgisel anlam	grammatical meaning

disiplinler ötesi	transdisciplinary
disiplinlerarası	interdisciplinary
dönüştürme	conversion
düzdeğişmece	metonymy

E

eğretileme	metaphor
eşadlılık	homonymy
eşaltanlamlı	co-hyponym
eşanlamlık	synonymy
eşdeğerlilik	equivalance
eşdizimlilik	collocation
eşseslilik	homophony
eşyazımlılık	homography

G

genel kavram	generic concept
genel terim	generic term

H

hedef dil	target language
hedef kitle	target group

İ

içlem	intension
içlemsel tanım	intensional definition
ikame edilebilirlik	substitutability
iki dilli	bilingual
iki dillilik	bilingualism
ilişkisel zıtlık	relational opposites
illüstrasyon	illustration
işari/gösterimsel tanım	demonstrative definition
işari/gösterimsel tanım	ostensive definition
işlev	function
işlevsel kelime	function word

K

kaplam	extension
kaplamsal tanım	extensional definition
karışım	blend
karmaşık terim	complex term
kavram	concept
kavram alanı	concept field
kavrambilim	semasiology
kavrambilimi	conceptology
kavramsal analiz	conceptual analysis

kaynak dil	source language
kesinlik	preciseness
kesme işlemleri	truncation processes
kırpma	clipping
kısa biçim	short form
kısaadlar	acronyms
kısalık	conciseness
kısaltma	abbreviation
kısır döngü	circularity
komşu kavramlar	neighbouring concepts
konu alanı	subject field
kök biçim	base form
köken	origin
kullanıcı profili	user profile
kullanım kılavuzu	user's guide

M

mikro yapı	micro structure

N

nesnellik	objectivity
nitelik	property

Ö

ödünçleme	borrowing
ödünçleme alıntı	calque
ödünçleme çeviri	loan translation
örnekseme	analogy
özel amaçlı dil	language for special purpose

P

parça-bütün	part-whole

R

rastlantısal	accident

S

sıfır türetim	zero derivation
sıkıştırma	compression
soyutlama	abstraction
sözlükbilim	lexicography
sözlükbilimsel tanım	lexicographical definition
sözlüksel alan	lexical field
sözlüksel anlam	lexical meaning
sözlüksel belirsizlik	lexical ambiguity
sözlükselleşme	lexicalization

sözvarlığı	vocabulary

T

tam eşanlamlık	absolute synonymy
tanık kelime	evidentiary word
tanım	definition
tanım ögeleri	definitional elements
tanımlanan	definiendum
tanımlayan	definiens
tek dilli	monolingual
tekadlılık	mononymy
tekanlamlılık	monosemy
tekgöndergesel	mono-referential
tekrar anlamlandırma	re-semanticisation
temel anlam	denotation
terim	term
terim yapımında	term formation
terimleştirme	terminologisation
terminografi	terminography
terminoloji	terminology
terminoloji bilimi	terminology science
terminoloji derlemi	terminology collection
terminolojik birim	terminological unit
terminolojik tanım	terminological definition
tersine dönen zıtlık	reversive opposites
totoloji	tautology
totolojik tanım	tautological definition
tür	species
türetme	derivation

U

uyarlamalı ödünçleme	adapted borrowing

Ü

üst kavram	higher concept, superordinate
üstanlamlılık	hyperonymy

Y

yakın eşanlamlılık	near-synonymy
yan anlam	connotation
yarı eşanlamlılar	quasisynonyms
yeni öge	neologism
yön gösteren zıtlık	directional opposites

Z

zıtanlamlılık	antonomy

Ek 4: İngilizce-Türkçe Terim Listesi

A	
abbreviation	kısaltma
absolute synonymy	tam eşanlamlık
abstraction	soyutlama
accident	rastlantısal
acronyms	kısaadlar
adapted borrowing	uyarlamalı ödünçleme
ambiguity	anlam bulanıklığı
analogy	örnekseme
analytical definition	analitik tanım
antonomy	zıtanlamlılık
B	
base form	kök biçim
bilingual	iki dilli
bilingualism	iki dillilik
blend	karışım
borrowing	ödünçleme
C	
calque	ödünçleme alıntı
circularity	kısır döngü
clipping	kırpma
co-hyponym	eşaltanlamlı
collocation	eşdizimlilik
complex term	karmaşık terim
compound term	birleşik terim
compounding	birleştirme
compression	sıkıştırma
concept	kavram
concept field	kavram alanı
conceptology	kavrambilimi
conceptual analysis	kavramsal analiz
conceptual definition	bağlamsal tanım
conciseness	kısalık
connotation	yan anlam
context	bağlam
contraction	büzülme
conversion	dönüştürme
corpus	derlem
cross-reference	çapraz gönderim

D

definiendum	tanımlanan
definiens	tanımlayan
definition	tanım
definitional elements	tanım ögeleri
demonstrative definition	işari/gösterimsel tanım
denotation	temel anlam
derivation	türetme
diachrony	artzamanlılık
differentia	ayrım
directional opposites	yön gösteren zıtlık
distinctive characteristic	ayırt edici karakteristik

E

encyclopaedical definition	ansiklopedik tanım
equivalance	eşdeğerlilik
evidentiary word	tanık kelime
excessively broad definition	aşırı geniş kapsamlı tanım
excessively restrictive definition	aşırı kısıtlayıcı tanım
extension	kaplam
extensional definition	kaplamsal tanım

F

form	biçim
function	işlev
function word	işlevsel kelime

G

generic concept	genel kavram
generic term	genel terim
genus	cins
gradable opposite	derecelendirilebilir zıtlık
grammatical meaning	dilbilgisel anlam

H

higher concept	üst kavram
homography	eşyazımlılık
homonymy	eşadlılık
homophony	eşseslilik
hyperonymy	üstanlamlılık
hyponymy	altanlamlılık

I

illustration	illüstrasyon
information science	bilgi bilimi
initialisms	başharfleme

intension	içlem
intensional definition	içlemsel tanım
interdisciplinary	disiplinlerarası

K

key word	anahtar kelime

L

language for special purpose	özel amaçlı dil
lexical ambiguity	sözlüksel belirsizlik
lexical field	sözlüksel alan
lexical meaning	sözlüksel anlam
lexicalization	sözlükselleşme
lexicographical definition	sözlükbilimsel tanım
lexicography	sözlükbilim
loan translation	ödünçleme çeviri

M

metaphor	eğretileme
metonymy	düzdeğişmece
micro structure	mikro yapı
monolingual	tek dilli
mononymy	tekadlılık
mono-referential	tekgöndergesel
monosemy	tekanlamlılık
morpheme	biçimbirim
morphological	biçimbilgisel
multilingual	çok dilli

N

near-synonymy	yakın eşanlamlılık
neighbouring concepts	komşu kavramlar
neologism	yeni öge

O

objectivity	nesnellik
onomasiological	adbilimsel
onomasiological dictionary	adbilimsel sözlük
origin	köken
ostensive definition	işari/gösterimsel tanım

P

part-whole	parça-bütün
plurivalence	çokdeğerlilik
polysemy	çokanlamlılık
preciseness	kesinlik

property	nitelik

Q

quasisynonyms	yarı eşanlamlılar

R

relational opposites	ilişkisel zıtlık
re-semanticisation	tekrar anlamlandırma
reversive opposites	tersine dönen zıtlık

S

semantic field	anlam alanı
semantics	anlambilim
semasiology	kavrambilim
short form	kısa biçim
simile	benzetme
simple term	basit terim
source language	kaynak dil
species	tür
subject field	konu alanı
substitutability	ikame edilebilirlik
superordinate	üst kavram
synonymy	eşanlamlık
system of terms	terimler sistemi

T

target group	hedef kitle
target language	hedef dil
tautological definition	totolojik tanım
tautology	totoloji
term	terim
term formation	terim yapımı
terminography	terminografi
terminological definition	terminolojik tanım
terminological unit	terminolojik birim
terminologisation	terimleştirme
terminology	terminoloji
terminology collection	terminoloji derlemi
terminology science	terminoloji bilimi
transdisciplinary	disiplinler ötesi
truncation processes	kesme işlemleri

U

user profile	kullanıcı profili
user’s guide	kullanım kılavuzu

V

vocabulary	sözvarlığı

Z

zero derivation	sıfır türetim